

BIJDRAGEN

-
- A. JANSSENS de BISTHOVEN, *Kanunnik Janssens de Bisthoven. Biografische schets en bibliografie.* 5- 16
- M. CLOET, *De Acta van de Brugse en de Gentse bisschoppen voorzien van indices (resp. voor de periode 1567-1952 en 1584-1833).* 17- 33
- G. DALLE, *Een opmerkelijke intrede in het klooster der Norbertinessen te Veurne, 1685.* 35- 40
- L. DEVLIEGHER, *Asielrecht in de Sint-Salvatorskerk te Brugge (1570).* 41- 43
- J. MERTENS, *Enkele grote Vlaamse hoeven in de eerste helft van de veertiende eeuw.* 45- 60
- O. MUS, *Pieter Lansaem, promotor van de nieuwe draperie te Ieper in de tweede helft van de 15de eeuw.* 61- 88
- A. VANDEN ABEELE, *De familie Van Huele in de revolutietijd.* 89-107
- C. VANDENBROEKE, *De leeftijdsopbouw van de plattelandsbevolking in Vlaanderen tijdens het Ancien Régime.* 109-118
- M. VANDERMAESEN, *Brugse en Ieperse gijzelaars voor koning en graaf, 1328-1329. Een administratief dossier.* 119-144
- A. VANDEWALLE, *De beurdenaars en het beheer van het Sint-Jooshuis te Brugge, 15de-16de eeuw.* 145-157
- L. VALCKE, *Onder zeil met de marine. De wereldreis van J.A. Notebaert, chirurgijn 3e klasse, 1824-1826.* 159-186

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 130

1993

REDACTIONEEL

De jaargang 1993 van de Handelingen vangt aan met een dubbele aflevering die helemaal in het teken staat van een hulde aan de eind vorig jaar afgetreden voorzitter kanunnik Baudouin Janssens de Bisthoven. Het uitzicht van het tijdschrift en de hele werking van de vereniging gedurende de afgelopen dertien jaar werden in sterke mate bepaald door de toegewijde leiding van de kanunnik. Met het oog op zijn tachtigste verjaardag in 1994 meenden de bestuursleden hem een waardige hommage te kunnen brengen door het aanbieden van een nummer van de eigen Handelingen gevuld met speciaal voor deze gelegenheid geschreven bijdragen.

Voor dit "huldenummer" werd geen bijzonder thema vooropgesteld, maar werd aan de bestuursleden waarmee de voormalige voorzitter samengewerkt heeft gevraagd te schrijven vanuit hun eigen interessesfeer, uiteraard binnen het kader van de werking van dit Genootschap. De broer van de gevierde, medebestuurder en ere-hoofdconservator Aquilin Janssens de Bisthoven, werd bereid gevonden de biografische schets van Baudouin te schrijven en zijn bibliografie samen te stellen. Niemand was beter geplaatst om door te dringen tot de achtergronden van de levensloop en tot de gedachtenwereld en de gevoelens van deze opmerkelijke en minzame man. Het Genootschap dankt kanunnik Janssens de Bisthoven en is fier hem als voorzitter te hebben gehad.

Dit opzet heeft zijn gevolgen voor het uitzicht van deze jaargang. In aflevering 1-2 verschijnen geen kroniek noch boekbesprekingen. Deze rubrieken komen wel terug in aflevering 3-4, evenals de gewone bijdragen, biografica en de boekenschouw. Wat deze laatste betreft wordt de selectiviteit, die een paar jaar geleden werd ingevoerd, nog strenger toegepast. De rubriek "Oorkonden en mededelingen" wordt geschrapt: wat er vroeger in verscheen wordt voortaan ofwel als gewone bijdrage ofwel in de kroniek gepubliceerd. Ook over de inhoud van de kroniek, de andere rubrieken en de presentatie is opnieuw nagedacht. Een kernredactie van vier bestuursleden staat voortaan de redactiesecretaris terzijde in het wordingsproces van de Handelingen en van de afzonderlijke uitgaven. Met al deze maatregelen wordt gehoopt de lezer verder lezenswaardige en kwaliteitsvolle publikaties te kunnen aanbieden.

KANUNNIK JANSSENS DE BISTHOVEN. BIOGRAFISCHE SCHETS

A. JANSSENS de BISTHOVEN °

Kanunnik Janssens de Bisthoven werd kort vóór de Eerste Wereldoorlog, op 10 februari 1914, te Brugge geboren in het grootvaderlijk huis Sint-Jorisstraat 10, van baron René de Peellaert en Juliette Arents de Beerteghem. In het Brugse midden met franstalige inslag verkreeg het kind een hele reeks voornamen : Baudouin, Léon, Joseph, Aquilin, Charles, Marie, Ghislain. Er wordt in de familie verteld dat de straatkeien langs het geboortehuis met stro werden overdekt om het lawaai van de koetsen en gespannen in de nabijheid van het kraambed van de freule te dempen. Het kind werd in de Sint-Gilliskerk gekerstend door kanunnik Charles Coppieters, meteen een voorteken van zijn latere roeping. In oktober 1914 weken zijn ouders met hun zootje van acht maanden uit naar Nederland en verbleven er in 's Gravenhage tot november 1918. In Brugge teruggekeerd namen zij hun intrek in het achttiende-eeuwse herenhuis op de Nieuwe Gentweg, nr. 53 (thans een befaamd restaurant).

Sedert het overlijden in 1961 van zijn vader, baron Janssens de Bisthoven, is Baudouin als eerste mannelijke telg in de adellijke familie, gerechtigd de titel van baron te dragen. Het wapenschild voert in goud drie ontwortelde bomen van sinopel. De familiespreuk *crescite* (groeit) is tenslotte ook toepasselijk op het geestelijk leven. Het nederig karakter van Baudouin heeft hem meestal weerhouden zijn titel te gebruiken. Men treft deze slechts aan in officiële bescheiden.

Baudouin genoot lager onderwijs in het Sint-Andreasinstituut te Brugge in het Sint-Franciscus-Xaveriusinstituut. Hij doorliep in het Sint-Lodewijkscollege de volledige Grieks-Latijnse humaniora en behaalde zijn einddiploma op 26 augustus 1932.

Er volgen dan vlijtige, toekomstgerichte studie jaren. De eerste universitaire opleiding verliep van 1933 af in de *Faculté de Notre-Dame*

° Dr. kunstgeschiedenis, ere-hoofdconservator van de Stedelijke Musea van Brugge, Sint-Jorisstraat 12, 8000 Brugge.

de la Paix in Namen. Daar werd hij op 13 juli 1934 kandidaat in Wijsbegeerte en Letteren. In 1935 behaalde hij het baccalaureaat in Thomistische Filosofie te Leuven, in het seminarie Leo de XIIIde. Daarop verliepen drie jaar verblijf en scholing in het Groot Seminarie te Brugge. Het tweede jaar viel samen met zijn militaire dienst bij de CIBI (Compagnie des Infirmiers et Brancardiers). Tijdens zijn legerdienst slaagde hij erin, in 1938, bij de Centrale Jury de aanvullende eerste proef af te leggen als kandidaat in de klassieke Filologie, Wijsbegeerte en Letteren. Als soldaat militair werd hij ingelijfd in het Tweede Geneeskundig Korps, eerste compagnie en ging met onbepaald verlof op 16 augustus 1938.

Baudouin had sedert zijn jeugd jaren veel belangstelling voor de scoutsbeweging. Nadien als priester bleef hij in dienst van de beweging en was aalmoezenier van scouts en meisjesgidsen. Hij werd weldra diocesaan aalmoezenier voor West-Vlaanderen van VVKS (Vlaams Verbond van Katholieke Scouts) en van VVKM (Vlaams Verbond van Katholieke Meisjesgidsen) en, merkwaardig genoeg, tegelijk ook van de GCB (Guides catholiques de Belgique). Zijn aanstelling tot rector van het Heilig Bloed (1967) stelde een einde aan deze sportieve en edukatieve activiteit in het spoor van Baden-Powell.

Tot zijn vreugde was het schooljaar 1938-39 volledig gewijd aan de rooms-katholieke scholing. Hij verbleef in het Belgisch Pauselijk College te Rome en studeerde er aan de *Pontificia Universita Gregoriana*. Het betrof het vierde jaar Godsgeleerdheid en het eerste doctoraat in de Kerkgeschiedenis. Op Paaszaterdag 8 april 1939 werd hij te Rome tot diaken geordineerd en op 20 augustus te Brugge door Mgr. H. Lamiroy tot priester gewijd.

Kort daarop, op 1 september, werd hij bij het leger teruggeroepen om dienst te doen als brancardier-verpleger langs het Albertkanaal en in het militair hospitaal te Leuven. Op 10 mei 1940 bij het uitbreken van de oorlog, werd hij naar de tot hospitaal ingerichte hotels *L'Océan* en *La Plage* te Oostende gezonden waar in de daaropvolgende dagen tot 900 zwaargekwetste militairen werden opgenomen. Baudouin heeft toen als jonge priester offervaardige maar ook angstvolle dagen beleefd. De stad Oostende, waaronder het militair hospitaal, werd door de Duitse vliegtuigen hevig bestookt. Besloten werd het hospitaal te verplaatsen naar Paris-Plage. De trein met de gekwetsten werd door de Duitsers onderschept en naar Duitsland gestuurd terwijl een honderdtal brancardiers in autobussen Paris-

Plage bereiken. Voor de verplegers werd nu de aftocht naar het zuiden geblazen. Abbeville stond in brand, maar men geraakte toch over de Somme, verder in Rouen over de Seine, waar Baudouin te Elbeuf de Brugse priester Arthur Hodnm ontmoette, aalmoezenier van het Brugs militair hospitaal. Deze priester was ook uitgeweken met enkele zusters verpleegsters. Teruggekeerd naar Brugge zou hij daar de mare brengen van het voorlopig goed heil van zijn jonge Brugse collega.

De aftocht van de brancardiers naar Zuid-Frankrijk verliep verder naar Montpellier, Toulouse, l'Isle-Jourdain. Pas op 15 augustus werd de terugreis naar België ingezet in wagens voor dierenvervoer !

De volgende oorlogsjaren besteedde Baudouin opnieuw aan de studies die zijn historische, pedagogische en kerkelijke vorming moesten vervolmaken. Hij behaalde nu volgende diploma's : licentiaat in Wijsbegeerte en Letteren, groep geschiedenis (1941), geaggregeerde van de hogere graad voor Wijsbegeerte en Letteren van het Middelbaar onderwijs (1941), tenslotte doctor in Kerkrecht (1947).

In 1945 was Baudouin benoemd tot professor aan het Groot-Seminarie met leerstoelen over het Kerkrecht, fundamentele Moraal, Liturgie en Kerkgeschiedenis. Tegelijk fungeerde hij er als bibliothecaris en archivaris.

In 1959 werd hij benoemd tot secretaris van Mgr. E.J. De Smedt, bisschop van Brugge. In deze hoedanigheid vergezelde hij de bisschop op een aantal ambtsreizen, o.m. naar Celle, Assisië, München. Hij fungeerde ook als ceremoniaris van de bisschop. Hij officieerde steeds op voorname en gezagvolle wijze en wist alle handelingen van het ritueel bij alle celebranten met duidelijke wenken te regelen. Hij is aldus verantwoordelijk geweest voor de goede orde en de geldigheid van de wijding van zowat 850 priesters van het bisdom Brugge en van de konsekratie van een honderdtal kerken en altaren.

In het bisdom was hij ook lid van het *Officialaat* (Kerkelijke Rechtbank) en lid van de Commissie voor het tweetalig ritueel. Belangrijk is zijn aandeel geweest in de hervorming van het *proprium diocesis Brugensis* voor het brevier, klaargekomen in 1976, en van de liturgische heiligenkalender voor het bisdom Brugge.

Ere-kanunnik sedert 1953, werd hij benoemd tot titulaire kanunnik bij breve van Paus Joannes XXIII van 26 juni 1959. In 1962 werd hij aangesteld tot archivaris van het bisdom. In deze functie heeft hij ingrijpende vernieuwingen kunnen verwezenlijken. Na ordening

en inventarisatie van dit belangrijk fonds, gaf hij, in 1984, onder de auspiciën van het katholiek documentatie- en onderzoekscentrum te Leuven (KADOC) het repertorium uit van het gehele fonds : de inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge. Ten zeerste bekommerd om de goede bewaring van dit archief dat op de zolderverdieping van het bisschoppelijk paleis in de Heilige-Geeststraat in riskante omstandigheden was gestapeld, kon hij het van de provinciale overheid verkrijgen dat een leegstaand gebouw, de stallingen in de Goezeputstraat, op voortreffelijke wijze werd verbouwd tot een model van diocesaan archief. De inwijding ervan gebeurde kort na de afloop van zijn ambtsperiode.

Sedert 1967 werd de kanunnik ook aangesteld tot rector van de Basiliek van het Heilig Bloed, een ambt dat hij in volle overtuiging en geestdrift, maar niet zonder enige ontgoochelingen volbracht tot in 1979. Op 5 juni 1967 werd de rector van de Basiliek door kardinaal Eug. Tisserant benoemd tot Commandeur in de ridderorde van het Heilig Graf van Jeruzalem.

Ondanks zijn onvoorwaardelijke toewijding en geestdriftige inzichten, heeft hij onder het beheer van de enigszins verstarde Edele Confrerie van het Heilig Bloed geen opgemerkte hervorming noch geldige aanpassingen kunnen tot stand brengen. Het orgel dat niet meer bespeelbaar was, heeft hij bijna op eigen krachten en voor de helft met eigen middelen laten restaureren, weliswaar met een milde subsidie van de Bank van Roeselare, onder de directie van Jozef Camerlynck. Het vernieuwde orgel werd op 4 maart 1977 voor het eerst ingespeeld.

Het beter bereikbaar stellen van de reliek van het Heilig Bloed door een bestendige expositie, hetgeen in de verering ervan een opmerkelijke uitstraling had kunnen betekenen, heeft hij niet kunnen verwezenlijken.

In 1979 heeft de rector het plan opgevat het zestiende eeuwfeest van de H. Basilius - sinds 1150 patroonheilige van de grafelijke kapel op de Burg - ter plaatste met een documentaire tentoonstelling te gedenken. Hij verkreeg wel de toelating om dit te doen, maar moest alle geldelijke en praktische hulp van de Confrerie ontberen. De catalogus verdient nog steeds een bijzondere belangstelling maar de Edele Confrerie heeft toen alleszins de kans verkeken om aan het evenement de verdiende luister te geven.

De historische betekenis van de carrière van kanunnik Janssens de Bisthoven werd eigenlijk bekroond door zijn voorzitterschap van

het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" van 1979 tot 1992. "Met zijn zachtmoedige autoriteit - zo leest men in *IJveren voor Geschiedenis* van S. Vrielinck en R. Van Eenoo (Brugge, 1989, blz. 90) - en zijn heerlijke openheid zou hij onopvallend een geslaagde osmose tussen de verschillende visies en generaties realiseren".

Bestuurslid sedert 1962, schatbewaarder in opvolging van A. Hodnm († 1974), zal hij als voorzitter na Antoon Viaene († 1979) meerdere initiatieven steunen en helpen uitvoeren. In de Handelingen werd een nieuwe rubriek ingelast, de *Biographica*. In de afzonderlijke publikaties verscheen de reeks Vlaamse Historische Studies (VHS). Opnieuw ingevoerd werd de traditie van de jaarvergadering waar alle leden en belangstellenden kennis krijgen van hetgeen reilt en zeilt in de verjongingskuur van de aloude *Société d'Emulation*. Het 150-jarig bestaan van het Genootschap werd in 1989 luisterrijk gevierd met een plechtige Academische Zitting, een feestmaal en twee publikaties: *IJveren voor Geschiedenis* en *Hondervijftig jaar Handelingen van het Genootschap*.

Baudouin is heel zijn leven zeer gehecht geweest aan zijn moeder die in 1989 op 96-jarige leeftijd overleed. Hij heeft haar met de grootste verknochtheid bijgestaan en verzorgd en haar heelwat van zijn krachten opgeofferd.

De kanunnik emeritus slijt thans rustiger maar nog zeer werkzame dagen in het typische Brugse huis van de zestiende eeuw in de Nieuwe Gentweg dat hij deskundig heeft laten restaureren. Naar de gidsen aan de toeristen wijsmaken vertoont deze woning langs de zijkant van de trapgevel een van de kleinste gotische vensters van de stad. Met zijn gemoedelijk karakter en zijn zin voor humor beschouwt hij nu vanuit dit uitkijkje het straatgebeuren en het leven.

In zijn pastoorstuin waar men over de scheidingsmuur de volgroeide bomen van de voormalige Eekhoutabdij bewondert, prijken twee puttibeelden van Pieter Pepers. Deze engeltjes verzinnebeelden het Geloof en de Liefde en vertegenwoordigen aldus de vroomheid en de naastenliefde die Baudouin kenmerken. In de herfst van zijn vruchtbaar leven blijft hij in de door God gezegende natuur de geestelijke ontspanning en de gelatenheid zoeken. In een kluis te Oostkamp, niet ver van het Kasteel Macieberg, zoekt hij geregeld de vrede en de afzondering op die hij zo goed verdiende.

BIBLIOGRAFIE

Gebruikte afkortingen :

CB = Collationes Brugenses

CBG = Collationes Brugenses et Gandavenses

HEM = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge

I. MONOGRAFIEEN EN ARTIKELS

1. *Ontstaan en eerste ontwikkeling van de landelijke parochiën in het noorden van het bisdom Brugge*. Leuven, 1941 (niet uitgegeven).
2. *De houders van patronaatsrecht in de Westvlaamse parochies*. Leuven, 1945 (niet uitgegeven).
3. *De houders van patronaatsrecht in Westvlaamsche parochies*, in : CB, XLII, 1946, 150-161, 265-271.
4. *Doel, inhoud en oorspronkelijkheid van de ignatiaanse geestelijke oefeningen*, in : CB, XLII, 1946, 341-344.
5. *Brevarium oratio continua*, in : CB, XLII, 1946, 345-347.
6. *De bekering van de H. Ignatius van Loyola volgens zijn eigen getuigenis*, in : CB, XLII, 1946, 421-423.
7. *De breviarii origine ex antiquo officio*, in : CB, XLII, 1946, 423-425.
8. *De obligatis ad officium tituli ecclesiae*, in : CB, XLIII, 1947, 27-30.
9. *De oprichting van de Jezüetenorde*, in : CB, XLIII, 1947, 111-113.
10. *De schorsing van het concilie te Trente*, in : CB, XLIII, 1947, 24-27.
11. *De obligatis ad recitandum officium consecrationis ecclesiae*, in : CB, XLIII, 1947, 114-115.
12. *De pest van de Heilige Carolus (1576-1577)*, in : CB, XLIII, 1947, 184-187.
13. *Cycli nativitatis origo, divisio et significatio*, in : CB, XLIII, 1947, 188-189.
14. *De H. Carolus Borromeus en het doorvoeren van de hervorming*, in : CB, XLIII, 1947, 264-269.
15. *Aedem sacram esse symbolum communitatis fidelium in lectionibus secundi nocturni dedicationis explicatur*, in : CB, XLIII, 1947, 269-270.
16. *Het concilie te Trente beveelt het oprichten van seminaries*, in : CB, XLIII, 1947, 345-349.
17. *Ieiunium vigiliarum*, in : CB, XLIII, 1947, 350-351.
18. *De verdeling van Westvlaanderen onder verscheidene bisdommen*, in : CB, XLIII, 1947, 425-429.
19. *De obligatis ad officium tituli alicuius oratorii recitandum*, in : CB, XLIII, 1947, 429-431.
20. *De nomine Tituli in oratione A cunctis*, in : CB, XLIV, 1948, 49-50.
21. *Functiones caeremoniarii ad aspersionem aquae benedictae*, in : CB, XLIV, 1948, 158-160.

22. *Festum omnium Sanctorum*, in : CB, XLIV, 1948, 236-238.
23. *Functiones caeremonarii in Missa sollemni*, in : CB, XLIV, 1948, 376-378.
24. *De Kerkgeschiedenis van Mathias Lambrecht*, in : CB, XLIV, 1948, 45-49.
25. *De beschermheiligen van de Westvlaamse parochiekerken*, in : CB, XLIV, 1948, 156-158.
26. *De genegenheid van Mgr. de Broglie voor zijn priesters en gelovigen*, in : CB, XLIV, 1948, 234-236.
27. *Het bestuur van Mgr. Boussen*, in : CB, XLIV, 298-302.
28. *De oplossing van de Romeinse kwestie*, in : CB, XLIV, 1948, 373-376.
29. *De avondsyntaxis volgens Tertullianus' Apologeticum*, in : CB, XLV, 1949, 22-25.
30. *De Missa propter gravem infirmitatem celebrantis interrupta*, in : CB, XLV, 1949, 26-28.
31. *De Heilige Cyprianus, Bisschop van Carthago*, in : CB, XLV, 1949, 97-101.
32. *De modo agendi si hosta consecrata ceciderit*, in : CB, XLV, 1949, 102-103.
33. *De apostolische overlevering van de H. Hippolytus*, in : CB, XLV, 1949, 183-186.
34. *De sollemnitate externa ad dominicam translata*, in : CB, XLV, 1949, 187-188; 270-272; 435-437.
35. *Novatianus*, in : CB, XLV, 1949, 268-270.
36. *De persoonlijkheid van de Heilige Hiëronymus*, in : CB, XLV, 1949, 349-352.
37. *De ordine orationum votivarum late dictarum in Missis quae non sint defunctorum*, in : CB, XLV, 1949, 352-354.
38. *De Heilige Augustinus*, in : CB, XLV, 1949, 432-435.
39. *Aurelius Augustinus te Milaan in 384-386*, in : CB, XLVI, 1950, 55-59.
40. *De Missa Requiem opportuniore die post acceptum mortis muntium*, in : CB, XLVI, 1950, 59-60.
41. *Origenes*, in : CB, XLVI, 1950, 139-141.
42. *De Missa in anniversario stricte dicto defunctorum*, in : CB, XLVI, 1950, 142-143.
43. *Het pontificaat van de H. Leo de Grote*, in : CB, XLVI, 1950, 220-224.
44. *De Missa in die III, VII et XXX ab obitu*, in : CB, XLVI, 1950, 225-226.
45. *De werken en de persoonlijkheid van de H. Leo de Grote*, in : CB, XLVI, 1950, 303-306.
46. *De Missa in exsequiis parvulorum*, in : CB, XLVI, 1950, 306-308.
47. *De H. Leo de Grote en het primaatschap*, in : CB, XLVI, 1950, 380-385.
48. *De anniversariis late sumptis defunctorum*, in : CB, XLVI, 1950, 385-387.
49. *De H. Gregorius : pontificaat, geschriften, persoonlijkheid*, in : CB, XLVII, 1951, 49-54; 107-109; 189-191.

50. *Ritus elationis et deductionis, ac sepulturae in exsequiis parvulorum*, in : CB, XLVII, 1951, 54-56; 109-110.
51. *De benedictione mulieris post partum*, in : CB, XLVII, 1951, 192-193.
52. *De hymne Sedibus caeli nitidis receptos*, in : CB, XLVII, 1951, 268-271.
53. *De ritu matrimonii in dioecesi Brugensi (servando)*, in : CB, XLVII, 1951, 271-273.
54. *Voorschriften van Karel de Grote voor de geestelijkheid*, in : CB, XLVII, 1951, 346-349.
55. *De benedictionibus nemini reservatis*, in : CB, XLVII, 1951, 349-351.
56. *Het ontstaan van de landelijke parochies*, in : CB, XLVII, 1951, 425-428.
57. *De benedictione nuptiali*, in : CB, XLVII, 1951, 428-431.
58. *Pepijn de Jonge, stichter van de pauselijke staat*, in : CB, XLVIII, 1952, 45-48.
59. *Ordo administrandi S. Communionem extra Missam*, in : CB, XLVIII, 1952, 48-51.
60. *De Zalige Karel de Goede, graaf van Vlaanderen*, in : CB, XLVIII, 1952, 115-118.
61. *Ordo ministrandi Sacramentum extremae unctionis*, in : CB, XLVIII, 1952, 119-124.
62. *De hervormende werkzaamheid van Paus Leo IX*, in : CB, XLVIII, 1952, 192-195.
63. *Communio ad infirmos delatio publica ordinaria*, in : CB, XLVIII, 1952, 196-198.
64. *Het ontstaan van de Cisterciënser orde*, in : CB, XLVIII, 1952, 269-272.
65. *Administratio viatici una cum extrema unctione*, in : CB, XLVIII, 1952, 272-273.
66. *Het wonderde naaisel van de H. Godelieve*, in : CB, XLVIII, 1952, 349-352.
67. *Textuum in festo SS. Innocentium martyrum unitas et coordinatio*, in CB, XLVIII, 1952, 352-355.
68. *Een merkwaardige restauratie*, in : West-Vlaanderen, I, 1952, 171.
69. *Het leven van de Heilige Benedictus*, in : CB, XLIX, 1953, 70-72.
70. *De kerstening van Vlaanderen*, in : CB, XLIX, 1953, 156-159.
71. *De novis hymnis in Officio Assumptionis B. Mariae Virginis*, in : CB, XLIX, 1953, 250-254.
72. *Bij het VIII-ste eeuwfeest van de H. Bernardus*, in : CB, XLIX, 1953, 267-272.
73. *Sacrae liturgiae definitio*, in : CB, XLIX, 1953, 343-345.
74. *De coordinatione textuum liturgicorum in festo Epiphaniae*, in : CB, XLIX, 1953, 453-457.
75. *Het godsdienstig leven in het Bisdom Brugge tijdens de regering van Albrecht en Isabella*, in : CB, L, 1954, 2-8.
76. *Ritus servandus a parcho vi indulto confirmationis Sacramentum conferente*, in : CB, L, 1954, 43-46.

77. *Ordo Sabbati Sancti quando vigilia paschalis instaurata peragitur*, in : *CB*, L, 1954, 188-196.
78. *De Duinen-abdij aan abt Bernard Campmans toegewezen*, in : *CB*, L, 1954, 254-261.
79. *De officiius in colore violaceo*, in : *CB*, L, 1954, 261-262.
80. *Het nieuwe Kleine-Officie*, in : *CBG*, I, 1955, 95-98.
81. *De Missis votivis privatis et de Officiis particularibus iuxta decretum S.R.C. 23 Martii 1955*, in : *CBG*, I, 1955, 522-527.
82. *Ordo hebdomadae sanctae instauratus*, in : *CBG.*, II, 1956, 89-93.
83. *Eucharistisch Congres te Brugge*, in : *CBG*, II, 1956, 516.
84. *De Gemeenschapsmis*, in : *CBG*, III, 1957, 83-88.
85. *Benedictiones personis impertiendae*, in : *CBG*, III, 1957, 375-379.
86. *De kazuifel en de andere misgewaden*, in : *CBG*, IV, 1958, 224-229.
87. *De nieuwe huwelijksritus*, in : *CBG*, IV, 1958, 354-363.
88. *De viering van de Goede Week in kleine kerken*, in : *CBG*, V, 1959, 92-94.
89. *De Sint-Andreasabdij en haar patronaatsrecht over Westvlaamse parochies*, in : *Miscellanea historica Alberti De Meyer*, Leuven, 1946, 405-417.
90. *Over het ontstaan van de parochie Snellegem*, in : *Album English*, Brugge, 1952, 221-228.
91. *Het fonds van het Bisdom Ieper op het bisschoppelijk archief te Brugge*, in : *HEm.*, C, 1963, 197-205.
92. *Het archief van het Bisdom Brugge*, in : *Album archivaris Jos. De Smet*, Brugge, 1964, 207-220.
93. *Ypern*, in : *Lexikon für Theologie und Kirche*, X, 1965, 1293-1294.
94. *Krijgsverrichtingen te Bellegem in 1814*, in : *De Leiegouw*, 1966, 287-295.
95. *De Vlaamse ridders van het H. Graf in de Bourgondische tijd*, in : *Deus lo vult, mémorial de la lieutenance de Belgique de l'ordre du Saint-Sépulcre*, I, 1968, 16-20.
96. *Oorlogsdagboek van Oost-Vleteren 1914-1918*, in : *HEm.*, CVI, 1969, 209-222.
97. *Het H. Bloed te Brugge*, in : *Parochieblad*, 16 april 1970.
98. *Mgr. De Haerne, Rector van het Engels Seminarie in Brugge, 1869-1873*, in : *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, 243-246.
99. *Het wonderde weefsel van de H. Godelieve*, in : *Sacris Erudiri*, XX, 1971, 285-298.
100. *Archeologisch onderzoek van het reliekflesje van het H. Bloed te Brugge*, in : *HEm.*, CVIII, 73-74.
101. *Haerne (Désiré-Pierre-Antoine, de)*, in : *Biographie Nationale*, Brussel, 1971, 395-403.
102. *Ontdekking van een 14de-eeuws cartularium van Sint-Donaas*, in : *HEm.*, CVIII, 74.
103. *Bibliografie van D. de Haerne*, in : *HEm.*, CIX, 1972, 92-122.
104. *Priester De Haerne, Afgevaardigde van Roeselare op het Nationaal Congres van 1830-1831*, in : *Standen en Landen*, LVIII, 1972, 175-184.

105. *Het feest van het Gulden Vlies in Sint-Donaas op 1 en 2 december 1432*, in : *HEm.*, CVIII, 1971, 238-244.
106. *De relikwie van de H. Basilius de Grote*, in : *Album Albert Schouteet*, Brugge, 1973, 93-99.
107. *In memoriam kanunnik Arthur Hodüm*, in : *Tijdschrift voor liturgie*, 58, 1974, 345-346.
108. *In memoriam kan. A. Hodüm*, in : *HEm.*, CXI, 1974, 259-267.
109. *Emiel De Kiere, priester van het bisdom, missionaris in IJsland (1864-1870)*, in : *Ministrando*, 11, 1975, 91-94.
110. *Brugge in september 1944*, in : *HEm.*, CXII, 1975, 170.
111. *M.m.v. Antoon Viaene, Het H. Bloed te Brugge*, Brugge, 1976.
112. *Het H. Bloed in 1578-1584 verborgen*, in : *Parochieblad*, 1977, nr. 41.
113. *J.B.L. de Castillion, 1743*, in : *HEm.*, CXIV, 1977, 179-180.
114. *Het kapittel van Sint-Donaas*, in : *Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal*, Brugge, 1978, 51-60.
115. *Twee gelegenheidsgedichten van G. Gezelle*, in : *Gezelliana*, 9, 1978, nr. 4, 3-5.
116. *Monastère de Nazareth à Bruges*, in : *Monasticon Belge*, t. III, vol. 4, Luik, 1978, 1143-1163.
117. *De beveiliging van de relikwie van het H. Bloed tijdens de oorlogen 1914-1918 en 1940-1944*, in : *Parochieblad*, 1978, nr. 10.
118. *Idem, tijdens de Franse overheersing*, in : *Parochieblad*, 1978, nr. 9.
119. *Eeuwfeest van de H. Basilius de Grote*, in : *Parochieblad*, 1978, nr. 49.
120. *Tentoonstelling 379-1979, bij het 16de eeuwfeest van de H. Basilius de Grote*, Brugge, 1978.
121. *De H. Boed-cilinder*, in : *Parochieblad*, 1978, nr. 6.
122. *De relikwie van het H. Bloed in Sint-Salvators*, in : *Parochieblad*, 1978, nr. 8.
123. *Basiliëk van het H. Bloed : Pius XI verleent deze titel op 13 april 1923*, in : *Parochieblad*, 1979, nr. 6.
124. *Une précieuse relique de Saint Basile le Grand à Bruges*, in : *Le Lien, revue du patriarcate grec-melkite catholique*, Beyrouth, 44, 1979, 24-29.
125. *Alfons De Meester en de oorlogsschade 1914-1918*, in : *HEm.*, CVXI, 1979, 87-90.
126. *Westvlaamse heiligen (retabel in het H. Bloed)*, in : *Parochieblad*, 1979, nr. 33 en 34.
127. *De Brugse relikwie van het H. Bloed*, in : *Ministrando*, 16, 1980, 8, 172-178.
128. *Een toepassing van het strandrecht in 1761*, in : *HEm.*, CVXII, 1980, 189-190.
129. *M.m.v. L. Collin, Karel van den Bosch, bisschop 1597-1665*, in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 9, 1981, 97-103.
130. *Kanunnik Donatianus J. Arents, 1690-1757*, in : *HEm.*, CXIX, 1982, 95-106.
131. *De Lieve-Vrouw-kapel van Male, 1680-1966*, in : *HEm.*, CXIX, 1982, 205-215.

132. *Het feest van het H. Bloed*, in : *HEm.*, CXX, 1983, 95-100.
133. *Petrus Fr. Valcke, 1708-1787, pastoor van Rumbeke en deken van Roeselare*, in : *HEm.*, CXXI, 1984, 137-147.
134. *De graven van Vlaanderen en de abten van de Duinenabdij*, in : A. DENAUX en E. VANDEN BERGHE, *De Duinenabdij en het Grootseminarie (1627-1796)*, Brugge, 1984, 287-335.
135. *Karel van den Bosch*, in : M. CLOET, *Het Bisdom Brugge (1559-1984)*, Brugge, 1984, 75-77.
136. M.m.v. Christian de Backer, *Inventaris van het bisschoppelijk archief in Brugge*, Leuven, 1984.
137. *De priesteropleiding, 18de eeuw*, in : M. CLOET, *o.c.*, 207-212; *De parochiepriesters, 18de eeuw*, in : M. CLOET, *o.c.*, 213-222.
138. *Brief van J.B. Malou, bisschop van Brugge aan professor J. Moeller over het onderricht in de geschiedenis, 20 september 1853*, in : *HEm.*, 1985, 105-106.
139. *Muurschilderij boven het hoogaltaar van het H. Bloed*, in : *Kontaktblad Gidsenbond*, 1987, nr. 8, 1987, 9-10.
140. *Brugge = Mariastad*, in : *Kontaktblad Gidsenbond*, 9, 1988, nr. 2, 19-22.
141. *Een kelk van het Sint-Lodewijkscollege in de H. Bloedkapel*, in : *HEm.*, CXXV, 1988, 149-150.
142. *Vier wapenschilden in het koorgestoelte van St.-Anna*, in : 't Schrijverke, 18, nr. 6, december 1988.
143. *Inventaris van het archief van Désiré de Haerne*, in : *HEm.*, CXXVI, 1989, 108-142.
144. *De conceptionisten te Brugge, 1637-1832*, in : *HEm.*, CXXVII, 1990, 17-40.
145. *In andermans ogen. Schriften die spreken*, in : *Kontaktblad Gidsenbond*, 11, 1990, nr. 3, 31-32.
146. *Plaats en betekenis van het vers in het getijdenboek*, in : *Avond*, 1991, nr. 1, 21.
147. *Sermoen van J. van Gerensdael op de conferentie van de Brugse pastoors in 1670*, in : *Avond*, 1991, nr. 2, 27-38.
148. *Een verdwenen gedenksteen*, in : *Kontaktblad Gidsenbond*, 12, 1991, nr. 2, 18.
149. *De oudste portretten van Maria van Bourgondië*, in : *Kontaktblad Gidsenbond*, 12, 1991, nr. 4, 50-51.
150. *Labyrint van Bernardus*, in : *Ministrando*, 27, 1991, 193-195.
151. *Luimige aanstelling van dignitarissen in een seminarieclub te Brugge*, in : *HEm.*, CXXVII, 1991, 109-112.
152. *Historiek van het bisschoppelijk archief*, in : *Ministrando*, 27, 1991, 358-360.
153. *Brugse ikonografie van Karel de Goede*, in : *Ministrando*, 28, 1992, 83-86.
154. *Gouverneur Janssens de Bisthoven, met oorlogsdagboek 1915-1918*, Brugge, 1992 (niet uitgegeven).
155. *Inventaris van het archief van Léon Janssens de Bisthoven, 1852-*

- 1938, *gouverneur van West-Vlaanderen, 1912-1933*, Brugge, 1992 (niet uitgegeven).
156. *Het ijzeren kruis van de Brugse (gesloopte) gevangenis*, in : *Kontakblad Gidsenbond*, 14, 1993, nr. 1, 18.
157. *De laatste uitgave van Mgr. C. Callewaert : La finale du canon de la messe*, in : *Avond*, 1993.
158. *Kanunnik Leonard Arents, 1740-1819*, in : *Hem.* (in voorbereiding).

II. BOEKBESPREKINGEN

A. In de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis.

1. CLOET M., *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*. Brussel, 1970. - CIX, 1972, 268-270.
2. DE SCHIETERE DE LOPHEM A., *Histoire de la famille de Schietere*. Brugge, 1968. - CVII, 1970, 147-148.
3. PIRSON L., *Elisabeth de Robiano. Madame Ledancèle barones de Ghyseghem, 1773-1854*. Asse, 1967. - CXXIV, 1987, 267-268.
4. SCHOENAERTS J., *Kerk en gelovigen in de dekenij Waas tijdens de XVIIIde eeuw. Bijdrage tot de studie van het kerkelijk leven in het bisdom Gent*. Leuven, 1979. - CXVII, 1980, 313-314.
5. SIMONS W., *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225 - ca. 1350)*. - Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg. 49, 1987, nr. 121. ID., *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen. Chronologie en topografie van de bedelordeverspreiding voor 1350*. Brugge, 1987. - CXXV, 1988, 226-227.
6. VAN IMPE E., *Marie-Christine van Oostenrijk, gouvernante-generaal van de Zuidelijke Nederlanden 1781-1789, 1790-1792*. Kortrijk-Heule, 1969. - CXVII, 1980, 213-214.
7. VAN MINGROOT E., *De abdij Zoetendale te Maldegem, een kroniek (1215-1584)*. Maldegem, 1983. - CXXI, 1984, 149-150.
8. VERSAVEL G., *Passendaalse herinneringen. Godsdienstig en kerkelijk leven*. Passendale, 1973, - CX, 1973, 198-199.
9. HERPELINCK R., *Het bisdom Ieper 1762-1789*. Roeselare, 1991. - CXXIX, 1992, 140-141.

B. In de Collationes Brugenses en de Collationes Gandavenses.

Resp. 133 boekbesprekingen in *CB*, jgn. XLII-L en 30 in *CBG*, jgn. I-V. Gezien deze meestal niet de geschiedenis van Vlaanderen betreffen doch veelal een kerkelijke of theologische inhoud hebben worden ze hier niet in extenso vermeld. Een lijst kan desgewenst bij de redactie verkregen worden.

DE ACTA VAN DE BRUGSE EN DE GENTSE BISCHOPPEN VOORZIEN VAN INDICES (RESP. VOOR DE PERIODE 1567-1952 EN 1584-1833)

M. CLOET °

De keuze voor een bijdrage over de indices op de *Acta episcoporum* heeft drie redenen. Ten eerste, het gaat om een project dat in 1980 startte en thans zijn voltooiing nadert; ten tweede, Kan. B. Janssens de Bisthoven was nauw betrokken bij de aanvang van het werk en heeft veel bijgedragen tot de realisatie ervan; en vooral ten derde, we wensen het bestaan en de eigen aard van de indices breder bekend te maken opdat belangstellende onderzoekers er gebruik zouden kunnen van maken. We handelen hieronder eerst over de *Acta episcoporum* als historische bron op zich en vervolgens over de indices die de consultatie van de *Acta* aanzienlijk vergemakkelijken. De *Acta episcoporum* gelden als de ruggegraat-documentatie van elk bisschoppelijk archief. Ontbreken een of meer van deze registers, dan ontbreekt meteen een onmisbaar houvast voor de studie van een episcopaat of een bisdom in de betreffende periode. Het mag dan ook een groot geluk genoemd worden dat deze *Acta* vrijwel ongeschonden de stormen van de tijd hebben doorstaan, niet alleen in de bisdommen Brugge en Gent, maar ook in het bisdom Antwerpen¹

° Gewoon hoogleraar K.U.Leuven, p/a Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven.

1. De *Acta episcopatus* van het oude bisdom Antwerpen (1559-1801) zijn nagenoeg volledig bewaard. Deze reeks beslaat de jaren 1576 tot 1801 en telt 43 lijvige registers. Meermaals zijn er chronologische overlappings met de *Acta vicariatus*. De *Acta* werden beschreven door J. VAN DEN NIEUWENHUIZEN, *De archieven van het bisdom Antwerpen (1559-1801)*, s.l.n.d., p. 1-2. Ze worden bewaard in de Centrale Bibliotheek van de UFSIA (contactpersoon J. Van den Nieuwenhuizen of P. Delsaerd). Aldus een mededeling van dr. M.J. Marinus, waarvoor dank.

en het aartsbisdom Mechelen². Het bisdom Ieper vormt hierop een pijnlijke uitzondering³.

De *Acta episcoporum* vormen in alle bisdommen een zeer uitgebreide reeks volumineuze registers voorzien van kartonnen schutbladen. De bisschoppen en hun secretarissen waren zich kennelijk bewust van het groot belang van de genomen beslissingen en de notulering ervan. Dat de registers niet verloren gingen en in vrij goede staat verkeren, is ongetwijfeld ook te danken aan hun stevige omslagen.

De *Acta episcoporum* brengen in de eerste plaats verslag uit van de bedrijvigheid, letterlijk vertaald van de handelingen van de bisschoppen. Vooral de officiële beslissingen van de bisschoppen en soms ook van de vicarissen die hen bijstonden in het beleid, werden erin geregistreerd. De *Acta* bevatten onder andere talrijke individuele of collectieve dispensaties inzake vasten en vleesderven, benevens vele dispensaties van een, twee of drie huwelijksbannen, van het verbod te huwen in de advent of de vasten of betreffende de graden van bloed- of aanverwantschap. Ook benoemingen van pastoors, onderpastoors en kapelaans werden opgenomen evenals het toekennen van jurisdictie aan seculiere of reguliere priesters. In de *Acta* is verder heel wat briefwisseling aan te treffen met pastoors, kerk- en dismeesters of nog andere personen. Nu eens wordt alleen het feit zelf vermeld, dan weer wordt de korte inhoud of zelfs een kopie van de brief weergegeven.

De *Acta* maken ook melding van de bezoeken van de bisschop aan parochies of kloosters; soms brengen ze (zeer) kort verslag uit van

2. De *Acta episcopatus* en de *Acta vicariatus* tellen, van bij de aanvang van het aartsbisdom tot 1945, samen 340 registers. Ze worden bewaard op het Archief van het aartsbisdom (F. de Merodestraat 18) onder de benaming *Episcopalia Mechliniensia*. Prof. em. dr. C. Van de Wiel, archivaris, werkt sinds vele jaren aan een algemene inventaris van het aartsbisschoppelijk archief, die thans zijn voltooiing nadert en wellicht in 1994 zal kunnen gepubliceerd worden. Met dank aan C. Van de Wiel voor deze inlichting.

3. De *Acta episcoporum Iprensium* bleven slechts bewaard voor de episcopaten van F.J. de Wavrans (1762-1684) en K. d'Arberg (1786-1802). Voor de tussenperiode zijn er *Acta vicariatus* (4.11.1784-8.4.1786) voorhanden. Dat verklaart de aanvangsdatum van de studie van R. HERPELINCK, *Het bisdom Ieper 1762-1789*, Roeselare, 1991. Deze registers en het overblijvende archief van het bisdom Ieper worden bewaard op het bisschoppelijk archief te Brugge; zie B. JANSSENS de BISTHOVEN, C. de BACKER, *Inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge*, Leuven, 1984, p. 45-56.

het verloop van de visitatie en van de voornaamste vaststellingen die de bisschop er deed. Aan de hand van goed verzorgde *Acta* kan een groot deel van de bisschoppelijke agenda gereconstrueerd worden. Interessant zijn de richtlijnen voor priesters en leken die men er soms kan in aantreffen.

Ook talrijke gedrukte en sub dato ingeplakte omzendbrieven komen erin voor : vastenbrieven, aansporingen tot het houden van processies of het zeggen van gebeden voor allerhande publieke en politieke aangelegenheden, b.v. voor het succes van de koninklijke strijdkrachten, voor de vrede en dergelijke meer. Ook voor de koninklijke familie werden veel gebeden gevraagd, zowel dank- als smeekgebeden. Bij ernstige ziekte van de vorst of de vorstin diende er gebeden te worden voor een spoedig herstel. Voor een bevalling van koningin of keizerin werd de hemel eveneens geweld aangedaan; waren moeder en kind welvarend dan werden de gelovigen verzocht God hiervoor te bedanken. Vaak werden ook gebeden gevraagd opdat het eindelijk zou regenen of opdat de regen eindelijk zou ophouden.

Dit is slechts een greep uit de zeer gevarieerde inhoud van de *Acta*. Ze zijn niet alleen van belang voor de studie van de bisschoppen en hun beleid, maar ook voor de studie van de clerus, de mannelijke en vrouwelijke kloosterorden, de dekenijen, de parochies, het onderwijs, de armenzorg⁴, de relaties met de wereldlijke overheden, enz. Ze kunnen bovendien interessante aanvullende inlichtingen bevatten inzake ongewone klimatologische omstandigheden, epidemies, oorlog en vrede, sociale toestanden, enz. Een blik op het analyse-schema verder in deze bijdrage geeft een beeld van de mogelijke topics.

We beperken ons verder in dit artikel tot de Brugse en de Gentse *Acta*. De *Acta episcoporum Brugensium* tellen niet minder dan 219 registers van gemiddeld zowat 200 folio's. 84 volumes betreffen het Oude Bisdom, meer bepaald de jaren 1567-1801; de overige hebben betrekking op het Nieuwe Bisdom, meer bepaald op de jaren 1833-1952⁵. De indices waarover aanstonds meer lopen van 1567

4. M. THERRY, *Het goede doel. Bedeltoelatingen verleend door Brugse en Gentse bisschoppen in de 17de eeuw als spiegel van een samenleving*, - *Collationes*, dl. XVIII, 1988, p. 153-176.

5. Voor meer informatie, zie B. JANSSENS de BISTHOVEN, C. de BACKER, *Inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge*, Leuven, 1984; M. CLOET, B. JANSSENS de BISTHOVEN, R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984; tweede druk, 1985, p. 11-12.

tot 1952, het beginjaar van het episcopaat van Mgr. De Smedt⁶. De Brugse *Acta episcoporum* zijn vanaf 1567 volledig bewaard gebleven. De *Acta* van de eerste bisschop, Pieter De Corte (Curtius), 1561-1567, zijn niet voorhanden.

Het consulteren van de *Acta* over een langere periode was tot voor kort een vrijwel onmogelijke onderneming. Wie bijvoorbeeld gebruik wilde maken van de *Acta* om de geschiedenis van een dorp of stad te schrijven moest vele tientallen lijvige registers doornemen om slechts hier en daar een gegeven aan te treffen over de bestudeerde plaats. Wie de *Acta* wilde consulteren voor de studie van een kloostergemeenschap, een congregatie, een onderwijsinstelling, een bepaalde devotie, enzovoort stond evenzeer voor een onbegonnen werk. Bovendien zou dergelijk onderzoek op termijn ernstige slijtage van de registers tot gevolg gehad hebben. Uit de ervaring van deze toestand door licentiestudenten, andere vorsers en mezelf groeide de idee indices op deze registers te maken.

Dergelijke immense onderneming was slechts realiseerbaar in teamverband. Om de toenemende werkloosheid bij het begin van de jaren tachtig enigszins op te vangen, werd door het toenmalige Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid het Bijzonder Tijdelijk Kader in het leven geroepen, nu nog bekend onder de letters BTK. Projecten met een sociale en kulturele dimensie kwamen in aanmerking voor gratis personeel. De V.Z.W. Het bisdom Brugge was bereid een project in te dienen met als titel: "Toegankelijk stellen van de bronnen voor de geschiedenis van het bisdom Brugge" (15 september 1980). De wetenschappelijke begeleiding - in de officiële documenten het patroenschap geheten - werd mij toevertrouwd. De goedkeuring van dit project betekende concreet dat twee licentiaten geschiedenis (K. Bergé en A. Vansteelandt) en een klerk-typiste (K. Gilbert) mochten aangeworven worden. Met het oog op een systematische, voor alle registerdelen uniforme aanpak werd, in overleg met Kan. B. Janssens de Bisthoven, archivaris, een rooster voor analyse ontworpen. Na 12 maanden, de normale duur van een BTK-project, was het werk nog niet halfweg...

Op 24 februari 1983 werd nogmaals een project ingediend met als titel "De parochialisering van het bisschoppelijk archief". Met de

6. Terloops weze opgemerkt dat de *Acta* weliswaar onder gewijzigde vorm, nog steeds bijgehouden worden, ook in andere bisdommen.

term parochialisering werd bedoeld : het toegankelijk maken voor onderzoek per parochie (dorp of stad). Voor de duur van één jaar mochten opnieuw drie uitkeringsgerechtigde werkzoekenden aangevraagd worden (lic. T. Galle, regentes M. De Jonghe en klerk-typiste K. Gilbert). Kan. Janssens de Bisthoven stond ook nu weer in voor de dagelijkse leiding. Zijn grote vertrouwdheid met de geschiedenis van het bisdom Brugge, zijn paleografische ervaring en last but not least zijn kennis van het Latijn waren voor beide BTK-ploegen een onmisbare steun.

Bij het beëindigen van het tweede project (3.10.1983-2.10.1984) hebben de drie rechtstreeks betrokken medewerkers nog een tijdje op vrijwillige basis verder doorgewerkt om een bepaald episcopaat af te werken. Aldus werden indices opgemaakt voor de jaren 1567-1641 en 1706-1952. E.H. Robert Vanden Berghe aanvaardde als vrij medewerker de registers van de jaren 1641-1706 eveneens van indices te voorzien ten einde het hiaat te dichten en de hele onderneming tot een goed einde te brengen. Wat intussen ook is geschied. Zonder de grote inzet en toewijding van alle bovenvermelde personen zou deze enorme onderneming niet geslaagd zijn. Zij hebben een werk verricht dat ook aan de komende generaties van professionele historici, studenten, lokale vorsers en andere liefhebbers van geschiedenis en onderzoek veel dienst zal bewijzen. Voor de studie van een episcopaat blijft het rechtstreeks gebruik van de *Acta* aangevraagd. De indices zijn vooral nuttig voor diachronisch onderzoek, b.v. onderzoek betreffende een parochie, een bepaalde instelling of een bepaald aspect van het verleden. Ze zijn ook meer geschikt voor gewoon historisch dan voor specifiek genealogisch onderzoek. Het was immers ondoenbaar de namen op te nemen van de vele duizenden personen die allerhande dispensaties of toelatingen aangevraagd en verkregen hebben.

Hieronder volgt een toelichting bij het eindresultaat. De 219 registerdelen werden 'gereduceerd' tot 33 indexdelen. 11 volumes (samen 3369 getypte bladz.) betreffen de 16de en de 17de eeuw (1567-1706); 10 volumes (2542 blz.) betreffen de 18de eeuw (1706-1802); 7 volumes (1785 blz.) de 19de eeuw (1833-1894) en 5 volumes (1409 blz.) de 20ste eeuw. Van deze 33 indexdelen (samen 9105 blz.) bestaan twee exemplaren; één is ter beschikking op het Bisschoppelijk Archief te Brugge en één op het Kadoc te Leuven.

Het analyse-schema of rooster bestaat uit een index locorum en een index rerum. Verreweg de uitgebreidste is de index locorum (alfa-

betisch per parochie); slechts de gegevens die niet bij een parochie onder te brengen waren, zijn in de index rerum opgenomen. Beide indices zijn per registerdeel opgemaakt.

Elk van de 33 index-delen bevat vooraan het gestandaardiseerde analyse-schema. Een afzonderlijke handleiding voor het gebruik van de index-delen bevat, naast het schema of rooster, ook nog een toelichting over de concrete inhoud van elke rubriek ⁷. Om de structuur van de indices te verduidelijken geven we hieronder het analyse-schema, evenwel zonder toelichting bij de inhoud van elke rubriek.

INDICES OP DE ACTA EPISCOPATUS PER REGISTERDEEL. OUD BISDOM

INDEX LOCORUM (parochies in alfabetische orde)

- 1. Kerkelijke aangelegenheden**
- 1.1. Kerkgebouw
- 1.2. Kapellen
- 1.3. Kerkhoven
- 1.4. Parochiegeestelijkheid
 - 1.4.1. Pastoors
 - 1.4.2. Onderpastoors
 - 1.4.3. Andere seculariërs
 - 1.4.4. Helpende regulieren
- 1.5. Lekenpersoneel
- 1.6. Zielzorg en sacramenteel leven
 - 1.6.1. Viering van zon- en feestdagen
 - 1.6.2. Sacramenten en paasplicht
 - 1.6.3. Liturgie en catechismus
 - 1.6.4. Volksdevotie (aflaten, bedevaarten, processies, broederschappen)
 - 1.6.5. Vasten en vleesderven
 - 1.6.6. Zedelijk leven
 - 1.6.7. Houding t.o.v. ongelovigen en andersgelovigen
 - 1.6.8. Duiveluitdrijvingen

7. Gegevens voor deze bijdrage werden ontleend aan M. CLOET, *Handleiding bij de Indices op de Acta episcoporum Brugensium (1567-1952)*, Brugge-Leuven, 1985.

- 1.7. Visitatie door de deken of de bisschop
- 1.8. Kerkfabriek, rechtszaken en financiële kwesties
- 1.9. Oprichting en begrenzing van parochies
- 1.10. Varia

2. Kloosters

- 2.1. Mannenkloosters
- 2.2. Vrouwenkloosters
- 2.3. Begijnhoven

3. Onderwijs

- 3.1. Zondags- en armenscholen
- 3.2. Lager onderwijs
- 3.3. Secundair onderwijs

4. Sociale instellingen

- 4.1. Weeshuizen
- 4.2. Hospitalen
- 4.3. Gevangnissen
- 4.4. Bejaardentehuizen
- 4.5. Armendis of Bureau van Liefdadigheid
- 4.6. Andere sociale instellingen

5. Kultuur

- 5.1. Boeken en handschriften
- 5.2. Muziek en toneel

INDEX RERUM

6. Bisdom

- 6.1. Geestelijkheid
 - 6.1.1. Seculieren
 - 6.1.2. Regulieren
- 6.2. Seminarie en priesteropleiding
- 6.3. Zielzorg en godsdienstig leven
- 6.4. Sociaal leven

- 6.5. Onderwijs
- 6.6. Cultuur
- 6.7. Organisatie en bestuur van het bisdom
- 6.8. Officialiteit
- 6.9. De clerus in de Vlaamse volksvertegenwoordiging

7. **Correspondentie**

- 7.1. Correspondentie met geestelijken
 - 7.1.1. met Rome en de nuntiatuur
 - 7.1.2. met de aartsbisschop
 - 7.1.3. met de bisschoppen van de Mechelse kerkprovincie
 - 7.1.4. met andere bisschoppen
 - 7.1.5. met de dekens
 - 7.1.6. met niet-diocesane geestelijken etc.
- 7.2. Correspondentie met leken
 - 7.2.1. met het Hof
 - 7.2.2. met de landvoogden en de gevolmachtigde ministers
 - 7.2.3. met de ministers etc.

Het analyse-schema voor de *Acta* van het oude bisdom diende enigszins aangepast te worden voor de *Acta* betreffende het nieuwe bisdom. Dit betekent in de eerste plaats dat er enkele nieuwe rubrieken aan het rooster dienden toegevoegd te worden. Het gaat vooral om de hieronder vermelde punten.

3. **Onderwijs**

Alle gegevens i.v.m. het onderwijs die strikt parochiaal zijn. Zaken of richtlijnen die gelden voor heel het bisdom of heel het land vindt men terug onder 11.5. in de *Index Rerum*.

- 3.1. Kleuteronderwijs
- 3.2. Lager onderwijs
- 3.3. Middelbaar onderwijs
- 3.4. Normalscholen
- 3.5. Technisch onderwijs
- 3.6. Beroepsonderwijs
- 3.7. Zondags- en armenscholen
- 3.8. Volwassenenonderwijs
- 3.9. Buitengewoon onderwijs

R^{mo} Dⁿⁱ. propositis doctoribus Medicis Civitatis
 Beduani ab ipso Vignandary Civitatis Beduani: Nos Nos
 infra scripti ad instantiam R^{mi} Domini Episcopi Gandavi.
 et ob pregraves rationes nobis propositas promittimus et
 obligamus nos quod in posterum non visitabimus quocumque
 aliquem infirmum aut infirmam quando indicabimus
 illum aut illam tali morbo aut infirmitate detineri et
 quibus mors aut periculum mortis aliquo modo nostro iudicio
 subsequi possit quin p^{er}damus eum et mandato eisdem R^{mi}
 Domini nominatus et curat p^{er} sacramentis p^{er} eum et
 et Eucharistia miniri cum expressa declaratione
 nos amplius non venisuros ad eos visitandos, sicut nec
 venisurum nisi constiterit sequenti die eum vel eam
 sine morbo sine v^{er}o precepto eisdem R^{mi} D.
 actualiter parissis et obmissis.

Afb. 3. Aan de dokters van de stad Gent wordt een document ter ondertekening
 voorgelegd waarin ze beloven geen patiënten in doodsgevaar meer te bezoeken in-
 dien ze weigeren de laatste sacramenten te ontvangen. Gent, Archief van het Bis-
 dom, Acta episcopatus, reg. 1622-1645, fol. 3v.

6. Caritatieve acties en sociale werken

- 6.1. Genootschap van St. Vincentius a Paulo
- 6.2. Genootschap van St. Franciscus-Xaverius
- 6.3. Gilden
- 6.4. Andere caritatieve acties

7. Politieke aangelegenheden

Alles i.v.m. de verkiezingen en de kandidaten, de burgemeester en schepenen, plaatselijke politieke kwesties, de uitbouw van de katholieke partij, enz...

8. Bevolking en economische bedrijvigheden

- 8.1. Bevolking en demografie
- 8.2. Economische bedrijvigheden

9. Cultureel leven

- 9.1. Boeken en handschriften
- 9.2. Dagbladen of periodieken
- 9.3. Toneel
- 9.4. Plastische kunsten
- 9.5. Muziek
- 9.6. Archeologie
- 9.7. Radio en Televisie
- 9.8. Film

INDEX RERUM

12. Correspondentie

- 12.2. Met leken
 - 12.2.1. Met het hof
 - 12.2.2. Met de gouverneur
 - 12.2.3. Met de ministers
 - 12.2.4. Met de parlamentsleden
 - 12.2.5. Met andere leken

Het gebruik van dezelfde indeling voor elk registerdeel en van cijfers beoogt ook thematisch onderzoek mogelijk te maken en te vergemakkelijken.

Tenslotte nog dit. De meeste registers betreffende het nieuwe bisdom bevatten reeds een zekere inhoudstafel. Deze vroeger opgemaakte inhoudstafels hebben het uitgangspunt gevormd voor de nieuwe indices. Dit was gewoon noodzakelijk omwille van de beschikbare tijd. Alles werd evenwel gecontroleerd en waar mogelijk werden onvolledige of onduidelijke formuleringen aangevuld of verduidelijkt en alle Latijnse of Franse verwijzingen werden in het Nederlands vertaald.

Toen in 1984 *Het bisdom Brugge (1559-1984)* verscheen, groeide te Gent het verlangen ook over een dergelijke synthese te kunnen beschikken. Weer werd dezelfde weg gevolgd: eerst indices op de *Acta episcopatus* en daarna de geschiedenis van het bisdom. Indices opmaken is echter - zoals al gezegd - een uitermate arbeidsintensieve onderneming. Maar ook nu bood het Bijzonder Tijdelijk Kader zeldzame mogelijkheden. De VZW Het bisdom Gent was graag bereid een project daartoe in te dienen en te zorgen voor de materiële infrastructuur om een BTK-ploeg aan het werk te zetten. De goedkeuring van het project (30.11.1985) had tot gevolg dat twee licentiaten geschiedenis en één typiste voor één jaar mochten aangeworven worden. Het waren de lic. B. Cockx (één jaar), H. Feys en M. Therry (elk een half jaar) en typiste M. Vangansbeke. Het opzet kon afgewerkt worden dank zij een verlenging van een jaar voor een licentiaat (achtereenvolgens M. Therry en M.J. Marinus).

Op Kan. Ludo Collin, archivaris en secretaris van het bisdom, kon te allen tijde gerekend worden. De wetenschappelijke begeleiding die ons werd toevertrouwd, kon steunen op de ervaring met de Brugse registers opgedaan. Het analyse-schema bleef vrijwel ongewijzigd en kon ook gebruikt worden voor de *Acta vicariatus*⁸.

Het vicariaat *sede vacante* is een bekende instelling. Tijdens de vacatuur van de bisschopszetel werd - in elk bisdom - een beperkt aantal hooggeplaatste geestelijken belast met het interim-bestuur van het bisdom. Zij vormden het vicariaat *sede vacante*. De bestuurlijke beslissingen en ook andere werkzaamheden van dit vicariaat vonden een schriftelijke neerslag in de *Acta vicariatus*. De inhoud van deze *Acta* komt vrij goed overeen met die van de *Acta episcopatus* en zijn doorgaans in die registers opgenomen.

8. Onderstaande toelichting bij de *Acta vicariatus* is ontleend aan M. CLOET, L. COLLIN, *Handleiding en algemene toelichting bij de Indices op de Acta episcopatus Gandavensis (1584-1802)*, Gent, 1988.

Gedurende verscheidene periodes was er in het bisdom Gent een vicariaat werkzaam wiens taak erin bestond de bisschop in het bestuur van het bisdom bij te staan. Voor zover bekend was bisschop Damant de eerste om zich door een vicariaat te laten helpen. Hij besliste daartoe op 17 juli 1609 om reden van zijn ouderdom en het vele werk. Dit vicariaat van vier personen kon zowat alle lopende zaken afhandelen, alleen de belangrijkste dienden aan de bisschop voorgelegd te worden⁹. Carolus Maes stelde op 1 februari 1612 eveneens een vicariaat van vier personen aan. Vier maanden later stierf hij. Of onder zijn directe opvolgers een vicariaat functioneerde is niet bekend. Antoon Triest riep op 4 november 1623 opnieuw een permanent vicariaat in het leven; het stond hem bij tot aan zijn dood. Uit de akte die ook de werking en samenstelling van deze instelling regelde, blijkt dat vijf kanunniken van het St.-Baafskapittel werden belast met verschillende administratieve aangelegenheden en met het beantwoorden van allerhande verzoekschriften¹⁰. Een vergelijking tussen de *Acta episcopatus* en de *Acta vicariatus* wijst uit dat er weinig of geen duidelijke verschillen merkbaar zijn. Verwante aangelegenheden komen nu eens voor in de *Acta episcopatus*, en dan weer in de *Acta vicariatus*. Meestal worden verzoekschriften van pastoors door het vicariaat behandeld. Voor zover bekend werd er na bisschop Triest geen vicariaat meer aangesteld naast de bisschop. Het aantal registers van de *Acta episcopatus* en *vicariatus* bedraagt voor het Ancien Regime 46¹¹. Ze hebben dezelfde uiterlijke kenmerken als boven beschreven voor het bisdom Brugge. Daaruit werden 13 indexdelen gedistilleerd. 6 volumes (samen 1740 blz.) betreffen de 16de en de 17de eeuw (1584-1704) en 7 volumes (1601 blz.) de 18de eeuw. Deze 13 indexdelen (samen 3341 blz.) bestaan in twee exemplaren, waarvan één kan geconsulteerd worden op het Bisschoppelijk Archief te Gent en één op het Kadoc te Leuven. Elk

9. M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 63-64.

10. P.F.X. DE RAM - J.F. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum, sive acta omnium ecclesiarum Belgii a celebrato concilio tridentino usque ad concordatum anni 1801*. Dl. IV : *Nova et absoluta collectio synodorum episcopatus gandavensis*, Mechelen, 1839, p. 300-302.

11. M. GYSSELING, *Voorlopige, gedeeltelijke inventaris van het oud archief van Sint-Baafs en bisdom te Gent*, Gent, z.d. [1962], gedact., p. 479-481. Dr. Gysseling werkt momenteel aan een herziening en vervollediging van deze inventaris.

MYn Eervverdicthste Heere den Bisschop van Brugghe, ende myn heeren vande Collegie vande zelue Stede, begheerende, zoo vele alst in hemliedē is, te volcommen d'ordonnantie van het H. Concilie van Trente, ende beede de Synoden Prouinciael van Mechelen, raeckende de Sondaechsche scholen, hebben gheresolueert ende gheordonneert, dat Sondaeghe naerst commende, wesende den xx. en dach deser maendt Oēctob. hernomen sullen worden de Sondaechsche Scholen, tot onderwys vande Ionckheyt, soo van die binnen de weke hērlieder ambocht moeten leeren, als vande ghene die de Middel niet en hebben om huerlieder schoolghelt te betaelen, in welke scholen men een yeghelic zal leerē lesen ende schryuen, sonder eenighē salaris. De knechtkens sullen gheleert worden op de Halle precys met den ix. huere, en de Dochterkens in Sinte Christoffels, sinte Eloy, ende Maeckelaers Cappellen. Vermaenende zeer neerstelick de voornomde Eerwerdichste, ende Edele Heeren, alle Ouders, die binnen de weke huerlieder kynders niet schole en laeten gaen, de zelue met alle forchvuldicheyt ter scholen te senden, op datse moghen onderwesen ende gheleert worden als bouē, tot huerlieder groot voordeel, om hemlieder te behelpen, als sy tot hun iaeren ghecommen syn, ende in alle ghestichticheyt, ende Godtvruchicheyt onderwesen te worden, tot huerlieder zielen salicheyt. Ghedaen binnen Brugghe op den xij. en Octobris 1630.

Tot Brugghe by Guiliamme de Neue.

Afb. 4. Bisschop Servaas De Quincere (1630-1639) en de Brugse magistraat kondigen de heropening aan van de zondagsscholen op 20 oktober 1630. Bron : *Acta episcoporum Brugensium*, sub dato. De Acta van Brugge en Gent bevatten veel ingeplakte omzendbrieven, meestal in het Vlaams geschreven.

register is opnieuw voorzien van het analyse-schema, dat fungeert als eerste gebruiksaanwijzing¹². Een belangrijk verschil met Brugge bestaat erin dat er geen indices gemaakt zijn op de Gentse registers van het nieuwe bisdom (na 1833). De reden is tweevoudig : het Bijzonder Tijdelijk Kader had intussen opgehouden te bestaan en vooral : de inhoud van de amper zes registers van na 1833 is eerder arm. De Brugse *Acta* uit de 19de en de 20ste eeuw zijn veel rijker.

De jaren 1802-1834 bleven voor de beide bisdommen tot nog toe onbesproken. Hiervoor bestaat een goede reden. Het Concordaat tussen paus Pius VII en Napoleon gesloten leidde tot de hertekening van de bisdommenkaart. De bisdommen Brugge en Ieper verdwenen en werden opgenomen in het bisdom Gent, dat zich over de departementen Leie en Schelde uitstreckte. Voor de periode 1802-1834 bestaan alleen *Acta episcoporum Gandavensium* die begrijpelijkerwijs op het bisschoppelijk archief te Gent bewaard worden. Het gaat om de Franse en de Hollandse periode, in totaal 10 registers. Voor de Westvlaamse kerkgeschiedenis en wel vooral voor de lokale geschiedenis werd er zeer zelden gebruik van gemaakt. indices op deze registers zouden derhalve bijzonder welkom zijn.

E.H. Robert Vandenberghe, die ook al meewerkte aan de indices op de *Acta episcoporum Brugensium* werd bereid gevonden ook indices te maken op de registers van het concordataire bisdom Gent. Opnieuw diende hetzelfde analyse-schema in wat aangepaste vorm. De inhoudsweergave in de indices is nu evenwel veel uitgebreider dan bij de bovenbesproken *Acta* van Brugge en Gent zodat ze te Brugge in zekere mate de *Acta* kunnen vervangen. Dit werk zal over weinige maanden af zijn. Het is de bedoeling de fiches beschikbaar te stellen op het bisschoppelijk archief te Brugge en te Gent en op het Kadoc te Leuven¹³. De ontsluiting van deze weinig gebruikte archieven over een tumultueuze maar zeer boeiende periode uit onze geschiedenis zal talrijke nieuwe gegevens aan het licht brengen.

12. Het gebruik van een zelfde rooster voor alle registers van de Brugse en de Gentse *Acta* impliceert nog niet dat de samenvatting van de gegevens steeds dezelfde graad van volledigheid en uniformiteit vertoont. Daarvoor was het aantal medewerkers te groot. Elk index-deel vermeldt de auteur ervan die er ook verantwoordelijk voor is.

13. Het typen ervan - alweer vrijwilligerswerk - is bezig maar zal nog wat tijd vergen.

Het opmaken van indices op de *Acta* van de beide bisdommen was een tijdrovende onderneming niet alleen wegens de omvang van het werk, maar ook en vooral wegens de moeilijkheidsgraad. We denken aan het Latijn waarin bijna alle akten gesteld zijn en vooral aan de paleografische problemen die in de oudere *Acta* vaak opdoken¹⁴. Bij regelmatig gebruik van de *Acta* zullen de indices ervan in lengte van jaren onschatbaar veel tijdwinst opleveren en bovendien slijtage van de registers zelf voorkomen. We hopen dat kerkhistorici, lokale vorsers, studenten die aan een verhandeling werken en andere belangstellenden er wel mogen bij varen. Dank zij deze indices kon de studie van de geschiedenis van de bisdommen Brugge en Gent alvast steunen op een wetenschappelijk meer verantwoorde basis¹⁵.

14. Het Latijn is *doorgaans* vrij eenvoudig voor wie een opleiding met Latijn gehad heeft.

15. M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991; tweede druk, 1992. Voor Brugge, zie noot 5.

EEN OPMERKELIJKE INTREDE IN HET KLOOSTER DER NORBERTINESSEN TE VEURNE, 1685

G. DALLE °

Tal van bronnen inzake het bijzonder rijke kerkelijk verleden te Veurne tijdens het Ancien Regime sluimeren in de archiefbewaarplaatsen en wachten slechts op de verwerking van hun inhoud. Instellingen als het kapittel van Sint-Walburga, de Sint-Niklaasabdij, de kloosters der Cellebroeders of Alexianen, Capucijnen en Oratorianen aan mannelijke zijde, de kloosters der Grauwe Zusters of Penitenten, Zwarte Zusters en Witte Zusters of Norbertinessen aan vrouwelijke kant drukten hun stempel op de stad¹.

Het klooster der Norbertinessen kende een bewogen stichtingsgeschiedenis². De aanzet ertoe werd gegeven door de vlucht van de Gasthuuszusters van Bethanië te Wulpen uit hun grondig verwoeste vestiging naar Veurne in 1590. Aangezien het gasthuis te Wulpen sedert zijn ontstaan in 1252 voor zijn geestelijke leiding en liturgische hulp een beroep had gedaan op de plaatselijke pastoor die steeds lid was van het kapittel van de Norbertijner Sint-Niklaasabdij leek het vanzelfsprekend dat de overgebleven zusters te Veurne ook in 1590 de hulp inriepen van de pastoor van de Sint-Niklaasparochie, kannunik en bovendien broer van de toenmalige prioeres. Tijdens de openingszitting van het Generaal Kapittel van de Norbertijnen te

° Dr. geschiedenis, ere-leraar, H. Boulognestraat 8, app. 3, 8670 Koksijde.

1. Voor een algemeen beeld van het kerkelijk leven te Veurne kan nog nuttig gebruik worden gemaakt van het enigszins verouderde werk van F. De Potter, E. Ronse en P. Borre, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, dl. 2, Gent, 1873. Verder raadpleegde men H. Huyghebaert, *Furnes*, in: *Dictionaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. 19, Parijs, 1981, kol. 444-468. De toestand in de 18e eeuw werd geschetst door M. Cloet, *Kerkelijke infrastructuur en godsdienstig leven te Veurne in 1768-1769*, in: *Getuigen in polderklei. Huldeboek dr. G. Dalle*, red. J. Herregat, F. Becuwe en J. Van Acker, Veurne, 1990, blz. 21-30.

2. Inzake de Norbertinessen zie N. Huyghebaert, *Prieuré Saint-Joseph de Béthanie à Furnes*, in: *Monasticon Belge*, T. III, Flandre Occidentale, dl. 3, Luik, 1974, blz. 645-652; J. Termote, M. Timperman en J. Van Acker, *Tweehonderd jaar Norbertinessenklooster in Veurne (1618-1783)*, Veurne, 1989. Het archief van het klooster wordt bewaard op het Stadsarchief te Veurne (SAV), *Oud Archief*, nrs. 1110-1111, en eveneens aldaar in de *Verzameling de Spot*, nrs. 48-61.

Prémontré op 13 mei 1618 werd de reeds opnieuw aangroeiende gemeenschap als Norbertinessenklooster in de orde opgenomen. We gaan verder niet in op het hieruit voortgevloeide en langdurig kerkrechtelijk geschil tussen de bisschoppen van Ieper en de abten van Sint-Niklaas inzake de geestelijke voogdij over het nieuwe klooster.

In de 17e eeuw groeide het patrimonium gestaag aan en in 1666 kon de nieuwe kerk ingewijd worden. Vanaf dit ogenblik gebruikte men de naam van "klooster van Sint-Jozef van Bethanië". Onder het prioresschap van Elisabeth De Coninck (1667-1703) steeg het aantal kloosterlingen met een derde. Doch ook in diezelfde jaren laaide het latente canonieke conflict inzake de voogdij van abt of bisschop weer hevig op, wat tot spanningen en clanvorming binnen de kloostergemeenschap leidde. In hoger genoemd kader greep de intrede plaats van Franchoise de Feu (of Defeu) in 1685. Wij publiceren in bijlage twee contracten hieromtrent³.

Bij contract van 10 maart 1685 (stuk later verscheurd) treedt Franchoise de Feu in in het Norbertinessenklooster⁴. Bij overeenkomst van 4 juni 1685 (bewaard, zie bijlage 1) treedt ze weer uit. Volgens een onderaan toegevoegde notitie vertrok zij pas op 5 juli hieropvolgend. Op 28 september 1685 komt ze blijkbaar op deze beslissing terug en hernieuwt haar intredecontract van 10 maart (bewaard, zie bijlage 2).

Bij de voorstelling van dit dossier wensen wij enkele vaststellingen ter overweging mee te geven. In de eerste plaats rijzen vragen over de draagwijdte van de zogenaamde "ingressie" van F. de Feu. Bij gebrek aan de clausules en bewoordingen van het originele intredecontract van 10 maart 1685 moeten we steunen op de akte van verbreking van 4 juni. Deze werd medeondertekend door prioeres Elisabeth De Koninck, evenals door de subprioeres en twee van de oudste zusters, wat betekent dat zogoed als het gehele klooster zijn instemming verleende. Op basis hiervan zou een zekere belangrjkheid van de gebeurtenis kunnen afgeleid worden, zoals inderdaad bijv. een uittreding uit de gemeenschap. Wij wijzen tevens op de tegenstelling tussen de "ingressie voor haer leven" enerzijds en nu de "volle macht [om] te gaen wonen daer thaer belieft". Er is

3. SAV, *Oud Archief*, nr. 1110, twee stukken i.v.m. Franchoise de Feu.

4. SAV, *Oud Archief*, nr. 1110 : ... *behelsende de ingressie van de voornoemde Franchoise de Feu voor haer leven int voornoemde clooster, ...*

bovendien sprake van de terugbetaling van een bedrag van 25 ponden vlaams in mindering van het contractueel bedongen intredegeld. Het kon hier gaan om een gedeeltelijke terugbetaling van de oorspronkelijke bruidschat. Aangezien de datum van het werkelijke vertrek van F. de Feu - op 5 juli 1685 - nog niet vaststond behield de gemeenschap zich als waarborg voor het levensonderhoud van de betrokkene het recht voor op de overgebleven 25 ponden vlaams. Op 28 september herbevestigden de prioeres en de supprioeres de rechtskracht van het eerste contract. Blijkbaar vond men het echter niet nodig het contract van 10 maart te herschrijven - het was nochtans gescheurd - en namen de partijen genoegen met de voorliggende omschrijving. Als bewijs hiervoor dient de rugnotitie op de akte van 28 september nl. "Contract van de ingressie van Franchoise de Feu".

Heeft men hier echter wel te maken met een werkelijke intrede als novice in het Norbertinessenklooster? Enige twijfel rijst na het onderzoek van de chronologische lijsten van kloosterzusters, samengesteld op basis van de necrologia uit het archief van de Sint-Niklaasabdij en uit de overige bestanden bewaard op het stadsarchief te Veurne⁵. De naam van Franchoise de Feu komt hier namelijk niet in voor. Maakte zij achteraf toch geen deel uit van het convent? Of bestaat nog een andere interpretatie van de teksten?

Het was o.i. best mogelijk dat F. de Feu zich contractueel als kostganger in het klooster liet opnemen en niet als geestelijke. We verwijzen hiervoor naar het bijna gelijktijdig voorbeeld van Marie Vanderhaeghe, weduwe van kunstschilder Vigor Bouquet, in 1686⁶. In beide gevallen zal men de gelijkaardige contractbepaling opmerken dat na hun overlijden de goederen van de betrokkenen "soo ghelt, wullen als lijnnen" in het bezit komen van de kloostergemeenschap. Zowel de Feu als Vanderhaeghe werden bedacht met een jaarlijkse zielemis gedurende 50 jaren.

Misschien niet relevant, maar toch zal men ook opmerken dat Willem (of Guillaume) de Feu, Franchoises broer, een niet onbelangrijke rol moet hebben gespeeld bij de verbreking van het eerste contract op 4 juni. Op 28 september is van hem echter geen sprake meer.

5. Uitgave door J. Termote, M. Timperman en J. Van Acker, *a.w.*, blz. 55-58.

6. SAV, *Verzameling de Spot*, nr. 56, 10 januari 1686; zie terzake J. Termote, M. Timperman en J. Van Acker, *a.w.*, blz. 36-37.

Misschien was hij intussen overleden vermits hij niet meer als mogelijk erfgenaam vernoemd wordt bij een later overlijden van F. de Feu. Werd het eerste contract door zijn toedoen verbroken en ontviel hij als hinderpaal tussen 5 juli en 28 september 1685?

Aansluitend bij voorgaande opmerking moeten we betreuren dat voornamelijk geen betrouwbare genealogische gegevens inzake Guillaume en Françoise de Feu werden gevonden. De familienaam komt slechts enkele malen voor in de parochieregisters van Veurne omstreeks 1600 en 1640⁷. De maatschappelijke positie van de getuigen zou kunnen bewijzen dat de familie enig aanzien genoot. Uit een tweetal "staten van goed" opgemaakt door de administratie van de stad en kasselrij Veurne met betrekking tot het overlijden van een Jacques de Feu in 1632 en een Michiel de Feu in 1644⁸ kan slechts verondersteld worden dat de familie de Feu afkomstig was uit het noorden van Frankrijk en aanzienlijke bezittingen beheerde in het Veurnse. Men zal tevens opmerken dat het Norbertinessenklooster te Veurne regelmatig novicen van Franse afkomst opnam, tot keizerin Maria-Theresia hieraan een einde stelde. Uiteindelijk beschikt men over niet meer dan enkele gegevens over homoniemen zonder bewezen familiaal verband.

7. SAV, *Parochieregister* nr. 49, uitsluitend in de doopakten.

8. Rijksarchief Brugge, Archief van de kasselrij Veurne, *Verzameling Staten van Goed*, nrs. 32250 en 27275.

BIJLAGEN

1.⁹

De onderschreven vrouwe prieuse, suprieuse ende onderghenoemde religieusen ouderlynghe van het clooster van Sinte Joseph binnen Veurne, bekennen midts desen te annuleeren ende te niete te doene seker contract in daten thienden maerte 1685 ghemaect met Franchoise de Feu, behelsende de ingressie van de voornoemde Franchoise de Feu voor haer leven int voornoemde clooster, soo dat wij onderschreven gheven volle macht aen de voorseide Franchoise te gaen wonen daert haer belijft, mits conditie dat sij sal glisseren ende laeten ten proffijte van tvoorseide clooster vijftentwintich ponden grooten vlamsch over dhelft van vijftich ponden grooten vlamsch die sij heeft ghetelt in minderijnghe van de somme ghementioneert int voornoemde contract van haer ingressie ende de resterende vijftentwintich ponden grooten vlamsch sullen aen de voornoemde Franchoise bij die van het convent ghetelt worden ter Alderheijlighen toecomende, een weke ofte twee onbegrepen, mits conditie nochtans dat daervan sal ghetrocken worden de tafelcosten van de voorseide Franchoise soo langhe als sij sal blijfven int voornoemde clooster loopende van hedent tot haer vertreck, naer advenante van twintich ponden grooten vlamsch tsiaers. De onderschreven contractanten belijden ende bekennen van beijde sijden het voornoemde contract van daten Xen maerte 1685 te hebben gescheurt, dit alles ghedaen ter presentie van meester Guill(aume)s de Feu, broeder der voornoemde Franchoise de Feu, IIIJen junij 1685 ons toorconden.

Elisabeth de Conijnck, prieuse van tclooster van Sinte Joseph in Veurne;

Suster Johanna Deman, suprieuse;

Suster Maria Reys;

Suster Aleijdis Patou;

Fransoise de Feu

by my Willem de Feu.

(andere inkt en hand:) den 5 julij 1685 is Franchoise vertroocken.

2.

De onderschreven vrouw prieuse ende suprieuse van het clooster van Sint Joseph binnen Veurne, vervanghende het gheheel ghemeente van Sint Joseph voornoemt, bekennen mits desen wederom te vernieuwen het contract ghemaect met Franchoise de Feu, noopende haere ingressie int selve clooster in date Xen maerte 1685, ende te nieten te doene ende annulleren seker ander contract in daten iijjen junij 1685, twelcke inhielt dat het voornoemde contract

9. De tekst van beide contracten is van de hand van priores Elisabeth de Coninck. Men vergelijke hiertoe met haar handtekening.

van den Xen maerte 1685 was te nieten ghedaen, ende diesvolghens dat partijen hen van wedersijden met tselve niet en souden verhelpen, soo ist dat de voornoemde contractanten hun wederom houden aen den teneur van tselve eerste contract in daten Xen maerte 1685 voornoemt, waerop datter vijftich pont groote is ghetelt, ende sal hedent de resterende vijfhondert guldens ghetelt wesen, ende naer het overlijden van de voornoemde Franchoise sal blijfven aen tvoornoemde clooster al tgonne dat de voornoemde Franchoise zal achter laeten, soo ghelt, wullen als lijnnen, sonder dat de vrienden van de voornoemde Franchoise iet sullen moghen thaeren sterfhuse deelen, waervooren dat het convent, tot haere zielelavenesse sullen doen celebreren vijftich missen. Actum desen XXVIIJen septembre XVlc vijfentachtentich, ons toorconden

Elisabeth de Conijnck, prieuse van tclooster van Sint Joseph in Veurne;
Suster Johanna Deman, supprieuse;
Fransoey de Feu.

(op de rug:) Contract van de ingressie van Franchoise de Feu.

ASIELRECHT IN DE SINT-SALVATORSKERK TE BRUGGE (1570)

L. DEVLIEGHER °

Op maandag 3 oktober 1569 vond in de herberg *Het Axterken* in de Oude Gentweg te Brugge een ruzie met dodelijke afloop plaats. De schoenmaker Jan de Makelare gooide een bierkan naar het hoofd van Pieter van de Wychuuse, eveneens schoenmaker, die dodelijk gekwetst werd en aan de gevolgen ervan op 12 oktober overleed¹. De dader kon zich aan het gerecht onttrekken en einde maart 1570 zocht hij een toevlucht in de Sint-Salvatorskerk waar hij gedurende 14 maanden verbleef door gebruik te maken van het asielrecht dat hem immuniteit of vrijdom in de kerk verleende. Al die tijd woonde hij er in één van de twee kamertjes boven de eind-15de-eeuwse sacristie². Beschermd door het asielrecht kon hij ongehinderd rondwandelen in de kerk en praten met bezoekers en kerkgangers. Er waren over hem geen klachten, verklaarden de deken en het kapittel op 27 november 1570; hij bracht behoorlijk en vreedzaam zijn dagen door³.

Wanneer en in welke omstandigheden Jan de Makelare aan zijn einde is gekomen, is ons niet bekend. Na zijn dood diende zijn

° Dr. kunstgeschiedenis en oudheidkunde, ten Hove 17, 8200 Brugge.

1. Brugge, Stadsarchief, *Schouwboek*, 1554-1584, f° 261-262. Dr. A. Vandewalle, hoofdarchivaris van het Brugse Stadsarchief, heeft in het Schouwboek de gegevens betreffende het dodelijk ongeval voor ons opgezocht, waarvoor onze oprechte dank.

2. Beide overwelfde kamertjes zijn goed bewoonbaar; ze bezitten ieder een schouw en een venster met twee zitbanken. Cfr. L. DEVLIEGHER, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Geschiedenis en architectuur*, p. 96-97, fig. 44, afb. 112-114 (*Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, deel 7. Tielt-Bussum, 1981). Kosterkamers komen ook in andere kerken voor. In de Sint-Baafskerk te Gent bestaat nog een 16de-eeuws kosterskamertje (met o.a. toiletgelegenheid) dat waarschijnlijk een 14de-eeuwse voorganger gehad heeft. Cfr. E. DHANENS, *De artistieke uitrusting van de Sint-Janskerk te Gent in de 15de eeuw*, in *Academiae Analecta, Klasse der Schone Kunsten*, 44 (1983), nr. 1, p. 29-30. Uit een arrest van de Raad van Vlaanderen van 27 juli 1438 weten we dat er in de kerk van Waasten - die gemeenschappelijk door de parochie en door de abdijs van reguliere kanunniken van de H. Augustinus werd gebruikt - een kosterskamer was, een plaats waar de koster woonde en sliep. Cfr. E.I.S. [STRUBBE], *Kosterskamer in een kerk. Waasten 1438*, in *Westvlaamsch Archief voor geschiedenis, oudheidkunde en folklore. Bijblad van Biekorf*, 1 (1939), p. 87-88.

3 Zie Bijlage 1.

weduwe Anna op 30 juli 1571 klacht in bij het kerkkapittel tegen de koster van de kerk Renier Bibau omdat hij het bed, het hoofdkussen en de deken die haar man in het kerkkamertje gebruikt had, aan haar niet wilde teruggeven tenzij zij hem 7 gr. kamerhuur per week zou betalen voor de 14 maanden dat haar man daar verbleven had. De deken en het kapittel waren echter van mening dat de koster het recht niet had huur te vragen voor het kamertje, maar ze kenden hem wel 12 s. gr. toe voor de gedane moeite⁴.

Dat Jan de Makelare zich in de Sint-Salvatorskerk in veiligheid kon brengen, had hij te danken aan het Middeleeuwse asielrecht waardoor een misdadiger een toevlucht kon zoeken in een gewijde plaats - een kerk, klooster, kerkhof - en daar kerkelijke bescherming of vrijdom genoot tegenover wereldlijke overheden en particulieren (familie en vrienden van het slachtoffer). De vluchteling kon in zijn schuilplaats blijven in afwachting dat één of ander accord gesloten werd tussen de kerkelijke en de wereldlijke overheid. Hij kon er echter ook blijven, wachtend op een gunstige gelegenheid om naar veiliger oorden te vluchten. Door dit asielrecht bleven niet alleen talrijke misdaden onbestraft; het kon bij een misdadiger-in-spe de vrees voor eventuele straffen verminderen en aanzetten tot het plegen van misdrijven. Het gaf misdadigers o.m. ook de mogelijkheid zich op het kerkhof schuil te houden en van daaruit te opereren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de wereldlijke overheid er in de loop van de 16de eeuw toe overging het asielrecht af te zwakken door allerlei beperkingen in te voeren⁵. Uitgerekend ten tijde van ons verhaal verscheen op 9 juli 1570 een verordening van koning Filips II waarin o.m. bepaald werd dat voor bepaalde categorieën misdadigers het asielrecht niet meer kon ingeroepen worden⁶.

4 Zie Bijlage 2.

5 In het artikel van prof. dr. J. MONBALLYU, *Een mislukte opknooping te Brugge in 1613. Mirakel of toeval ?* in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 123 (1986), p. 167-181, komt o.a. ook het asielrecht ter sprake.

6 "LXVI. Aengaende die immuniteyt ende vryheyte van de geweyde plaetsen, Wy verkleeren dat in conformiteyt van veel Ordonnantien, Sententien ende Arresten, openbaere dieffen, roovers, straetschenders, doodtslaegers, deur bespiedinge oft met gedelibereerden wille ende propooste, kerck-roovers, kettens, criminele persoonen Laesae Majestatis, de gene die geaccuseert zyn van openbaere seditie oft beruerte onder 't volck gemaect te hebben, oft der Kercken oft Justitiie geweldt ofte violentie gedaen, oock banqueroutiers ende andere diergelycke, ende zullen, naevolgende den Rechte van de selve immuniteyt der Kercken, niet genieten." *Placcaert-boeck van Vlaenderen*, deel 5. Gent, 1763, p. 195.

BIJLAGEN

1.

Wij dekene ende capitele vande collegiale kercke van Ste Salvators in Brugghe attesteren dat Jan de Makelare, scoemakere poortere van Brugghe, den tijt van acht maenden ofte daerontrent dat hij omme messchief van dootslaghe heeft inde voorseide kercke zijn vrijdomme gehouden heeft paeyselic, hebbelic ende eerlicke binnen den vrijdomme vande zelve kercke gheconverseert ende ghewandelt zo dat wij gheene clachten van hem en hebben ghehoort. In kennesse van dezen hebben wij deze attestatie doen zeghelen ende bij Inghelhe Bave secretaris van onse capitele doen teekenen den XXVIIen dach van november XVcLXX.

Brugge, *Bisschoppelijk Archief*, S. 241, Acta Capituli Sint Salvators 1558-1571, f° 235.

2.

Compareerde in tcapitele voor eerweerde heeren deken ende capitele vande collegiale kercke van St Salvators in Brugghe Anna weduwe van Jan de Makelare poorteresse van Brugghe haer beclaghende van Renier Bibau costere vande zelve kercke dat hij niet en wilde haer laten volghen [doorstreept : haere] bedde, orpul ende sarge wesende up een vande cameren boven de sanctuarie vande kercke daerup Jan haer man voornoemd hadde geleghen binnen den tijt dat hij omme een messchief van een dootslach moeste tvrijdomme annemen. Ende tzelve camerkin was hem bij dekene en prochiepapien vande zelve kercke [doorstreept : gheconsenteert bij] uute gracie gheconsenteert, ten waere datse hem gave VII gr. de weke van camerhuere den tijt van XIII maenden dat haer man voorseid daer gheweest hadde, nietjeghenstaende dat de voornoemde Tanne weduwe hem presenteerde voor zijne moeite redelic salaris. Mijnheeren dekene ende capitele de partien ghehoort ende up de sake ghelet, seiden den voornoemden Renier Bibau als costere niet onfanghelic van te mueghen camerhuere ende appointerden dat de voorseide Anna zoude hem gheven XII s. gr. voor zijn moeite ende salaris. Voorts dat hij zoude haer laeten volghen zulc catheel als er up de camere was haer toebehoorende. Twelcke achtervolghende de voornoemde Anna betaelde up de voet in tcapitele XI s. VI d. gr. ende beloofde de reste van VI gr. te ghevene in tlichten ende haelen van haer catheel.

Brugge, *Bisschoppelijk Archief*, S. 242, Acta Capituli Sint Salvators 1571-1594, f° 5.

ENKELE GROTE VLAAMSE HOEVEN IN DE EERSTE HELFT VAN DE VEERTIENDE EEUW

J. MERTENS °

In 1931 verscheen in de Handelingen van ons Genootschap de publikatie van twee staten die informatie verstrekken over het hoevenbezit van het Sint-Janshospitaal te Brugge in de jaren 1300 en 1310¹. Deze staten kwamen terecht in het Rijksarchief te Brugge in het jaar 1929 door een schenking vanwege Baron E. van Caloen te Koolkerke². Momenteel zijn beide staten opgenomen in de reeks "oorkonden" (met blauw nummer) onder de nummers 11.459 en 11.460.

Het was waarschijnlijk dat in het archief van het hospitaal nog andere dergelijke staten werden bewaard. Dit bleek inderdaad het geval te zijn. Wij hebben gegevens van staten uit 1315 en 1333 gebruikt en - vooral voor de hofsteden Briele, Trente, Donk en Scuringhe - geciteerd in onze studie over de laat-middeleeuwse landbouweconomie in het Brugse Vrije³. De staten vermelden evenwel nog verscheidene andere hofsteden en verdienen daarom o.i. in extenso te worden gepubliceerd als aanvulling op de reeds door van Zuylen van Nyevelt gepubliceerde teksten. Voor Briele, Trente, Donk en Scuringhe zou de reeks gegevens, die voor de tweede helft van de 14de eeuw en voor Scuringhe ook later voorkomen in de algemene rekeningen van het Sint-Janshospitaal, zonder moeite kunnen aangevuld worden. Wij gebruikten deze gegevens in onze reeds aangehaalde studie, terwijl ook G. Himpens een opstel schreef over het Sint-Janshospitaal en zijn landbouwbedrijf in de eerste helft van de 14de eeuw⁴. De si-

° Dr. geschiedenis, departementshoofd Rijksarchief te Gent, p/a Geraard de Duivelstraat 1, 9000 Gent.

1. A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *Les grandes fermes en Flandre vers 1300* in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, t. 74, 1931, p. 40-52.

2. Rijksarchief te Brugge, Register van Aanwinsten.

3. J. MERTENS, *De laat-middeleeuwse landbouweconomie in enkele gemeenten van het Brugse platteland*. Brussel, 1970 (Pro Civitate, Historische Uitgaven, Reeks in-8°, Nr. 27).

4. G. HIMPENS, *Het Sint-Janshospitaal te Brugge en zijn landbouwbedrijf rond 1350* in: *Biekorf*, 80, 1980, p. 93-96.

tuatie omstreeks 1550 werd dan weer beschreven door J. De Smet⁵. Over de bronnen voor de landbouwgeschiedenis zoals wij ze kunnen leren kennen uit gegevens voor Scuelinghe in de vijftiende eeuw bereiden wij een uitgebreide tekstpublicatie voor.

Als wij de gegevens voor de verschillende hofsteden willen vergelijken voor wat de bezaaiing en de veestapel voor het eerste derde van de 14de eeuw betreft kunnen wij die wellicht best eerst in tabelvorm weergeven⁶. Het betreft hier de hofsteden Scuelinghe en Trente te Zuienkerke, Briele te Sint-Michiels, Donk tussen Maldegem en Sijsele, ter Elst te Oostkamp, Moere te Eeklo, Altena te Adegem, de hofstede te Snellegem, het hof te Oedelem, het hof te Wenduine en Westscure te Sint-Andries⁷.

	1300	1310	1315	1333
BEZAAIING				
<i>Altena</i>				
oppervlakte				125
rogge				10 ¹ / ₂ (8,4)
haver				22 (17,6)
totaal				32 ¹ / ₂ (26,0)
weide en ten behoeve van de beesten				
<i>Briele</i>				
oppervlakte	94	94	94	94
bezaaiing				
rogge	28 (29,7)	48 (51,0)	36 (38,3)	34 (36,1)
evene	17 (18,0)	13 (13,8)	18 (19,0)	22 (23,4)
meekrap				2,3 (2,4)
totaal	45 (47,7)	61 (64,8)	54 (57,3)	58,3(61,7)
hooiland en weide				

5. J. DE SMET, *Het Sint-Janshospitaal te Brugge rond 1550 in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 103, 1966, p. 24-44.

6. Voor de bezaaiing wordt voor ieder jaar na de ingenomen oppervlakte in gemeten – waar het om "bunder" gaat wordt dit expliciet vermeld – tussen haakjes het procentuele aandeel opgegeven.

7. A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *art. cit.*, p. 43, n. 17 geeft ook Oedelem als mogelijke lokalisatie.

Enkele grote Vlaamse hoeven in de eerste helft van de veertiende eeuw

Donk

oppervlakte	100	100	106	150
bezaaiing				
rogge	20 (20,0)	17 (17,0)	20 (18,8)	15 (10,0)
evene	32 (32,0)	35 (35,0)	30 (28,3)	20 (13,3)
totaal	52 (52,0)	52 (52,0)	50 (47,1)	35 (23,3)
veld	50 bunder	50 bunder	50 bunder	
weide en grasland				

Moere

oppervlakte	307	302	310	
bezaaiing				
rogge	48 (15,6)	42 (13,9)	45 (14,5)	
evene	95 (30,9)	100(33,1)	95 (30,6)	
totaal	143(46,6)	142(47,0)	140(45,1)	
weide en woestijn				

Oedelem

oppervlakte	123	71	73	108
bezaaiing				
tarwe				
en rogge	16 (13,0)	12 (16,9)	16 (21,9)	16 (14,8)
evene	30 (24,4)	35 (49,3)	32 (43,8)	30 (27,7)
vitsen				2 (1,8)
totaal	46 (37,4)	47 (66,2)	48 (65,7)	48 (44,4)
weide				

Oostkamp

oppervlakte	163,6	163,6	117	
rogge	23 (14,0)	24 (14,7)	22 (18,8)	
haver	35 (21,4)	35 (21,4)	31 (26,5)	
totaal	58 (35,4)	59 (36,1)	53 (45,3)	
water en onland				

Scueringhe

Oppervlakte	561	548	551	555
Bezaaiing				
tarwe	175 (31,2)	150 (27,4)	190 (34,5)	160(28,8)
haver	200 (35,6)	220 (40,1)	215 (39,0)	120(21,6)
bonen				42 (7,5)

vitsen				50 (9,0)
totaal	375 (66,8)	370 (67,5)	405 (73,5)	372(66,9)

weide, braak en grasland

Snelleghem

oppervlakte	65	61	65	45
bezaaiing				
rogge	13 (20,0)	13 (21,3)	11 (16,9)	10 (22,2)
haver	30 (46,1)	31 (50,8)	27 (41,5)	18 (40,0)
totaal	43 (66,1)	44 (72,1)	38 (58,5)	28 (62,2)

grasland en weide

Trente

oppervlakte	98	98	108	162,6
tarwe	31 (31,6)	25 (25,5)	32 (29,6)	55 (33,9)
lentekoren	40 (40,8)	40 (40,8)	40 (37,0)	28 (17,2)
bonen				8 (4,9)
vitsen				20 (12,3)
gerst				3 (1,8)
totaal	71 (72,4)	65 (66,3)	72 (66,6)	104(63,9)

weide, braak, grasland

Wenduine

oppervlakte	72	72	72 ^{1/2}
tarwe	16 (22,2)	18 (25,0)	19 (26,2)
haver	36 (50,0)	30 (41,6)	35 (48,3)
totaal	52 (72,2)	48 (66,6)	54 (74,5)

Westscure

oppervlakte	190	190	190
bezaaiing			
rogge	60 (31,6)	49 (25,8)	
evene	40 (21,0)	45 (23,7)	
totaal	116(61,0)	94 (49,5)	50 (26,3)
hooiland	16 (8,4)		

hooiland en weide

VEESTAPEL

Altena

merries				3
melkkoeien				11
ghelde beesten				10
kalveren				4
totaal runderen				25
lammeren				160
zwijnen				2

Briele

merries	7	8	6	8
kachtel				1
totaal paarden	7	8	6	9
melkkoeien	24	26	22	16
kalveren				7
sterkers		12		
ghelde beesten	11		5	11
totaal runderen	35	38	27	34
schapen	97	90	110	100
zwijnen	6	9	6	

Donk

merries	6	5	6	6
velken		1		
totaal paarden	6	6	6	6
melkkoeien	26	25	28	14
sterkers		13		
ghelde beesten	8		8	14
totaal runderen	34	38	36	28
schapen	110		124	100
lammeren		109		
zwijnen	2	2	2	4

Moere

merries	10	9	8
velken		2	
hengst	1	1	1
totaal paarden	11	12	9
melkkoeien	39	38	35
ghelde beesten	23	24	22
totaal runderen	62	62	57
schapen	108	106	120
lammeren	130	112	115
zwijnen		5	6

Oedelem

merries	4	3	4	4
velken				2
totaal paarden	4	3	4	6
melkkoeien	12	12	10	10
kalveren				4
sterkers	4	4		
ghelde beesten			5	8
totaal runderen	16	16	15	22
schapen	70	60	80	100
zwijnen	2	2	2	2

Oostkamp

merries	4	4	4
velken		1	
totaal paarden	4	5	4
melkkoeien	21	18	21
sterkers		10	
ghelde beesten	12	2	10
totaal runderen	33	30	31
schapen	80	84	79
zwijnen	2	4	2

Enkele grote Vlaamse hoeven in de eerste helft van de veertiende eeuw

Scueringhe

paarden	1	1	1	
merries	24	27	26	24
kachtels			9	
veulens				2
velken	3	9	2	2
totaal paarden	28	37	38	28
melkkoeien	62	56	59	60
kalveren				16
stieren				7
ghelde beesten	34	48	42	16
totaal runderen	96	104	101	99
schapen	120	118	125	112
lammeren	150	108	130	112
zwijnen	30	40	33	35

Snellegem

totaal paarden	4	3	3	4
melkkoeien	14	12	12	12
sterkers	7	6		
ghelde beesten			7	5
kalveren				5
totaal runderen	21	18	19	22
schapen	66	153	80	100
zwijnen		2	2	2

Trente

merries	5	6	6	6
paard				1
velken				3
hengst	1			
kachtelen				2
totaal paarden	6	6	6	12
melkkoeien	16	16	15	15
kalveren				5
sterkers	8	6		

Enkele grote Vlaamse hoeven in de eerste helft van de veertiende eeuw

ghelde beesten			5	9
totaal runderen	24	22	20	29
schapen	98	92	110	105
zwijnen	7	4	4	19

Wenduine

merries	5	5	5	
melkkoeien	12	9	13	
sterkers	4	2		
ghelde beesten			6	
totaal runderen	16	11	19	
schapen	80	46	96	
zwijnen	2		2	

Westscure

molenpaarden	4	3	4	
merries	8	9	9	
kachtels	1			
totaal paarden	13	12	13	
melkkoeien	26	26	26	
vaarzen		2		
stieren		5		
sterkers		10		
ghelde beesten	18		10	
totaal runderen	44	43	36	
schapen	100	97	100	
zwijnen	7	7	11	

Stellen wij eerst de evolutie of het gebrek daaraan vast, eerst voor wat de bezaaiing betreft, vervolgens voor wat betreft de veestapel en voor de bedrijfsvoering.

Het is duidelijk dat zich in de hier behandelde periode inzake bezaaiing duidelijk een diversificatie van de geteelde gewassen manifesteert. Dit valt op in de staat van bezaaiing voor Briele, Oedelem, Scueringhe en Trente waar naast de traditionele tarwe of rogge in 1333 ook bonen, vitsen, gerst en meekrap voorkomen. Voor wat de oppervlakte van de uitbatingen betreft is de situatie reeds veel minder

duidelijk : de oppervlakte van Donk, Oedelem en Trente lijkt toe te nemen, maar Snellegem neemt af. Bovendien kan de manier waarop de opgave gebeurt wijzigen (cf. Donk). Correlatief hiermee zou men voor Donk moeten besluiten dat de bebouwde oppervlakte tussen 1315 en 1333 fel afnam, maar het beeld verandert toch enigszins als men aanneemt dat in 1333 tenminste een deel van het "veld" in de bedrijfsoppervlakte meegerekend werd. Toch lijkt ook voor Westscure de bezaaide oppervlakte af te nemen tussen 1310 en 1315.

Voor wat de veestapel betreft is het bijna nog moeilijker besluiten te trekken. Tussen 1315 en 1333 verdubbelt het aantal paarden te Trente. Hierbij weze onmiddellijk opgemerkt dat ook de bezaaide oppervlakte voor die hofstede van 72 tot 104 gemeten toeneemt. Voor het overige lijkt het ons gevaarlijk veel verder te gaan. Wellicht kan nog gezegd worden dat de indruk ontstaat dat het aantal zwijnen toeneemt (cf. Donk, Trente, Westscure). Toch is hun aantal nog niet zeer groot⁸.

Voor wat de bedrijfsvoering betreft kan zonder enige twijfel gesteld worden dat de winsten sinds het begin van de 14de eeuw merkbaar afnamen. Toch duurt het voor de belangrijkste hofsteden (Scueringhe, Trente, Briele, Donk en Ter Elst) tot in 1349 vooraleer voor het eerst een negatief bedrijfssaldo opgetekend wordt. Het bilan van de bedrijfsoverschotten kan afgelezen worden uit de rekening van het jaar 1333. Het bedraagt voor Scueringhe 455 lb. 11^{1/2} s.; voor Trente 94 lb. 10 s.; voor Briele 20 lb. 9 s.; voor Oedelem 17 lb. 8 s. 3d.; voor Donk 5 lb. 18 s. 9 d.; voor Altena 26 lb. 3 s. Voor Snellegem weten wij niet hoe groot de investeringen waren die door het Sint-Janshospitaal werden gedaan. Wel weten wij dat de door het hof te Snellegem verrichte leveringen de waarde van 26 lb. 11 s. hadden.

Duidelijk is verder dat het Sint-Janshospitaal vrij snel inzag dat rechtstreekse uitbating minder en minder rendabel werd. Tussen 1315 en 1333 werd deze vorm van exploitatie voor de hofsteden Westscure, Moere, Oostkamp en Wenduine opgegeven, Altena daarentegen, dat in 1333 voor het eerst in een afzonderlijke staat voorkomt, werd op dat ogenblik nog rechtstreeks uitgebaat⁹.

8. Zie H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, I, p. 139.

9. L. STOCKMAN, *Het goed Altena te Adegem in : Appeltjes van het Meetjesland*, 29, 1978, p. 126-153, vooral p. 127 : "vanaf 1321 wordt de opbrengst van het goed Altena afzonderlijk in de rekeningen genoteerd.

BIJLAGEN

1.

Hofsteden toebehorend aan het hospitaal in 1315

(Brugge, Archief van het OCMW, Sint-Janshospitaal reeks A, rol 19)

(In dorso staat :) *Bona que spectant ad curtes in XV°*

Dit es tgoed dat behort ten hoven in XV°

Ten hove van Scueringhe behort 531 gemeten eghins lands ende 20 gemeten profst lands daer of es ghezait met taerwen 190 gemeten; met lentincorne 215 gemeten; tander es wede ende brake.

Item daer es 1 meripaerd ende 26 merien, twe veelkin ende 9 kachtele van tiaren

Item daer zijn 59 mellcoen ende 42 ghelde beesten ende 33 zwijn.

Item daer zijn 125 ouder scaep ende 130 lammer.

Ten hove ter Westscure behort 190 gemeten lands daer of es ghezait 50 gemeten; tander es hoiland ende wede; van desen lande ghelt men elcs jaers te Knesselare 55 hoed 1 virtale evenen ende 3 lb. par. in anderen steden.

Item daer zijn 2 molen ende 4 molenpaerde, 9 merien, 26 melkcoen, 10 ghelde beesten, 100 scaep, 1 zueghe ende 10 zwijn.

Ten Briele behort 94 gemeten lands daer of ghezait es 36 gemeten met rogghen; met evenen 18 gemeten; tander es hoiland ende wede.

Item daer zijn 6 merien, 22 melkcoen, 5 ghelde ende 110 scaep ende 6 zwijn.

Ten hove ten Moere behort 310 gemeten lands daer of es ghezait met rogghen 45 gemeten; met evenen 95 gemeten; tander es wede ende woestine.

Item daer zijn 8 merien, 1 hinxt, 35 melkcoen, 22 ghelde, 120 ouder scaep, 115 lammeren ende 6 zwijn.

Te Donc behort 106 gemeten lands ende 50 bunre velts; daer of es ghezait met rogghen 20 gemeten; met evenen 30 gemeten; tander es wede.

Item daer zijn 6 merien, 28 melcoen, 8 ghelde beesten, 124 scaep ende twe zwijn.

Ten hove te Wendunen behort 22¹/₂ gemeten eghins lands dat ghelt 3¹/₂ s. elc gemet.

Item daer es ghezait met tarwen 19 gemeten; met lentincorne 35 gemeten.

Item daer zijn 5 merien, 13 melkcoen, 6 ghelde beesten ende 96 scaep ende twe zwijn.

Te Trenten behort 80 gemeten eghins lands ende 28 gemeten profs lands. Daer es ghezait met tarwen 32 gemeten; 40 gemeten lentin corens. Item daer zijn 6 merien, 15 coen, 5 ghelde, 110 scaep ende 4 zwijn.

Te Orscamp behort 117 gemeten lands, tander es water ende onland. Daer of es ghezait met tarwen ende met rogghen 22 gemeten; met evenen 31 gemeten. Item daer zijn 4 merien, 21 melkcoen ende 10 ghelde beesten ende 79 scaep ende twe zwijn.

Te Oedelem behort 73 gemeten lands daer of es ghezait met tarwen ende met rogghen 16 gemeten ende 32 gemeten evenen; 4 merien, 10 melkcoen, 5 ghelde, 80 scaep ende twe zwijn.

Te Snelleghem behort 65 gemeten lands; daer of es ghezait 11 gemeten met rogghen, 27 gemeten met evenen. Item daer zijn 12 melkcoen, 7 ghelde, 80 lammeren, 3 paerde ende twe zwijn.

Ten hospitale van Maldenghem behort 73 lb. 4 s. 1½ d. renten. Te Sente Pieters te Ghent 20 lb. renten. In ceinse 45 lb. Int Vrihe 12 lb. In tienden 34 lb. Hier of gaet weder huit 22 lb. aerveliker renten ende die cost van den hospitale.

2.

Hofsteden toebehorend aan het hospitaal in 1333

(Brugge, Archief van het OCMW, Sint-Janshospitaal, rolrekening 20)

(In dorso staat :) *Die rekeninghe vanden hoven in meye XXXIII°*

Die rekeninghe vanden hoven in meye XXXIII.

Dit es tgoed dat behoord ten hove van Scueringhe ende behoren zal ghelevert bi broeder Wouter Zueringhe, bi broeder Janne van Donc, bi broeder Symoene den Zwaerdvaghere, bi zuster Maerzoeten Zueryncs, bi zuster Katrinen Winnepennincs ende bi zuster Lisebetten van Gheynt int jaer 33 te half meye.

Int eerste behorene 555 ymeten lands van de welken bezayt es met tarwen 160 ymeten; item met evenen 120 ymeten; item met bonen 42 ymeten. Item met vitsen 50 ymeten. Summa van datter bezayt es 372 ymeten ende al tanderes ghersland ende brake.

Dit sijn die cateilen die ten vors. hove toebehoren:

Int eerste 24 trecmerien; item 2 veelken; item 2 vole; item 60 melkecoen; item 16 ghelde beesten; item 7 stiers; item 16 calver. Item 6 zueghen; item 3 beers; item 26 lijfzwijn; item 112 houder scaep; item 112 lammeren.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus int eerste in taerwen 500 hoed elc hoed 15 s. Summa 375 lb. Item in evenen 100 hoed elc hoed 7 s. Summa 25 lb. Item in botren 60 cupen elke cupe 36 s. Summa 118 lb. Item in case 44 waghén elke waghe 24 s. Summa 52 lb. 16 s. Item in wullen 310 stic elc stic 3 s. 4 d. Summa 38 lb. 2 s. 8 d. Item in lammeren 148 stic elc stic 4 s. Summa 29 lb. 12 s. Item in melke coen ten tubbe 2 stic elc stic 3 lb. 12 s. Summa 7 lb. 4 s. Item in vachten 7 $\frac{1}{2}$ s. Summa van al 656 lb. 2 s. 2 d.

Hier of es te slane dat thof ghecost heeft te houdene 200 lb. 10 s. 8 d. Dus blijft hem te boven 455 lb. 11 $\frac{1}{2}$ s.

Dit es tgoed dat behord ten hove van Trenten ende behoren zal ghelevert bi den meester int jaer XXXIII te half meye. Int eerste behortre 62 ymeten 2 linen ende 21 roeden lands van de welke bezayt es met taerwe 55 ymeten. Item met evenen 28 ymeten. Item met ghersten 3 ymeten. Item met bonen 8 ymeten. Item met vitsen 20 ymeten. Summa van datter bezayt es 114 ymeten ende tander es gherland ende weede.

Dit sijn de cateile die ten vors. hove toe behoren : int eerste 6 trecmerien. Item 1 paerd. Item 3 veelken. Item 2 cachtele. Item 15 melke coen. Item 9 ghelre beesten. Item 5 calver. Item 105 scaep. Item 2 zueghen. Item 5 lijfzijn. Item 12 verkine.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus : int eerste in taerwen 130 $\frac{1}{2}$ hoed elc hoed 15 s. Summa 97 lb. 17 $\frac{1}{2}$ s. Item in evenen 70 hoed elc hoed 7 s. Summa 5 $\frac{1}{2}$ lb. Item in botren 8 cupen elke cupe 36 s. Summa 14 lb. 8 s. Item in case 5 waghén elke waghe 24 s. Summa 6 lb. Item in wullen 98 stic elc stic 3 s. 8 d. Summa 17 lb. 19 s. 4 d. Item in vachten 14 $\frac{1}{2}$ s. Item in zwinen 36 s. Item in coen 7 lb. 4 s. Summa van al 175 lb. 19 s. 4 d. Hier of es te slane dat thof ghecost heeft te houdene 81 lb. 8 $\frac{1}{2}$ s. Dus blijft hem te boven 94 lb. 10 s. 10 d.

Dit es tgoed dat behord ten hove vanden Briele ende behoren zal ghelevert bi broeder Willemine van Thoroud ende bi zuster Aechten Spinds. Int jaer XXXIII te half meye. Int eerste behortre 94 ymeten lands vanden welken bezayt es met rogghen 34 ymeten. Item met evenen 22 ymeten. Item met meeden ghepoot 2 ymeten 1 line 10 roeden. Summa van datter bezayt es 58 ymeten 1 line 10 roeden ende tander es gherland ende weede.

Dit sijn die cateile die ten vors. hove toe behoren. Int eerste 8 trecmerien. Item 1 cachtel. Item 16 melke coen. Item 11 heeft ghelder beesten. Item 7 calver. Item 100 hooft scaep.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus. Int eerste in rogghen 90 hoed elc hoed 12 s. Summa 54 lb. Item in botren 6 cupen elke cupe 36 s. Summa 10 lb. 16 s. Item in case 4 waghén elke waghe 24 s. Summa 4 lb. 16 s. Item in wullen 100 stic elc stic 3 s. 8 d. Summa 18 lb. 6 s. 8 d. Item in lammeren 60 stic 4 s. Summa 14 lb. Item in vachten 4 lb. 11 s. 10 d. Item in coen ten tubbe 8 coen ghezomerd elc stic 30 s. Summa 12 lb. Item in coen te winterne 3 stic elc stic 18 s. Summa 54 s. Item in gloye 1100 elc 100 12 s. Summa 6 lb. 12 s. Item in hoye 8 voeder elc voeder 15 s. Summa 6 lb. Summa van al 131 lb. 16 $\frac{1}{2}$ s. Hier of es te slane dat thof ghecost heeft te houdene 111 lb. 7 $\frac{1}{2}$ s. Dus blijft hem te boven 20 lb. 9 s.

Dit es tgoed dat behord ten hove van Oedeleem ende behoren zal ghelevert bi broeder Janne van Huelewinkle int jaer XXXIII te half meye.

Int eerste behortre 108 ymeten lands van den welken bezayt es met tarwen ende met rogghen 16 ymeten. Item met evenen 30 ymeten. Item met vitsen 2 ymeten. Summa van datter bezayt es 48 ymeten ende tander es busch, brake ende weede.

Dit sijn die cateile die ten vors. hove toe behoren :

Int eerste 4 merien. Item 2 eenwinter veelken. Item 10 melke coen. Item 8 ghelde beesten. Item 4 calver. Item 2 zwijn. Item 100 hoofd scaep.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus. Int eerste in tarwen 33 hoed elc hoed 15 s. Summa 24 lb. 15 s. Item in evenen 14 hoed elc hoed 6 s. Summa 4 lb. 4 s. Item in botren 2 cupen 2 $\frac{1}{2}$ zestendeelen elke cupe 36 s. Summa 3 lb. 15 s. Item in case 2 waghén 1 zestendeel elke waghe 24 s. Summa 49 s. 2 $\frac{1}{2}$ d. Item in wullen 94 stic elc stic 3 s. 8 d. Summa 17 lb. 4 s. 8 d. Item in lammeren 52 stic elc stic 4 s. Summa 10 lb. 8 s. Item ghecocht 4 scaep 27 s. Summa van al 62 lb. 18 s. 10 d. Hier of es te slane dat thof ghecost heeft te houdene 45 lb. 10 s. 7 d. Dus blijft hem te boven 17 lb. 8 s. 3 d.

Dit es tgoed dat behord ten hove van donc ende behoren zal ghelevert bi broeder Christiaen Hildebrandt ende bi zuster Catrinen Siveden int jaer XXXIII° te half meye.

Int eerste behortre 150 ymeten lands vanden welken bezayt es met rogghen 15 ymeten. Item met evenen 20 ymeten. Summa van datter bezayt es 35 ymeten ende tander es ghersland ende wede.

Dit sijn die cateilen die ten vors. hove toe behoren. Int eerste 6 merien. Item 14 melke coen. Item 14 ghelde beesten. Item 4 zwijn. Item 100 hoofd scaep.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus. Int eerste 70 hoed roghs elc hoed 12 s. Summa 42 lb. Item in botren 1 $\frac{1}{2}$ cupe 3 zestendeelen elke cupe 36 s. Summa 3 lb. 14 d. Item in case 1 waghe 24 s. Item in wullen 100 stic elc stic 3 s. 8 d. Summa 18 lb. 6 s. 8 d. Item in lammeren 25 stic elc stic 4 s. Summa 5 lb. Item in vleessche 4 $\frac{1}{2}$ lb. Item van 100 lamwullen 3 $\frac{1}{2}$

lb. Item van ander wullen 6 lb. Summa van al 83 lb. 11 s. 10 d. Hier of es te slane van ere tiende 18 lb. Item van de costen die het hof ghecost heeft te houdene 59 lb. 13 s. 1 d.

Dus blijft het te boven 5 lb. 18 s. 9 d.

Dit es tgoed dat behord ten hove van Altena ende behoren zal ghelevert bi Margriete Lippins int jaer XXXIII° te half meye.

Int eerste behortre 125 ymeten ouder land ende woestine vanden welken bezayt es met rogghen 10¹/₂ ymeten. Item met evenen 22 ymeten. Summa van datter bezayt es 32¹/₂ ymeten ende al tander es weede ende beesten bouf. Dit sijn die cateile die ten vors. hove toe behoren. Int eerste 3 merien. Item 11 melke coen. Item 10 ghelde beesten. Item 4 calver. Item 2 zwijn. Item 100 hooft lammer ende 60.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus. Int eerste in rogghen 16¹/₂ hoed elc hoed 12 s. Summa 9 lb. 18 s. Item in botren 4¹/₂ cupen elke cupe 36 s. Summa 8 lb. 2 s. Item in case 3¹/₂ waghén 3 zestendeelen elke waghe 24 s. Summa 4 lb. Item van 2 ossen 4 lb. 16 s. Item in vachten 3 lb. 7 s. Item in lammeren 24 s. Summa van al 31 lb. 7 s. Hier of es te slane van costen 5 lb. 4 s.

Dus blijft hem te boven 26 lb. 3 s.

Dit es tghoed dat behord ten hove van Snellegheem ende behoren zal ghelevert bi den meester int jaer XXXIII° te half meye.

Int eerste behortre 45 ymeten lands van den welken bezayt es met rogghen 10 ymeten. Item met evenen 18 ymeten. Summa van datter bezayt es 28 ymeten ende tander es gherland ende wede.

Dit sijn die cateile die ten vors. hove toe behoren. Int eerste 4 paerde. Item 12 coen. Item 5 ghelde beesten. Item 5 calver. Item 2 zwijn. Item 100 hooft scaep.

Dit es tgoed dat dit vors. hof ghelevert heeft den huus : int eerste 12 hoed ende 1 zac rogghen elc hoed 15 s. Summa 7 lb. 13 s. Item 8 hoed tarwen elc hoed 15 s. Summa 6 lb. Item in botren 4 cupen elke cupe 36 s. Summa 7 lb. 4 s. Item in case 3 waghén elke waghe 24 s. Summa 3 lb. 12 s. Item ene verze 42 s.

PIETER LANSAEM, PROMOTOR VAN DE NIEUWE DRAPERIE TE IEPER IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 15DE EEUW

O. MUS^o

In 1986 hadden we het geluk de fundatie- en grafplaat van Pieter Lansaem en zijn vrouw Elisabeth Pauwelins, respectievelijk gestorven in 1489 en 1487, te recupereren uit het Onze-Lieve-Vrouwe-gasthuis en deze voorwerpen te integreren in de verzamelingen van het Museum Belle godshuis. Onze eerste bekommernis was te zorgen dat de grafplaat en de fundatie in hun historische kontekst geplaatst werden. De heren P. Trio en R. Van Belle namen deze taak op zich en vervulden ze met sukses¹. Bij het nader bestuderen van hun teksten blijkt meer en meer dat één belangrijk element in hun bijdrage ontbreekt : de figuur van de stichter van de fundatie wordt onvoldoende belicht. Meer dan een paar algemeenheden, die ook voor andere tijdgenoten zouden kunnen gelden nl. Pieter Lansaem was zeer rijk en regelmatig lid van de Ieperse magistraat, vernemen we niet. Is het niet mogelijk Pieter Lansaem een duidelijker bestaan te verschaffen ? Waar kwam zijn rijkdom vandaan ? Welke rol speelde hij in de Ieperse politiek en ekonomie ? Deze vragen zullen we in de volgende bladzijden trachten te beantwoorden om zo de figuur van Pieter Lansaem duidelijker af te lijnen tegen een historische achtergrond.

Funkties en rijkdom van Pieter Lansaem

Het gemakkelijkst te beantwoorden is natuurlijk de vraag naar zijn lidmaatschap van de Ieperse magistraat. We behoeven slechts de

^o Ere-stadsbibliothecaris van Ieper, Guido Gezelleplein 18, 8900 Ieper.

1. Zie het te verschijnen boek, getiteld : *Pieter Lansaem. Bijdrage tot de studie van de jaargetijdestichtingen te Ieper in de late middeleeuwen*. In dit boek worden de bijdragen van P. Trio en R. Van Belle opgenomen.

bestaande vijftiende-eeuwse schepenlijsten te overlopen². We krijgen volgend resultaat :

Schepen : 1443, 1446, 1448, 1450, 1452, 1454, 1456, 1458, 1460 (voorschepen), 1462, 1464, 1467 (voogd), 1470 (voorschepen), 1475, 1476, 1482 (voorschepen).

Raadslid : 1447, 1449, 1451, 1453, 1457, 1459, 1463, 1465, 1466, 1471, 1472, 1473.

Lid XXVII : 1481.

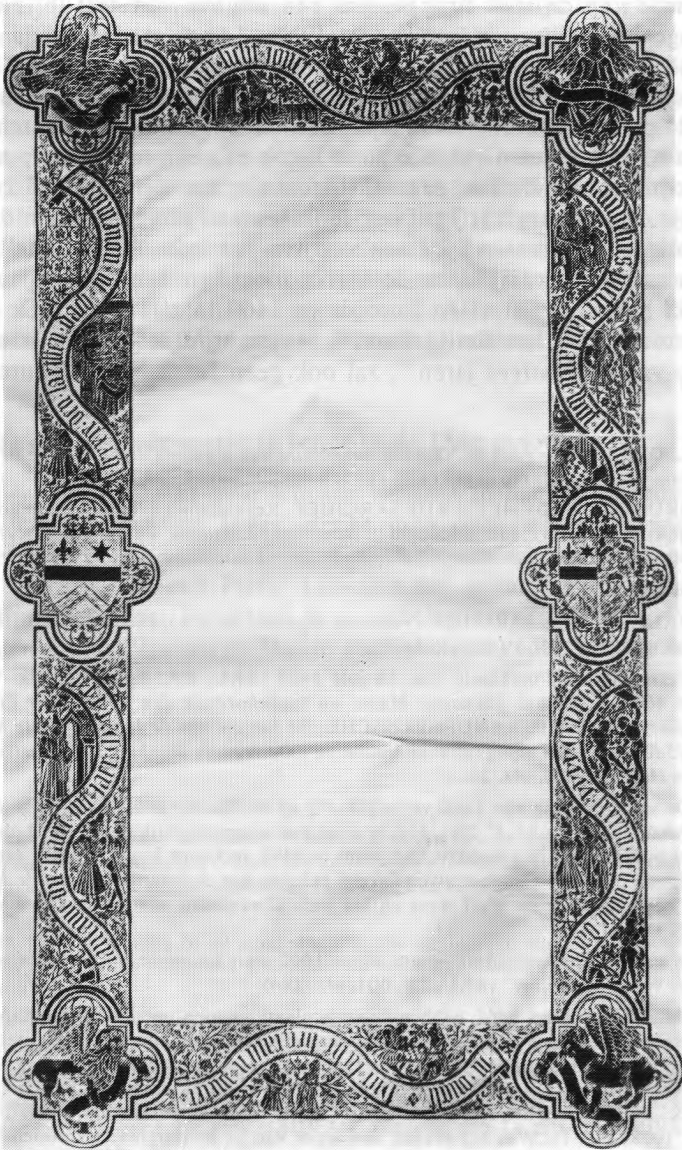
Notabele poorter : 1477, (1478 ?), 1479.

Deze lijst is niet zonder belang. Het ligt voor de hand dat Pieter Lansaem als voogd of als voorschepen meer aanzien had in de stad en meer beslissingsmacht, zodat de magistraatsbeslissingen in die jaren een sterkere inbreng van Pieter Lansaem zullen hebben dan in de andere jaren. Deze jaren zullen daarom aan een meer gedetailleerd onderzoek onderworpen worden.

Zijn tijdgenoten waren er reeds van overtuigd dat Pieter Lansaem tot de rijkste poorters van de stad Ieper moest gerekend worden. In het register van "sMaendaeghsche", dat aanvangt in 1454, wordt op 7 mei 1481 het volgende genoteerd : "Pieter Lansaem doude was een goet, eerbaer en notabel man, wel gegoet om rijkelijk te levne, hebbende geweest schout der stede van Ypre en dickwils gelogiert onsen prince Maximiliaen en Philippus"³. Andere losse gegevens wijzen eveneens op een stevige rijkdom, zelfs op een vroege datum. In 1438 bv. koopt hij een lijfrente van 4 lb. groot aan de penning 10

2. Deze lijst werd samengesteld aan de hand van de volgende bronnen : BRUSEL, KON. BIBLIOTHEEK, Fonds Merghelynck (voortaan afgekort tot BR, KB, FM) hs. 103, II; BRUGGE, STEDELIJKE BIBLIOTHEEK, (voortaan afgekort tot BRU, SB) hs. 601; P. VAN DER LETEWE, *Vernieuwinge der wet van Ypre van het jaer 1443 tot 1480* (Brugge, 1863). Het afwisselen van het ambt van schepen met dit van raadslid spruit voort uit de benoemingsmodaliteiten opgelegd aan de stad door Jan zonder Vrees op 4 oktober 1414 en door Filips de Goede op 24 september 1430 (I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux Archives de la ville d'Ypres* [Brugge, 1853-1868, 7 dln.], III, annexes I en M). Deze regelmaat wordt onderbroken in de jaren 1475/77. Karel de Stoute besluit op 17 januari 1475 ns. de bestaande magistraat in hun functie voor drie opeenvolgende jaren te behouden, beslissing die door Maria van Bourgondië op 31 januari 1476 ns. bevestigd wordt (I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire...*, IV, nrs. 1044, 1059). Over de familie Lansaem bestaan volgende genealogieën, die echter met voorzichtigheid moeten gebruikt worden : *Lansaem*, in : *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, XXI (1867) blz. 141-148; Baron A. BONAERT, *Les van den Kerchove à Vlamertinge et Ypres, in : Kerchove, 1350-1550* (Brussel, 1983), annexe 7, blz. 77-83.

3. BR, KB, FM, hs. 42, farde 323.

Afb. 1. Koperen grafplaat van Pieter Lansaem (+ 1489) en van zijn vrouw Lisebette Pauwelins (+ 1487). Deze plaat wordt bewaard in het Museum Belle Godshuis te Ieper. Dit wrijfsel werd gemaakt door R. Van Belle.

ten laste van de stad Brugge, wat een uitgave van 480 lb. paris is vertegenwoordigt, een bewijs dat Pieter Lansaem dan reeds over overtollig kapitaal beschikt⁴. Later zou hij nog lijfrenten ten laste van de stad Ieper kopen zoals een rente van 72 pond, een andere van 24 pond ten voordele van zijn vrouw E. Pauwelins⁵, lijfrenten van 24 en 12 lb. op naam van zijn zoon Jacob en een van 12 lb. op naam van zijn dochter Betkin; daarnaast staat nog een lijfrente van 24 lb. op zijn eigen naam⁶. Hij gaf ook leningen aan privé personen onder de vorm van lijfrenten⁷. De aankoop van het steen "De Munte", gelegen aan de noordzijde van de Markt, moet hem een aardige stuiver gekost hebben⁸. Dit steen is reeds in 1460 in zijn bezit⁹. De pelgrimstocht naar het Heilig Land¹⁰, waarschijnlijk volbracht in het begin van de zestiger jaren¹¹, zal ook geen financiële sinecure ge-

4. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Inventaire des chartes* (Brugge, 1871-1885, 9 dln.) V, blz. 175-176.

5. BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, Rekenkamer (voortaan afgekort tot BR. ARA), Rek. 39.011, niet gefolieerd: "*Item Pieter Lansaeme ten live van joncvrouwe Lysbette Pauwelins, zinen wive, 72 lb. par.*"

6. IBIDEM.

7. BRUGGE, RIJKSARCHIEF (voortaan afgekort tot RA), Fonds kasselrij Ieper, le reeks n° 202, f° 95r-v (de dato 1458).

8. Vermeld in de oorkonde van 14 juli 1478 (BRU, RA, Fonds Brugse Vrije, charter 466: "*.. huuse ghaenaemt Munte nu toebehorende den voorseiden Pietere Lansaem*". Cfr. ook P. VANDENBUSSCHE, *De huizen van de Ieperse Grote Markt in de 15de eeuw. Een topografische studie*, in: *De Ieperse Markt. Een historisch fenomeen* (Ieper, 1985), blz. 36.

9. De stadsrekening van 1460 vermeldt: "*.. up de Maerct voor Pieter Lansaems* (BR. ARA, Rek. 38.684, f° 26r). Het is meer dan waarschijnlijk dat Pieter Lansaem ook het huis ernaast in zijn bezit had, want in 1498 verkoopt Joos Lansaem aan zijn broer Jacob een deel van deze twee huizen gelegen aan de noordzijde van de Markt tussen het huis geheten Wulf west en het huis tZwerdekin oost (BR, KB, FM 42, farde 323).

10. In het Brugse handschrift wordt hij in 1467 voor de eerste maal vernoemd als "*rudder van Hierusalem*" (BRU, SB, 601, blz. 284).

11. De reis zou rond 1461 hebben kunnen plaats grijpen, gezien Pieter Lansaem dan noch schepen noch raadslid was. Een dergelijke reis kan met een beetje geluk in één jaar volbracht worden. Cfr. het verhaal van Anselmus Adorno naar het Heilig Land, vertrokken van Brugge op 19 februari 1470 was hij er terug op 4 april 1471 (J. HEERS - G. DE GROER, *Itinéraires d'Anselme Adorno en Terre Sainte, 1470-1471* [Paris, 1978] blz. 1). Was het bezoek aan Ieper van de patriarch van Antiochië met zijn gevolg in juni 1461 een mogelijke aanleiding tot deze reis? (BR, ARA, Rek. 38.685, f° 31r). Overigens waren er sedert de inname van Constantinopel door de Turken in 1453 regelmatig bezoekers te Ieper uit Griekenland en Klein-Azië. Zoals we verder zullen zien waren er nog andere redenen.

weest zijn. Daarbij richt Pieter Lansaem kort na zijn terugkeer als herinnering aan deze tocht een kapel van het Heilig Kruis¹² in, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Brielen¹³. Ook de verschillende leengoederen, die hem en zijn kinderen (Betkin, Copkin, Neesekin, Claykin) toebehoren en een jaarlijks teoretisch inkomen van 85 lb. 14 schell. par. vertegenwoordigen, moeten een serieuze investering betekend hebben¹⁴. De intrede van zijn zoon Pieter in de St.-Maartensproosdij in 1471 kost hem een kleine 450 lb. par.¹⁵. Overigens mogen we de gronden en gelden niet vergeten, die geschonken werden aan allerlei liefdadigheidsinstellingen in 1467, 1468 en 1478 om de kosten van de verschillende fundaties te bestrijden¹⁶. Alles samen moet Pieter Lansaem een respectabel fortuin verzameld hebben. Wat lag aan de basis van deze rijkdom?

Oude en nieuwe draperie te Ieper in de 15de eeuw

Wanneer men spreekt over winsten behaald in handel en industrie in het middeleeuwse Ieper, denkt men onvermijdelijk aan de textielnijverheid waardoor Ieper wereldberoemd werd. Op het eerste zicht zou dit ook met Pieter Lansaem het geval kunnen zijn. De familietraditie gaat inderdaad deze richting uit. Zijn vader, Pieter was een drapier¹⁷, evenals Mailin Pauwelin, de vader van zijn echt-

12. J. HEERS - G. DE GROER, *o.c.*, blz. 293.

13. "*Item den dienare van Onser Vrouwen kerk ten Brielle over zinen aerbeit van der capelle van den helighen cruce, die de vorseide Pieter onlanx daer heift ghedaen fondeeren ende maken*", 20 september 1467 (IEPER, ARCHIEF OCMW, charters H. Geest).

14. O. MUS, *Mutaties in de samenstelling van de Ieperse magistraat in de 15de eeuw*, in: *Getuigen in polderklei. Huldeboek dr. historicus Godgaf Dalle* (Veurne, 1990), blz. 86-87.

15. In 1471 betaalt Pieter Lansaem aan de stad Ieper 43 lb. 4 s. par. issuwerecht voor de eigendommen meegenomen door zijn zoon Pieter bij zijn intrede in de St.-Maartensproosdij. Het issuwerecht bedroeg 10 % (BR, ARA, Rek. 38.695, f° 6v).

16. Fundatie van 20 september 1467 (IEPER, ARCHIEF OCMW, Charters H. Geest); aanvulling van 4 april 1468 ns (IBIDEM); fundatie van 14 juli 1478 (BRU, RA, Fonds Brugse Vrije, charter 466).

17. Pieter Lansaem wordt in 1399 door de pertsenaars beboet (BR, ARA, Rek. 14.542, f° 182r). Zijn broeder onderging reeds hetzelfde lot in 1392 (IBIDEM, 14.541, f° 166v; 14.542, f° 46r, 60v).

genote¹⁸. De oudste vermelding van Pieter Lansaems activiteiten in de lakennijverheid is zijn benoeming tot keurheer van de draperie in 1449¹⁹. In 1459 is hij nog één van de resterende “upzetters van lakenen”²⁰ met een borgstelling van 250 lb. groot²¹. Jules Demey heeft de “upzetter” als volgt getypeerd : de “homo novus” van de 14de eeuw, een ondernemer, die halfafgewerkte produkten opkoopt met de bedoeling ze af te werken en de verkregen fabrikaten te verkopen²². Maar de afzet van de kostelijke Ieperse lakens²³ is zo problematisch geworden²⁴, dat men de vraag kan stellen of een drapier of upzetter met deze handel nog een substantiële rijkdom kon verwerven. Hier ligt misschien de reden waarom Pieter Lansaem in 1474 niet vermeld wordt als één van de 46 nominatim vernoemde lakenhandelaars, die een supplementaire taks op de verkoop van hun lakens betalen²⁵. Er

18. “Mayelin Pauwels, drappier d’Yppres” verkoopt te Brugge 10 Ieperse lakens aan de stad Nieuwpoort (BRU, RA, fds Nieuwpoort, 3518). Rijke de Colvenaere wordt leerling-wever bij Mailin Pauwelin op 14 december 1441 (BR, KB, FM 21, I, blz. 6). In de taxatierol van 1431 komt Mailin Pauwelin voor als drapier met de hoogste taxatie, nl. 40 s. gr. Hij was dus een rijk man (BR, KB, FM 107, V, blz. 222).

19. BR, ARA, Rek. 38.673, f° 17v : hij wordt benoemd samen met Olivier van Beiselare, Pieter Volpond en Joris Valke. De term “keurheer” van de draperie duidt te Ieper op rond 1425 en heeft ongeveer dezelfde betekenis als “pertsenaar” (J. DEMEY, *De Ieperse lakennijverheid. Haar ontstaan, ontwikkeling en verval* (Leuven, 1948, 3 dln. Onuitgegeven verhandeling tot het bekomen van de graad van doctor in de wijsbegeerte en letteren, afd. moderne geschiedenis), II, blz. 181, 183.

20. BR, KB, FM 107, O, blz. 6. In 1460 wordt Pieter Lansaem samen met Sebastiaan van Meenen als upzetters vernoemd (IBIDEM). Volgens J. Demey waren er in 1459 nog 4 upzetters, in 1470 nog 2 (J. DEMEY, *o.c.*, II, blz. 352).

21. IBIDEM. De borgen zijn Jan van Haringhe en Willem Lansaem.

22. J. DEMEY, *o.c.*, II, blz. 332, 356.

23. Voor prijzen van Iepers laken, cfr. J.H. MUNRO, *Monetary contraction and industrial change in the late medieval Low Countries, 880-1500. The third Oxford Symposium on coinage and monetary history*. Ed. by N.J. Mayhew (Oxford, 1979), blz. 153, tabel 14 : een prijsstijging van circa 5 1/2 lb. groot in 1400/4 tot 13 1/2 lb. groot in 1495/99.

24. Toen in 1494 de magistraat van de kasselrij Ieper Ieperse lakens wilde kopen aan de drapier Lauwers Bouderaeve om door een snelle verkoop ervan de nodige fondsen samen te brengen om de ontvanger van Vlaanderen te betalen, moest van deze aankoop afgezien worden “mids dat men niet vinden conste coopman, die de zelve lakenen an stoet, anders dan te grooten grieve ende verliese, so was de zelve coopmanscepe gherenonchiert...” (BR, ARA, Rek. 44.313, f° 73r).

25. BR, ARA, Rek., 38.698, f° 1v-2r.

zijn inderdaad indirecte aanwijzingen dat Pieter Lansaem zich mis-schien met de overzeese handel op Portugal bezighield. We komen hier verder op terug.

De evolutie van de Ieperse lakennijverheid in de 15de eeuw is evenwel veel complexer dan een simplistische voorstelling van de daling van het aantal "upzetters van lakenen" van 28 in 1425 tot 2 in 1477 door Jules Demey²⁶ of de daling van het aantal verhuurde drapierstallen in de Lakenhalle tussen 1405 en 1499 nl. van 414 1/2 tot 10 1/2 volgens een opgave van J.H. Munro, laat uitschijnen²⁷. Om een beter beeld van deze complexiteit te krijgen, moeten we gebruik maken van een aantal cijfergegevens, die in de stadsrekeningen van de tweede helft van de 15de eeuw begraven liggen.

In 1470 wordt een "cueillote" op de lakenverkoop geheven, dit is een crisisbelasting naast het bestaande ongeld²⁸. De maatstaf van deze "cueillote" is 8 schellingen par. per pond groot of circa 3,3 %²⁹. In 1471 bedraagt de opbrengst hiervan 560 lb. par³⁰. Als we een bedrag van ongeveer 80 lb. par. nemen als prijs voor een breed ongeverfd Iepers laken, dan bedraagt de omzet in 1471 : $\frac{560 \times 30}{80} = 210$ lakens.

Het is evident dat hiermee enkel de fijne brede en smalle lakens uit de oude traditionele Ieperse draperie (1700 à 1900 kettingdraden,

26. Zie noot 20.

27. J.H. MUNRO, *o.c.*, blz. 151 tabel 12.

28. Over het verschijnsel "cueillote" cfr. M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1543)*. (Gent, 1990. Verhandeling XV van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent), blz. 146-152. Deze "cueilloten" vormden een aanleiding tot de opstand te Ieper in 1477. Ze werden onmiddellijk afgeschaft op 16 februari 1477 ns. (I.L.A. DIEGERICK, *Episode de l'histoire d'Ypres sous le règne de Marie de Bourgogne, 1477*, in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 2e reeks, VI (1848), blz. 431, noot 1).

29. De stad Ieper betaalde bij de aankoop van de lakens bestemd voor de magistraat in 1471 deze cueillote : "Jan Colaert, medegheselle vanden exploiten vander cueillote vanden lakenen, over de cueillote vanden vier lakenen ghemaect om tvercleeden vanden heere ende vander wet te 8 s. par. vanden ponde groten..." (BR, ARA, Rek., 38.695, f° 67v).

30. BR, ARA, Rek., 38.695, f° 2r).

met Engelse wol als grondstof) bedoeld worden³¹. Deze geringe produktie zal nog verder dalen : de inkomsten van deze “cueillote” bedragen in 1475 en 1476 respectievelijk 271 en 288 lb. par., wat overeenstemt met een verkoop van 101 en 108 lakens³², zodat we gemakkelijk kunnen aanvaarden dat nog slechts 6 tot 8 drapiers in de oude nijverheid werkzaam waren³³. Hoewel ons voor deze periode een ganse reeks klachten over armoede en werkloosheid te Ieper bekend zijn, is het vanzelfsprekend dat met deze 100 à 200 stuks onmogelijk de totale Ieperse lakenproduktie kan bedoeld zijn. Reeds in 1474 komen andere cijfers te voorschijn. In dat jaar wordt het ongeld op de lakens verhoogd met een supplementaire taks van 12 penningen par. per pond groot of 0,4 %. Deze belasting, die door 46 handelaars (drapiers ?) betaald wordt, bedraagt 415 lb. par.³⁴, wat een omzet van ca. 100.000 lb. par. vertegenwoordigt. Daarbij wordt expliciet gespecificeerd, dat ook de “gheheele doucken ende crempers tYpre onvercueilloot” daarin begrepen zijn. Deze tekst bewijst ten overvloede dat de “cueillote” van 1470 alleen een beperkt deel van de industriële produktie betrof, terwijl deze nieuwe belasting nu ook op een ander omvangrijk segment van de produktie geheven wordt, nl. “de gheheele doucken ende crempers”. In 1475 stijgen deze inkomsten tot 500 lb. par., wat gelijkstaat met een verkoop van 120.000 lb. par.³⁵. In 1476 wordt dit ongeld opnieuw gewijzigd, wat leidt tot het bekend raken van een aantal details nopens deze taks :

31. In 1474 komt bovenop deze “cueillote” nog een supplementaire taks van 12 deniers par. per pond groot, waarbij duidelijk aangegeven wordt dat een aantal goedkope lakens door deze oorspronkelijke cueillote niet getroffen waren : “... boven der oude assize van alzo vele als de coop heeft ghedreghen alzo wel als van breedden ende smallen, gheseghelden, ghesneden, ontlijsten Yperschen lakenen ende derdelinghen om voor den coopman te legghene als van allen gheheelen douken ende crempers tYpre onvercueillioot, die de vorseide personen den vremden coopman vercocht hebben binnen ende buuten der vorseide stede van Ypre in vryen maercten ende anderssins” (BR, ARA, Rek., 38.698, f° 1v-2r).

32. BR, ARA, Rek., 38.698, f° 1r-v; 38.699, f° 1r-v; 38.700, f° 1r-v.

33. IEPER, STADSARCHIEF, Fonds De Sagher, dokument 2, artikel 92 : “la grande drapperie... y est quasi du tout extincte tellement que pour le present il n'y a point au plus hault de six ou VIII personages, qui s'en melent en toute la ville”.

34. BR, ARA, Rek., 38.698, f° 1v-2r.

35. BR, ARA, Rek., 38.699, f° 1r-v.

- een breed gezegeld laken : 5 s.
- een breed gesneden en oorloos³⁶: 4 s.
- een smal gezegeld laken : 3 s.
- een smal gesneden en oorloos : 2 s.
- derdeling gezegeld³⁷ : 2 s.
- derdeling gesneden en oorloos : 12 d³⁸.

In deze opgave is geen sprake meer van “doucken ende crempers”. Dit is waarschijnlijk ook de reden waarom de inkomsten dalen tot 331 lb. par. Op basis van een rekenkundig gemiddelde van het voornoemde ongeld, nl. ca. 3 schell. par. zou de produktie theoretisch rond 2.200 stuks moeten schommelen. Maar gezien ons bekend is uit het voorgaande hoe gering de fabrikatie van de duurdere lakens was, zou het gemiddelde gemakkelijk tot 2 schellingen kunnen verlaagd worden, zodat het mogelijk is dat Ieper in 1476 nog steeds jaarlijks ca. 3.000 lakens behorende tot de traditionele draperie en op basis van Engelse wol produceerde, maar dan voornamelijk lakens van de laagste kwaliteit zoals “derdelingen”, terwijl de “doucken ende crempers” minstens rond de 2.000 stuks zouden moeten schommelen³⁹. Samen geeft dit nog steeds ca. 5.000 lakens.

Men moet dus wel degelijk een onderscheid maken tussen de oude en nieuwe draperie. Een nieuwe taks uit 1493 laat nog meer nauwkeurige berekeningen toe. De ontvangsten van deze nieuwe taks bedragen :

36. Oorloos = zonder zijkanten (G. DE POERCK, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois* [Brugge, 1951, 3 dln. Werken uitgegeven door de faculteit van de wijsbegeerte en letteren, R.U. Gent afl. 110-112], III, blz. 103, n° 480).

37. Derdeling was geweven op een weefstoel met 3 pedalen (G. DE POERCK, o.c., III, blz. 28 n° 114). Een derdeling behoorde tot de laagste categorie lakens van de oude draperie en was geschoren op 62 gangen met 1488 kettingdraden (J. DEMEY, o.c., II, blz. 234).

38. BR, ARA, Rek., 38.700, f° 1v : *Van Pieter vander Letewe vander verhoghinghe vander assise van allen den lakenen hiernaer verclaerst van wat hare of coluere die ghezijn hebben binder stede van Ypre ghedrapiert om voor den coopman te legghene ende bijden upzetters, drapiers ende anderen den vremden coopman vercocht binnen ende buten der vorseider stede in vryen maercten ende andersins... als boven der ouder assise 331 lb. par.*”

39. De 331 lb. par. in tegenstelling tot de 500 lb. par. in 1475. Het verschil van minstens 170 lb. par. zou de verkoop van doeken moeten voorstellen of a rato van 1 s. par. per pond groot of $\frac{1}{240} = \frac{170 \times 240}{1700}$ = 1700 eventueel 2.000 stuks.

1493	1585 lb. par.
1495	1600 lb. par.
1496	1303 lb. par.
1497	1558 lb. par.
1498	1681 lb. par.
1500	1765 lb. par.
1501	1775 lb. par.
1502	2563 lb. par.
1503	2672 lb. par.
1504	2400 lb. par.
1505	2150 lb. par.
1506 (1e kwartaal)	500 lb. par. ⁴⁰

In een proces gevoerd voor de Raad van Vlaanderen in 1506⁴¹ door de gouverneurs van de Ieperse draperie tegen de magistraat en tegen Jacob Vanin, pachter van de voornoemde taks, wordt de maatstaf, waarnaar deze belasting berekend wordt, nauwkeurig uit de doeken gedaan :

thune : 6 groten
leeuwe : 5 groten
dobbelen cruce : 4 groten
cruce : 3 groten
blender Y ende vandaer nederwaert : 2 groten.

In een verweerschrift van de stad Ieper uit 1483 bestemd voor het Parlement van Parijs en gericht tegen de aantijgingen van de gemeente Nieuwkerke, worden volgende gegevens meegedeeld over de soorten lakens geproduceerd te Ieper : "la draperie qu'on fait à Ypre le grand Y, dont on use le plus, qui est de valleur de 26 gros l'aune... icelle draperie de le grand Y cessera et avec ce deux autres sortes, qui sont embaz de ladite Y assavoir la blende Y et le petit Ykin"⁴².

Uit deze officiële mededeling kan men opmaken dat de minste kwaliteiten veruit het meest in trek waren. Bij het berekenen van de productiecijfers aan de hand van een gemiddelde taks, zal dit gemiddelde sterk moeten gedrukt worden. Nemen we voorzichtigheidshalve

40. Cfr. de respectievelijke rekeningen.

41. GENT, RIJKSARCHIEF, Fonds Raad van Vlaanderen, 7516, f° 365r-366r.

42. IEPER, STADSARCHIEF, Fonds De Sagher, dokument 2, art. 92.

een gemiddelde van 3,5 groten, dan bedraagt de omzet voor de respektievelijke jaren :

1493	9.500 stuks
1495	9.600 stuks
1496	7.800 stuks
1497	9.350 stuks
1498	10.000 stuks
1500	10.600 stuks
1501	10.600 stuks
1502	15.370 stuks
1503	16.000 stuks
1504	16.400 stuks
1505	12.900 stuks

Een voorzichtige schatting zou volgende verdeling kunnen opleveren : 1/4 van het totaal voor de oude en 3/4 voor de nieuwe draperie. Het is overduidelijk dat Ieper in de loop van de 15de eeuw twee types draperie kende. In het reeds geciteerde verweerschrift van Ieper tegen Nieuwkerke uit 1483 wordt deze situatie nader uitgelegd : "Item et pour de ce faire un petit declaracion, tousiours a eu en ladite ville deux manieres de drapperie, l'une nommée fine ou grande et l'autre petite. La grande se fait des laines d'Engleterre et la petite des autres laines dessusdites (Espagne, Escoche comme autres laines des pays de pardeca). Or la grande drapperie obstant la poverté du peuple et aussi la chierté desdites laines d'Engleterre et autrement, y est quasi du tout extincte, tellement que pour le présent il n'y a point de plus hault de six ou VIII personages, qui s'en melent en toute la ville, par quoy le pluspart des manans en icelle se vivent et s'entretiennent de la petite drapperie"⁴³.

De strijd van de stad Ieper om deze nieuwe draperie in te burgeren

In deze evolutie van oude naar nieuwe draperie speelt Pieter Lansaem een gezaghebbende en markante rol. Het is evident dat Ieper een oplossing zoekt voor de steeds toenemende terugloop van de traditionele textielnijverheid in de 14de en begin 15de eeuw⁴⁴. In 1408 wordt

43. IBIDEM.

44. J.H. MUNRO, *o.c.*, blz. 112-113.

een eerste ordonnantie voor de nieuwe draperie vermeld⁴⁵. Deze nieuwe reglementering blijkt gebaseerd op het voorbeeld van St.-Omer, waar een drietal lakens aangekocht worden, die als voorbeeld moesten dienen. De prijs ervan was 28 lb. 16 s. par. het stuk⁴⁶, een duidelijk verschil met de gemiddelde prijs van een Iepers geveerd laken uit dezelfde periode, nl. ca. 65 lb. par⁴⁷. Daarbij wordt reeds duidelijk gewezen op het belang van de Brugse markt voor de Ieperse produkten : onmiddellijk worden de Oosterlingen en de Spanjaarden te Brugge verwittigd dat nieuwe soorten lakens voorhanden zijn⁴⁸. Toch komen deze nieuwe fabrikaten moeilijk van de grond en wel om twee redenen : tussen 1410 en 1430 is de toekomst van de oude draperie niet meer zó uitzichtloos⁴⁹ en er wordt een prijsoorlog gevoerd met de plattelandsgemeenten uit de kasselrijen Ieper, Waasten, Cassel en Belle, die zich eveneens op deze nieuwe draperie toeleggen. In 1428 verbiedt Filips de Goede deze dorpen nog verder deze nijverheid uit te oefenen. Er wordt hen wel toegestaan een minimum aantal weeftoestellen te bezitten, die alleen mogen gebruikt worden om met lokale wolsoorten doeken met een lengte van 12 ellen en een breedte van 1 3/4 el te weven⁵⁰. De plaatselijke bewoners storen zich echter niet aan dit verbod, wat te Ieper aanleiding geeft tot een volksopstand⁵¹. Men mag niet uit het oog verliezen dat het verkrijgen van voornoemd privilege de stad Ieper

45. "... omme een monstre vander nieuwer draperie, die men gheordeneert hadde tYpre te maken". (BR, ARA, Rek. 38.637, ongefolieerd).

46. "Item Clais Warendoorp van 3 lakenen van Sint Omaers teghen hem ghecocht ... nieuwer draperie, die men gheordeneert hadde tIpre te makene 86 lb. 8 s. par." (IBIDEM).

47. J.H. MUNRO, *o.c.*, blz. 153 tabel 14.

48. BR, ARA, Rek., 38.637, ongefolieerd.

49. J.H. MUNRO, *o.c.*, blz. 112-113.

50. H.E. DE SAGHER, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre. Deuxième partie. Le Sud-Ouest de la Flandre depuis l'époque Bourguignonne* (Brussel, 1951-1966, 3 dln., Koninklijke Commissie voor geschiedenis, uitgaven in -4°), I, blz. 1-7, n° 1.

51. O. VAN DIXMUDE, *Merkwaardige gebeurtenissen vooral in Vlaenderen en Brabant en ook in de aangrenzende landstreken van 1377 tot 1443* (Ieper, 1835), blz. 119-121. R.C. VAN CAENEGEM, *Les arrêts et jugés du Parlement de Paris sur appels flamands, conservés dans les registres du Parlement* (Brussel, 1966-1977, 2 dln., Verzameling van de oude rechtspraak in België, eerste reeks), I, blz. 333-338, nrs. 210 en 212.

minimaal 8.875 lb. par. had gekost⁵², zodat Filips de Goede kort daarop opnieuw de zijde van de stad zal kiezen. Nieuwkerke daarentegen, dat het voortouw neemt in de strijd tegen Ieper, doet een beroep op het Parlement van Parijs, dat de stad bij verstek tot een zware boete veroordeelt⁵³. De hertog bezweert zijn rechterlijke ambtenaren geen enkele Ieperling in verband met deze veroordeling aan te houden⁵⁴. Nog in 1434 wordt op de Ieperse jaarmarkt tegen Nieuwkerkse drapiers opgetreden⁵⁵, maar later worden geen overtredingen meer vastgesteld. Integendeel, in 1446 laat het Parlement van Parijs weten dat Nieuwkerke tijdens de duur van het aanhangig proces, mag drapieren zoals vroeger en in 1449 worden de soorten lakens gespecificeerd, die mogen vervaardigd worden uit Spaanse, Schotse en lokale wolsoorten⁵⁶. Te Ieper is nog geen sprake van een omvangrijke nieuwe draperie. Wel komen de termen doekmaker en doekwever regelmatig voor. In de telling van het kwartier van de Gemene Neringen in 1431 telt Henri Pirenne 5 doekmakers, 1 doekwever en 1 doekscheerder of circa 5 % van de actieve textielarbeiders uit deze wijk⁵⁷. Arthur Merghelynck heeft deze telling gekopieerd; een onderzoek van zijn transscriptie geeft volgend resultaat : 4 doekmakers, 1 doekwever, 2 drapiers van doeken, 1 conventer van doeken, 1 doekscheerder, wat het percentage op 7 brengt⁵⁸. Dat deze nieuwe draperie te Ieper zo moeilijk van de grond komt, houdt o.m. verband met de keuze van de grondstof. Te Ieper blijft men vasthouden aan de verwerking van Engelse wol, terwijl op het platteland naast Engelse ook Spaanse, Schotse en lokale wol gebruikt wordt. De omschrijving van deze soort draperie wordt zeer goed geformuleerd door J.H. Munro : "they (the Flemish nouvelles draperies) were in fact medium-priced counterfeits of the true luxury woollens produced by drapers, who deliberately economized on the several stages of

52. BR, ARA, Rek., 38.653, f° 51v-52r.

53. I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire...*, III, blz. 148, n° 875, de dato 7 april 1431.

54. IBIDEM.

55. BR, ARA, Rek., 14.548, f° 172v.

56. R.C. VAN CAENEGEM, *o.c.*, I, n° 281, 311.

57. H. PIRENNE, *Les dénombrements de la population d'Ypres au XVe siècle (1412-1506). Contribution à la statistique sociale du moyen âge*, in : *Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*. I (1903), blz. 23-24.

58. BR, KB, FM, 107, V, blz. 209, 215, 216, 219-222.

production : especially weaving, fulling, tentering and teaseling, shearing and dyeing. They certainly also economized on wool, the most costly input of all, by using smaller warp-counts, fewer wefts and cheaper grades of English wool”⁵⁹.

Na de Engelse ordonnanties van Calais in 1430, rijzen de prijzen van de Engelse wol uit de pan en luiden het definitieve einde van de Vlaamse oude lakennijverheid in⁶⁰. De nieuwe Ieperse reglementering van 1444 op het gebruik van Spaanse wol in de nieuwe draperie speelt in op deze veranderde economische situatie⁶¹, zoals in het reeds geciteerde verweerschrift van 1483 wordt aangegeven : “La grande se fait des laines d’Engleterre et la petite des autres laines dessusdites (Espagne, Escoche comme autres laines des pays de pardeca)”⁶². Deze toegeving kan de aanleiding zijn geweest tot de immigratie van een aantal doekmakers o.m. uit Nieuwkerke, Dikkebus, Poperinge in de jaren 1446/1447⁶³. Het is ook in 1446 dat in de Lakenhalle voor de eerste maal loten verhuurd worden aan doekmakers⁶⁴. Het is zelfs mogelijk dat deze tegemoetkoming op gebied van de grondstof een maatregel was die anticipeerde op de beslissing genomen door het Parlement van Parijs in augustus 1449, waarbij Nieuwkerke, Nieppe en Eke toelating krijgen - tegen het verbod van de Bourgondische hertog in - tot het maken van doeken uit Spaanse, Schotse en lokale wol met voor Nieuwkerke een lengte van 36 ellen of minder en een breedte van 7 vierendelen, terwijl de prijs tussen 14 en 24 groten per el mocht schommelen⁶⁵. Deze maatregel zou de Ieperse doeken

59. J.H. MUNRO, *o.c.*, blz. 119 : de Vlaamse nieuwe draperie was in feite een middelmatig geprijsde imitatie van de oude draperie, waarbij stelselmatig bespaard werd op ieder onderdeel van de produktie speciaal bij het weven, vollen, kaarden, scheren en verven. De drapiers spaarden ook op de wol, het kostelijkste onderdeel van het laken; deze besparing gebeurde door het gebruik van minder kettlingdraden, minder inslagdraden en lagere kwaliteiten van engelse wol (voor de vertaling werd gebruik gemaakt van J.M. DIEHL, A.J. DE GRAAF, D. DE JONGHE, *Textielllexicon. Verklarend weeftechnisch woordenboek* [Amsterdam, Textielcommissie Musea, 1991]).

60. J.H. MUNRO, *o.c.*, blz. 88-92.

61. BR, ARA, Rek., 38.668, f° 31v, 48r. Nog in 1437/38 worden Ieperse drapiers boeet wegens het gebruik van Spaanse wol (BR, ARA, Rek., 14.548, f° 173r).

62. IEPER, STADSARCHIEF, Fonds De Sagher, dokument 2, art. 92.

63. BR, KB, FM 21, I, blz. 68-70.

64. BR, ARA, Rek. 38.670, f° 41r.

65. R.C. VAN CAENEGEM, *o.c.*, I, blz. 578, n° 311.

uit de markt prijzen ten gevolge van de dumpingprijzen toegepast door de plattelandsnijverheid, die dank zij geringe controle en lagere werkingskosten doeken kon afleveren, die minstens 2 à 3 groten per el goedkoper waren dan de Ieperse⁶⁶. Het aantal verhuurde loten van doeksnijders en doekmakers bewijst dat de nieuwe draperie vegeeteerde te Ieper : er zijn in 1446 respektievelijk 9 en 9 loten verpacht, terwijl deze cijfers in 1466 gedaald zijn tot 9 en 2⁶⁷.

Pieter Lansaem en de nieuwe draperie

Is het toeval dat Pieter Lansaem voogd van de stad Ieper wordt op 8 februari 1467 ns⁶⁸? Vergeten we niet dat Filips de Goede zijn munt in mei 1466 devalueert (zilver met 12,7 % en goud met 3,3 %), terwijl Karel de Stoute in oktober 1467 nog een nieuwe devaluatie doorvoert⁶⁹. Dit veroorzaakt een daling van de prijs van een aantal Vlaamse industriële produkten op de buitenlandse markten, zodat de verkoop ervan in het buitenland gestimuleerd wordt⁷⁰. Was Pieter Lansaem zich bewust van de gevolgen van deze nieuwe financiële situatie ? Het is wel typisch dat onder zijn bestuur een ganse reeks speciale maatregelen getroffen worden ten voordele van de nieuwe draperie : een kommissie van zeven leden wordt in het leven geroepen; de stadspensionaris Jacob Descretons wordt naar St.-Omer gestuurd om de plaatselijke reglementering van de draperie te kopiëren; de nieuwe keuren, waarvan we jammer genoeg de inhoud niet kennen, worden door beroepsschrijvers op perkament geschreven; nadien wordt

66. IEPER, STADSARCHIEF, Fonds De Sagher, dokument 3, art. 1 : "*Item que par succession de temps et pour ce que les villages l'on ne paye aucune assise et que illecq l'on peult faire des draps à meilleur marché de trois, quatre et cinq gros sur l'aune sans qu'il n'y ait tel ne si grand regard aux faultes que es bonnes villes, la drapperie se commença a multiplier audit Neufeglise*".

67. BR, ARA, Rek. 38.670, f° 4r; 38.690, f° 4r.

68. VAN DER LETEWE, *Wetvernieuwing van de wet van Ypre...*, blz. 75-76.

69. J.H. MUNRO, *Wool, cloth and gold. The struggle for bullion in Anglo-Burgundian trade, 1340-1478* (Brussel-Toronto, 1973), blz. 169-170.

70. Zie bv. de prijsdaling van de Nieuwkerkse doeken van 30 ellen lang van 2.428 naar 2.002 ponden groot (J.H. MUNRO, *Coinage...*, blz. 153, tabel 14). Dit was natuurlijk niet het geval met de produkten van de Ieperse oude draperie gemaakt op basis van engelse wol, gezien de devaluatie in Engeland van goud en zilver veel verder ging dan in de Bourgondische Nederlanden (IBIDEM, blz. 118).

de keure aan de Besant uitgehangen⁷¹ terwijl in de Lakenhalle een nieuwe ruimte gemaakt wordt waar de doeken, afgenomen van de rekken, gestapeld en bewaakt worden⁷². Begin 1468 worden die voorschriften door de magistraat nog verder uitgewerkt⁷³, magistraat die zonderling genoeg in functie blijft tot einde maart 1468⁷⁴. Lukte Pieter Lansaeem in zijn opzet deze Ieperse "cleender" of nieuwe draperie een nieuw elan te geven, dank zij een devaluatie, die nieuwe en betere afzetmogelijkheden biedt? Er bestaat een gegeven om de evolutie van deze nieuwe nijverheid na te gaan. Zoals hoger vermeld, schijnen de doekmakers eerst vanaf 1446 in de Lakenhalle toegelaten: er worden 9 loten doekmakers à 12 s. per lot en 9 loten doeksnijders à 18 s. per lot genoteerd. We laten hier in het midden of één lot over 1,2 of zelfs 4 personen verdeeld wordt⁷⁵, zoals het geval was met sommige andere loten. Het voorhanden zijnde cijfermateriaal geeft een lichte stijging weer tot 1454. Later wordt een lager totaal dan in 1449 opgetekend. In 1467 bv. zijn er 9 loten doeksnijders en geen enkel lot voor de doekmakers⁷⁶. Maar Pieter Lansaeems maatregelen moeten toch vruchten afgeworpen hebben, want in 1468

71. BR, ARA, Rek. 38.691: "*Andries Scelewaert ter cause van zinen dienste als cnappe vanden zevene personen, die gheordeneirt zijn upt fait vander draperie...*" (f° 43r); "*Jacques Descretons... utegheleit ende betaelt eenighe notable practisiens binnen der stede van Sinthomaers omme zekere extraitten ende coppien van ordonnancien ghemaect upt fait vander draperie*" (f° 37v); *Her Andries Paelding fs Andries, scepene, ende Jaques Descretons, pencionnaris*", waren gezonden op 1 januari naar St.-Omer "*omme aldaer te hebbene zekere advijsen ende extretten van ordonnancien daer ghemaect upt fait vander draperie*"; op 25 januari werd her Victor van Volmerbeke naar Rijsel gestuurd "*angaende der provisie gheordineirt upt tistic vander cleender draperie*" (f° 8r); "*Willem Colin, van dat hij in ronden lettren ghescreven hadde de oordenancen vander cleender draperie, de welke hanct voor den besant*" (f° 38r); "*Willem Colin, boucscrivere, over zinen aerbeit ende salaris van ghescreven thebbene de kueren vande nieuwe oordonnance angaende der nieuwer draperie*" (f° 39r).

72. BR, ARA, Rek. 38.691, f° 7r.

73. BR, ARA, Rek. 38.692: "*Willem Maelfeyt, cleric vanden zevene personen gheordonneert ter zorchzaemheit vander groter ende cleender draperie vander stede van Ypre van 5 1/2 maenden onledich gheweist te hebben met hemlieden in hueren dienst alsoo wel int horen ende scrivene vander depositie van menichte van oirconden bi hemlieden ghehoort alsoo wel int stellen ende reformeren vanden kueren ende ordonnancien vander draperie*" (f° 34v); "*Willem Colin... van twee waerven ghescreven te hebbene de nieuwe oordonnance ende keuren vanden douckemakers*" (f° 34v).

74. P. VAN DER LETEWE, *Wetvernieuwinge...*, blz. 252.

75. J. DEMEY, *o.c.*, II, blz. 347-348.

76. BR, ARA, Rek. 38.691, f° 4r.

zijn er 14 loten doeksnijders en 20 1/2 doekmakers⁷⁷; in 1476 zijn de cijfers reeds opnieuw gezakt naar respectievelijk 10 en 4⁷⁸. De Ieperse nieuwe draperie is niet kompetitief tegenover de Nieuwkerkse⁷⁹. Dat het aantal loten vanaf 1480 opnieuw begint te stijgen (doeksnijders 1480 = 13; 1481 = 14; 1482 = 17)⁸⁰ is aanvankelijk te wijten aan de oorlogsomstandigheden. Door de Franse dreiging trekken de drapiers uit de dorpen en open steden naar de versterkte steden zoals Ieper⁸¹ om zich na het beëindigen van de moeilijkheden onmiddellijk terug te trekken⁸². De dood van Maria van Bourgondië op 27 maart 1482 veroorzaakt een politieke crisis in Vlaanderen. De Drie Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge en Ieper) nemen de facto het bestuur van het graafschap in handen en op 12 juli sluiten ze onderling een eeuwige alliantie. Ieper maakt van deze gunstige gelegenheid gebruik om zijn heerschappij over de plattelandsdorpen te herstellen en Nieuwkerke eens en voor altijd monddood te maken. Maar eerst moest vrede gesloten worden met Frankrijk. Dit gebeurt te Atrecht op 23 december 1482 en de rechtsmacht van het Parijse Parlement wordt in de Nederlanden hersteld⁸³. Onmiddellijk daarop treedt Ieper hardnekkig en soms zelf manu militari op tegen Nieuwkerke en ander dorpen zoals Eke en Nieppe en dit samen met de Gentenaars als gevolg van het alliantie-verdrag. Men dwingt het platteland het privilege van 1428 te onderhouden⁸⁴.

77. IBIDEM, 38.692, f° 4r.

78. IBIDEM, 38.700, f° 5r.

79. IEPER, STADSARCHIEF, Fonds De Sagher, dokument 3 : "...car il est tout notoire que en leur baillant la drapperie à deux ou trois pattars pres à la drapperie dont on use en la ville d'Ypre, icelle sorte de drapperie cessera et yra au neant".

80. BR, ARA, Rek. 38.704, f° 5r; 38.705, f° 5r; 38.706, f° 5v.

81. H.E. DE SAGHER, *Recueil de documents ... IIe partie*, III, blz. 124, n° 423 noot 5 : "... ooc mede dat meest de drapiers hem hilden in besloten steden...".

82. Zie de reeks ontpoorteringen te Ieper in de jaren 1483 (BR, KB, FM 21, I, blz. 101-106).

83. R. VAN UYTVEN, *Crisis als cesuur 1482-1494*, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1977-1983, 15 dln.), V, blz. 420-422.

84. H.E. DE SAGHER, *Recueil de documents...*, III, blz. 124, noot 6 : "*De draperie, mids zekere voorgheboden daerup ghedaen, cessert in Nieuwkercke*". Zie de publikatie van het register met beslissingen van de Ieperse magistraat tussen 1483 en 1485 in verband met de toepassing van het privilege van 1428 op de omliggende gemeenten (IBIDEM, I, blz. 32-53, n° 9).

Het is werkelijk merkwaardig dat Pieter Lansaem opnieuw voorschepen wordt in 1482⁸⁵ op een ogenblik dat Ieper de toepassing van zijn privilege probeert op te leggen aan de onwillige dorpen. De stad zal er zelfs in lukken de omvang de Nieuwkerkse produkten in de eerstvolgende jaren binnen redelijke perken te houden⁸⁶ en de Ieperse draperie te stimuleren. In de daaropvolgende jaren stijgt het aantal doekmakers in de "Rauwe Halle" tot 34 in 1498, terwijl eveneens in 1498 voor de eerste maal vermeld wordt dat de 30 loten in de Lijnwaadhalle aan doeksnijders verpacht zijn⁸⁷. Is dit misschien reeds het geval in 1480 ? Immers in dat jaar wordt voor het eerst expliciet genoteerd dat er doeksnijders in de Rauwe Halle staan⁸⁸. Impliceert deze verwijzing dat de overige in de Lijnwaadhalle ondergebracht zijn ? Zoals we hoger hebben gezien, kent de nieuwe draperie in de laatste decennia van de 15de eeuw een gestadige vooruitgang, waarbij een maximale produktie van ca. 16.000 stuks bereikt wordt. Is dit succes niet voor een groot deel aan Pieter Lansaems kontinuële inzet te danken ?

De nieuwe draperie een exportartikel : Pieter Lansaem en Portugal

Waarom danken we Pieter Lansaems voortdurende belangstelling voor deze nieuwe draperie ? Als we aannemen dat Pieter Lansaem van de devaluatie van 1466 en 1467 dankbaar gebruik maakt om deze goedkope vorm van draperie te Ieper van de grond te krijgen - en alles wijst in deze richting - dan moeten we aanvaarden dat Pieter Lansaem een grondig inzicht had in de wetten, die de ekonomie beheersen met daarnaast een goed idee van de potentiële afzetgebieden. Dit kan alleen maar het gevolg zijn van een nauw contact met een internationale markt (in casu Brugge) waar de inheemse hande-

85. BR, KB, FM 106, II.

86. H.E. DE SAGHER, *Recueil de documents...*, III, blz. 124 : daling van de inkomsten van het zegelrecht in de negentiger jaren tot op circa de helft van de inkomsten uit de tachtiger jaren.

87. BR, ARA, Rek. 38.721, f° 4r.

88. IBIDEM, 38.704, f° 5r.

laar dagelijks met de buitenlandse vraag gekonfronteerd wordt⁸⁹. We zien inderdaad dat Pieter Lansaeem de Brugse markt goed kent. Regelmatig vraagt de stad Ieper hem te Brugge produkten aan te kopen, die lokaal niet voorhanden zijn zoals zijden laken⁹⁰ en lood⁹¹. Hij voert er onderhandelingen met Italiaanse bankiers zoals Giovanni Arnolfini van Lucca⁹² en bij de opening van het muntatelier te Brugge in 1454 draagt Pieter Lansaeem er goud binnen tot een waarde van 270 lb. van 40 groten⁹³. Ook het feit dat zijn grafplaat uit Brugge afkomstig is, wijst op een bekendheid met Brugse ambachtelijke middens⁹⁴. We hebben reeds gewezen op het belang van de Brugse markt voor het Ieperse laken. Wat nog eens duidelijk tot uiting

89. Het belang van dit buitenlands contact wordt zeer duidelijk gesuggereerd in een verweerschrift van de Ieperse magistraat gedateerd 17 oktober 1456 en opgesteld ter gelegenheid van het verlaten van Brugge door de Hanzeaten en hun embargo op de Vlaamse industrieprodukten tussen 1451 en 1457: "*Item ende om dit in corte te verclaersene es te merkene dat men de coopmanscepe compareren mach ende ghelicken eenen ketene die te gader hout bij schakelen ende leden; nu es waer dat alreede mits dabsencie vanden Oosterlijnc, de andere natien ende specialike den Spaenjaert, de welke een goet profitelc coopman es ende wiens handelinghe ende hantierijnghe staet up den Oosterlijnc, daghelics vervremt vanden lande ende dat principalic omdat hij gheene vente noch utijnghe en heift van zijnder wulle, de welke nochtans igrosse es ende het meeste van zijne coopmanscepe ende dit ghesiet mits dat de lakenen ghedrapiert vander Spaensscher wulle bij diversche steden ende plaetsen vanden zelve lande van Vlaenderen als Gend, Curtricke, Audenaerde, Dendermonde, Aelst, Gheersberghe, Nieneve, Meenen, Wervicke, Comene, Poperinghe, Waesten, Belle ende veel meer andere draperende alle Spaensche wulle up den Oosterlijnc, de welke van allen ouden tijden heeft gheploghen te coopen ende stellene de lakenen vanden vorseiden steden ende plaetsen nu niet en coopt, waer omme de vorseide Spaengaert bij noode versteecken zal moeten coopmanscepen te nieuten gaen ende de inwonenden van desen lande bliven zonder neeringhe...*" (BR, KB, II/4881, IV, f° 108v-110r). Over het verlaten van Brugge door de Hanzeaten, cfr. PH. DOLLINGER, *La Hanse* (Paris, 1964), blz. 370-371.

90. BR, ARA, Rek. 38.676, f° 40r.

91. IBIDEM, 38.672, f° 23r.

92. IBIDEM, 38.684, f° 9v. Over Arnolfini, cfr. R. DE ROOVER, *The rise and decline of the Medici Bank, 1397-1494* (Cambridge, Mass., 1963), blz. 190-191 en 466, noot 116; R. DE ROOVER, *Money, banking and credit in mediaeval Bruges* (Cambridge, Mass., 1948), blz. 20, 22.

93. 28 maart 1454 ns. Ook de Ieperse wisselaars waren van de partij, nl. Jan en Jacob Frutier (LILLE, ARCHIVES DEPARTEMENTALES, Chambre des comptes, B 19.969, stuk 19.375). De Brugse Munt werd opnieuw actief wegens de verhoging van de prijs van het goud (J.H. MUNRO, *Wool, cloth...*, blz. 150).

94. Cfr. noot 1.

komt in de jaren 1450/1451, wanneer de Ieperse deurwaarder, Joos Vroylof, naar de Brugse magistraat wordt gezonden om besprekingen te voeren over de nieuwe taksen, die door de Brugse hallemeesters op de aanvoer van Iepers laken zouden geheven worden⁹⁵. Ook het vertrek van de Oosterlingen uit Brugge tussen 1451 en 1457 zou een ernstig verlies voor de Ieperse handelaars betekenen⁹⁶.

Als nieuw afzetgebied zouden we Portugal willen vooropstellen. De overzeese handel in zout, zuidvruchten, kurk en later vooral suiker is dank zij de privileges van 1411 en 1438⁹⁷ traag maar zeker op gang gekomen. De retourvracht bestaat voor een groot deel uit goedkope Vlaamse draperie o.m. afkomstig uit Brugge, Belle, Gent, Mesen, Menen, Armentiers, Roeselare en Ieper⁹⁸. Overigens hebben de Vlaamse handelaars in Portugal een bevoorrechte positie : ze betalen nooit meer dan 1/4 van het vereiste invoerrecht en domineren quasi exclusief de Portugese binnenlandse markt⁹⁹. Het aantal Brugse handelaars in Portugal is indrukwekkend¹⁰⁰. De belangstelling voor de handel over zee met de enorme winsten daaraan verbonden, maar ook met de enorme risico's, is een uiting van de vijftiende-eeuwse nieuwe koopliedenmentaliteit. Deze opvatting komt ook in de middel-Nederlandse literatuur te voorschijn¹⁰¹. Is het toeval dat ko-

95. BR. ARA, Rek. 38.674, f° 9r; 38.675, f° 10r. Deze zaak werd in 1449 aangekaart door de Spaanse kooplieden; ze weigerden hallegeld te betalen voor Ieperse en andere lakens, die door hen bij hun respectievelijke waarden te Ieper en elders gekocht waren. De Spanjaarden worden door de Brugse magistraat in het gelijk gesteld op voorwaarde dat ze het bewijs leveren dat de transportkosten van deze lakens van Ieper of van elders naar de stad Brugge door hen betaald werden (BRU, STADSARCHIEF [voortaan afgekort tot SA], Civiele Sententiën in -f°, 1436-1453, f° 56v, 135bis r-v).

96. Cfr. noot 89.

97. R. VAN ANSWAARDEN, *Les Portugais devant le Grand Conseil des Pays-Bas (1460-1580)*, (Paris, 1991), blz. 43-46 met verwijzing naar de tekstuitgaven.

98. O. MUS, *De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15e eeuw* (Brugge, 1965. Overdruk uit de *Handelingen van het Genootschap "Société d'Emulation" te Brugge*, vol. 101), blz. 40-41.

99. A. BRAANCAMP FREIRE, *Noticias da feitoria de Flandes* (Lissabon, 1920), blz. 42-44.

100. O. MUS, *De Brugse compagnie Despars...*, blz. 79-95.

101. H. PLEIJ, *De wereld volgens Thomas van der Noot, boekdrukker en uitgever te Brussel in het eerste kwart van de zestiende eeuw* (Muiderberg, 1982), blz. 38 en de aldaar geciteerde bibliografie over dit onderwerp.

ning Alfonso V op 30 april 1468 dit privilege hernieuwt omdat de toepassing ervan door zijn rentmeesters en andere officiële ambtenaren ondermijnd wordt ? Deze laatsten hadden moeilijkheden gezocht met de Vlaamse handelaars en hadden gedreigd hen het volledige invoerrecht te doen betalen¹⁰².

Ook de reis van Pieter Lansaem naar het Heilig Land in het begin van de zestiger jaren¹⁰³ kan in dezelfde kontekst geplaatst worden. Deze pelgrimstocht moest niet noodzakelijk over land naar Venetië gebeuren en vandaar per schip naar het Midden-Oosten. Er bestond een zeeroute van Brugge naar Lissabon en vandaar naar Sicilië, Syrië en het Heilig Land¹⁰⁴. Dit kan er op wijzen dat Pieter Lansaem van de gelegenheid gebruik maakt om de toestand in Portugal te evalueren en dit met het oog op het kreëren van een directe verbinding met dit land, waarbij goedkope Ieperse doeken een ruim aandeel van het handelspakket zouden uitmaken. Men begrijpt dan ook onmiddellijk waarom Pieter Lansaems pogingen om de nieuwe draperie op een nieuwe leest te schoeien zich in de zestiger jaren en meer bepaald in de jaren 1467/68 zal situeren.

Er zijn nog andere aanwijzingen, die op een band met Portugal wijzen. We hebben reeds aangehaald dat Pieter Lansaem zelden officiële dienstreizen ondernam als schepen van de stad. Daarom is het zo merkwaardig dat hij zich op 5 april 1464 met voorschepen Pieter van der Letewe en drie andere schepenen naar het kasteel te Nieppe begeeft om er hertogin Isabelle van Portugal te "erven" in het huis genaamd "Vransche Schilt", gelegen ten westen van de Montstraat. Isabella kocht het gebouw van Jan van den Bussche¹⁰⁵ en het wordt door haar privé-sekretaris, meester Jacob de Ramecourt, gebruikt¹⁰⁶. Heeft Pieter Lansaem reeds contacten met haar gehad

102. A. BRAANCAMP FREIRE, *o.c.*, blz. 40-42.

103. Cfr. noot 11.

104. A. VIAENE, *Vlaamse pelgrimstochten : een verzameling opstellen over bedevaarten en bedevaarders vanuit Vlaanderen in de late middeleeuwen* (Brugge, 1982), blz. 199; P. TRIO, *De reisverhalen van Jan Tacoen, heer van Zillebeke, naar Rome, Compostela en Jeruzalem op het einde van de XVde en het begin van de XVIde eeuw* (artikel binnenkort te verschijnen).

105. BR, ARA, Rek. 38.688, f° 8r. Isabella van Portugal had zich in 1457 in het kasteel van Nieppe teruggetrokken (C. LEMAIRE - M. HENRY, *Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne, 1397-1471. Catalogue* [Brussel, 1991], blz. 189).

106. BR, ARA, Rek. 38.697, f° 3r: "Meester Jacop van Ramecourt van een plecxkinnen erven thenden zinen hove bachten Vransche Scilde".

in verband met zijn relaties met haar geboorteland en is Lansaeem om die reden lid van de delegatie ? Kort na Lansaeems pogingen om de nieuwe draperie te Ieper een nieuw elan te geven, verschijnt op 22 februari 1470 een Portugees gezantschap te Ieper¹⁰⁷ en op 12 augustus 1470 volgt het bezoek van de Portugese zakenman Joao Rodrigues¹⁰⁸. Dit bezoek en de gebeurtenissen errond hebben een belangrijk aandeel gehad in de vorming van deze hypothese. Beide voorgaande elementen laten immers doorschemeren dat Portugal een speciale belangstelling voor Ieper aan de dag legde, hoewel ook andere naties in Ieper geïnteresseerd blijken¹⁰⁹. In tegenstelling tot de anderen zien we Joao Rodrigues in 1470 een lijfrente van 12 lb. par. op de stad Ieper kopen¹¹⁰; hetzelfde doet Jan de Rosimbos, schildknaap van hertogin Isabella en leermeester van Karel de Stoute en Adolf van Kleef. Rosimbos treedt in 1469 in het huwelijk met Gertrude van Lichtervelde, dochter van Lodewijk¹¹¹. Was Joao Rodrigues verwant aan Paio Rodrigues, controleur van financiën van de stad Lissabon, die in 1468 opdracht krijgt van koning Alfonso V om het voordelige privilege van de Vlamingen in Portugal toe te passen op straf van een boete van 5.000 realen¹¹²? De familie Rodrigues was overigens sterk geïnteresseerd in de suikerplantages op Madeira op het einde van de vijftiende eeuw¹¹³. Misschien is het juist deze interessante samenhang van feiten, die Rodrigues in Vlaanderen doet belanden. Er zijn inderdaad een vader en een zoon zoals blijkt uit de verwijzing daterend uit 1486 : "Johan Rodriguez, facteur van Johan Rodrighez pays (= vader)"¹¹⁴. De vader vinden we nog terug

107. BR, ARA, Rek. 38.694, f° 35r.

108. IBIDEM, f° 37r.

109. Er is o.m. nog bezoek van de Oosterlingen, de Spaanse natie en van een gezant van Venetië (BR, ARA, Rek. 38.694, f° 35v, 36r).

110. BR, ARA, Rek. 38.694, f° 6r : "*Jehan Rodrighes van Portinghale*".

111. BR, ARA, Rek. 39.009, ongefolieerd : "*Mijnheere van Roozinboz ten live van Gertrud van Lichtervelde, zine wive*". Over Rosimbos, cfr. C. LEMAIRE - M. HENRY, o.c., blz. 66.

112. A. BRAANCAMP FREIRE, o.c., blz. 43 : "*Paio Rodriguez, contador mór da cidade de Lisboa*".

113. V. RAU, J. DE MACEDO, *O Açúcar da Madeira nos fins do século XV. Problemas de Produção e Comercio* (Funchal, 1962), blz. 42, 63, 66, 75.

114. BRU, SA, Register Despars, f° 82r.

te Antwerpen in 1493 als “financier des conincx van Portingale”¹¹⁵. Joao zal zich te Ieper inburgeren. In 1471 koopt hij er een lijfrente van 24 lb. par. op zijn naam en een andere op naam van zijn echtgenote Agnes Prendaels, weduwe van Boudem Wijtghanc¹¹⁶. Zijn huwelijk in 1471 is een belangrijk feit. Het kan niet vóór 1471 voltrokken zijn, gezien Agnes Prendaels in de stedelijke lijfrenterekening van 1470 nog steeds als de weduwe van Boudem Wijtghanc betiteld wordt¹¹⁷. Het ligt voor de hand dat Joao reeds voordien te Ieper een goed gezien figuur was. Boudem Wijtghanc, die tijdens zijn leven klerk van de stedelijke tesaurie was en gouverneur van het godshuis van de Heilige Geest¹¹⁸, was geen onbemiddelde figuur bij zijn overlijden in 1469¹¹⁹. Rodrigues wordt door zijn huwelijk met de weduwe Wijtghanc onmiddellijk in een aantal middens geïntroduceerd: het stedelijk ambtenarenkorps langs Lieven Plantefeve¹²⁰ en de familie Hallois¹²¹, het milieu van de draperie langs Willem de Corte fs Jan¹²², financiën langs Jan Frutier fs Jacob¹²³ en misschien de in-

115. ANTWERPEN, STADSARCHIEF, Vierschaar 123, f° 220r-v: “*Jan Rodrigo pais, financier des conincx van Portingale ende zijn facteurs*”; zijn procureur was Vincente Alfonso. Deze tekst is gedateerd 21 mei 1493.

116. BR, ARA, Rek. 39.010, ongefolieerd (mei-november 1471). A. Merghelinck noemt hem verkeerdelijk Baudouin van Outeghem (BR, KB, FM 18, VI).

117. BR, ARA, Rek. 39.009, ongefolieerd.

118. Boudem Wijtghanc wordt op 20 september 1458 benoemd tot gouverneur van het godshuis van de H. Geest (BR, KB, FM 107, O, blz. 4). “*Boudem Wijtghanc, cleric vander tresorie*” (BR, ARA, Rek. 38.666, f° 11r). Bij zijn dood in 1469 wordt hij vervangen door Willem Maelfeyt op 24 april (BR, KB, FM 107, O, blz. 37).

119. BR, ARA, Rek. 38.693, f° 5v: “... *vander doot van Boudem Wijtghanc 156 lb. 17 s. par*”. Het issuwerecht bedroeg 10 %.

120. De kinderen van Lieven krijgen van Agnes Prendaels in 1472 ieder 2 ponden groot (BR, KB, FM 129, n° 3110).

121. Maria Hallois was gehuwd met Jan Hesselin, broer van de vrouw van Lievin Platenfeve (BR, KB, FM 120, n° 1819).

122. J. Rodrigues en zijn vrouw Agnes Prendaels zijn de erfgenamen van de overleden kinderen van de drapier Willem de Corte in 1471 (BR, KB, FM 120, n° 1064).

123. Jan Frutier was gehuwd met de zuster van de vrouw van Lievin Platenfeve. Jacob Frutier, de vader van Jan, was wisselaar-bankier van de stad Ieper (BR, KB, FM 120, nrs. 1488 en 1818).

ternationale handel langs Boudin van Eldinghe¹²⁴. Zijn vrouw sterft jammer genoeg reeds op 2 juli 1473¹²⁵. In de jaren die volgen op zijn nederzetting te Ieper komt Rodrigues regelmatig in konflikt met het stadsbestuur over de betaling van allerlei “cueilloten” en accijnzen, waarbij zelfs de Raad van Vlaanderen zal ingeschakeld worden¹²⁶. Nadien verliezen we hem te Ieper een tijdje uit het oog¹²⁷. In 1488 wordt hij er weer geciteerd als “mine joncvrouwe twijf Jan de Rodrighes”¹²⁸. Hij is dus opnieuw gehuwd en in 1490 wordt de naam van zijn echtgenote volledig weergegeven, nl. “joncvrouwe Marien Lansaems twijf Jans de Rodriguez”¹²⁹. Het huwelijk zou volgens Arthur Merghelynck plaats hebben gegrepen te Brugge op 10 april 1497¹³⁰. Het is duide-

124. Boudin van Eldinghe wordt in 1464 voor de eerste maal samen met Boudem Wijtghanc vermeld. Wijtghanc treedt er op als ontvanger van een lijfrente ten laste van de stad Ieper op naam van Boudekin van Hellinghe (BR, ARA, Rek. 39.003, ongefolioerd : mei-november 1464). Boudin was afkomstig van de stad Mesen, maar de verwantschap met Wijtghanc is onbekend. De familie van Eldinghe moet nochtans belangrijk geweest zijn, gezien Boudekin huwt met een Barbara Moreel, lid van een vooraanstaande Brugse familie. De vader van Barbara, nl. Willem Moreel was hoofd van een bank te Rome met verscheidene succursalen in andere Italiaanse steden. Boudin van Eldinghe was één van de geassocieerden. In 1487 wordt op aanvraag van Boudin van Eldinghe nog een algemene vergadering gehouden te Brugge ten huize van Reinier Houtmaerc, waar tot een herstructurering van de firma besloten werd (J. WEALE, *Généalogie de la famille Moreel*, in : *Le Beffroi*, II (1864-64), blz. 182-184; BRU, SA, Carmerszestendeel, 1497-1528, f° 158r-160v : “... gherecht in sterfhuus van wijlen her Willem Moreel nopens penninghen die Boudin (van Eldinghe) tanderen tijden inde banc te Roome ende elders ...”; ANTWERPEN, SA, Certificatieboek 1490-94, f° 140r-v : “...gheselscepe Jan van Hertsvelde...”; Willem Moreel was gehuwd met Barbara van Hertsvelde.

125. BR, ARA, Rek. 39.012, ongefolioerd : “mids dat zoe overleet den tweeden dach in hoymaent in tjaer drie en tseventich”.

126. BR, ARA, Rek. 38.695, f° 16r; 38.696, f° 39r-v; 38.699, f° 58r; 38.700, f° 50v : over de “cueillote” van hout in 1475, die J. Rodrigues niet wilde betalen; 38.695, f° 61v : processen voor de Raad van Vlaanderen.

127. Hij wordt nog terloops vermeld tijdens de opstand in 1477 te Ieper. Hij was samen met een aantal andere notabelen aanwezig, wanneer de beenhouwer Pieter Waterwulf een aantal nota's maakte gericht tegen de magistraat. Rodrigues wordt er samen met Boudewijn van de Woestijne, Filips de Persy, Jaspar de Premesques, Joris Gommer en Jacob du Pryer betiteld als “*mestre des bouchiers*”. In ieder geval wijst deze tekst dat Rodrigues goed ingeburgerd was te Ieper en in de hoogste kringen verkeerde (J. JUSTICE, *La répression à Ypres après la révolte de 1477*, in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 5e reeks, IV (1891), blz. 61).

128. BR, ARA, Rek. 38.712, f° 73v.

129. IBIDEM, 38.714, f° 94v.

130. BR, KB, FM 18, VI.

lijk dat Merghelynck zich hier vergist. Het huwelijk was reeds vóór 1488 voltrokken, zoals hoger blijkt. Maria Lansaeem, dochter van Pieter, was de weduwe van Luc Thoenin, die in 1477 stierf in de functie van hoogbaljuw van Ieper¹³¹. Bestaat de mogelijkheid dat Merghelynck de datum verkeerd heeft overgeschreven, zodat het huwelijk niet in 1497 maar in 1479 plaats greep? Er bestaat een grote kans dat het huwelijk te Brugge gesloten werd, gezien de zetel van de Portugese natie daar gevestigd was en de Portugese kooplieden Loppe Stevenins, Jan Peris, Alonso Lisitan en Jan Rodrigues “ooc residerende binnen der vorseide stede van Brugghe” aldaar gesitueerd worden in een dokument van 1487¹³². We hebben een lange weg moeten afleggen, maar uiteindelijk is de band Rodrigues-Lansaeem te voorschijn gekomen. Waarschijnlijk hebben de nauwe kontakten tussen beide families - na de dood van Agnes Prendaels - geleid tot het huwelijk met de dochter des huizes. Logischerwijze mogen we aannemen dat de familiale kontakten voortkwamen uit een nauwe commerciële samenwerking. Rodrigues was partner in het vennootschap Maarten Lem de jonge, dat werkte met een kapitaal van 2.000 lb. groot¹³³; hij had zakelijke relaties met de firma Despars uit Brugge¹³⁴, met Gelein van der Banc¹³⁵; hij dreef een eigen wedehandel met Normandië¹³⁶. Meteen wordt het ook duidelijk waarom hij Ieper als standplaats verkozen heeft. De wedehandel, die hij samen met Despars en van der Banc dreef, komt gedeeltelijk

131. BR, ARA, Rek. 38.701, f° 77r. Luc Thoenin was nog actief tijdens de opstand van 1477, maar moet kort daarop gestorven zijn (J. JUSTICE, *La répression...*, in: *Annales Société d'Emulation Bruges*, 5e reeks, IV [1891] blz. 50). Volgens de rekeningen van de leenverheffingen zou hij gestorven zijn tussen april en oktober 1477 (BR, KB, FM 58, I, blz. 45).

132. BRU, SA, Register Snaggaerts, f° 195v-197r.

133. BRU, SA, Register Vierschaar 1484-86, blz. 125, tekst van 23 juni 1484. Maarten Lem had oorspronkelijk het monopolie van de Portugese kurkhandel (O. MUS, *De compagnie Despars...* blz. 88-89).

134. BRU, SA, Register Despars, f° 93v: “Item ic ben sculdich Johan Rodrighez over 113 cruzaden, die hij mi betalen doet te Lixbone...”; nog f° 69v, 82r.

135. Over zijn handel in wede, zie IBIDEM, f° 88v (1487).

136. R. VAN ANSWAARDEN, *Les Portugais devant le Grand Conseil...*, blz. 160-169, 181-186. In 1493 wordt het schip van Rodrigues, geladen door zijn factor Lois Loupes met wede uit Normandië, vóór de haven van Nieuwpoort genomen door Cornelis metten Eye en andere Bruggelingen.

in het register van de firma Despars voor. Deze verfstof wordt verkocht aan drapiers of verwers uit Belle, Mesen, Ieper, waarbij de betaling geheel of gedeeltelijk bestaat uit draperieprodukten. Daarbij is de firma Despars niet alleen actief op de Brugse markt, maar ook andere markten komen in aanmerking zoals de Mesen- en Iepermarkt¹³⁷. Spaanse en Engelse wol wordt op dezelfde wijze verhandeld¹³⁸. De handelspraktijken van de firma Despars met de textielcentra te Ieper en omstreken verlopen op een andere wijze dan de verhandelingen van suiker, stroop, melasse en olie, die hoofdzakelijk te Brugge, Antwerpen en Bergen-op-Zoom gekoncentreerd zijn. En dat de Ieperse markt niet onbelangrijk is voor de transakties van lakens bewijzen de verkoopcijfers van de verhandelde stukken tijdens de Ieperse jaarmarkt van 1476 : Poperinge 788 stuks en 79 "witkins", Nieppe 284 stuks, Kemmel 138, Nieuwkerke 396, Mesen 198, Armentiers 120, Godewaarsvelde 180, Belle 148, Eke 120, Meteren 25, Wulvergem 23, Dranouter 19¹³⁹. Deze cijfers geven enkel een matig idee van de lakenomzet op de Ieperse jaarmarkt, gezien 1476 allesbehalve economisch gunstig was. Maar men kan begrijpen waarom een Portugees zich eventueel te Ieper komt vestigen, er trouwt en er een belangrijke handelsaktiviteit ontwikkelt waarbij voornamelijk Ieperse personen zijn betrokken. Rodrigues sterft te Ieper en wordt er begraven op 31 augustus 1500¹⁴⁰.

137. BRU, SA, Register Despars, f° 4v; levering van zwarte lakens van Belle tijdens de Mesenmarkt (1478), f° 5v; f° 6r : "*ontfanghen par mi in lakenen inde Ypermarct in dander bouc*", f° 11; f° 7v : "*dach ter Ypermarct naestcommende...*"; f° 107v (1492); f° 125r (1497); f° 127r (1497).

138. IBIDEM, f° 87v-88r (1486) :

DEBET : *Item vercocht Jan Reingeer, Gys Rengeer, zyn broeder, Francke Christiaen, Franse van Ackere, Michiel Neumare ende Willem Stroproc 10 balen wulle sc. 9 fijne balen te 34 gr. de naghel commen als 254 naglen, moeten hebben 3 naglen te bate commen de 9 balen de bate of somme 35 l. 11 s. 2 d. Dach toot Ypermaerct, die commen anno 87 inde vastene.*

KREDIET : *Item 17 marcii zo hebbic de cedula hierof ghegheven Willem Rengeer ende hij heift mi betaelt voor de vive deelen scilicet van 32 l. 19 s. 9 d. de welke hem ofgesleghe zijn in lakenen, die ic van hem cochte ut patet in dander bouc f° 112.*

139. BR, ARA, Rek. 38.700, f° 7v-8r.

140. IBIDEM, 38.722, f° 47 : "*... uuttaerd Jan de Rodrighes, poortere*". Als issuwerecht wordt 86 lb. 6 d. par. betaald (IBIDEM, f° 5r).

Besluit

Al deze losse feiten tot een samenhang brengen was niet eenvoudig. Nu is het duidelijk dat het promoten van de nieuwe Ieperse draperie door Pieter Lansaem niet zuiver onbaatzuchtig was, maar mede gericht op een mogelijke export naar het Middellands Zeegebied, waar de Vlamingen een geprivilegieerde status genoten.

In het complete pakket van de geschiedenis van de Ieperse lakenijverheid, mag het actieve aandeel van Pieter Lansaem zeker niet vergeten worden.

DE FAMILIE VAN HUELE IN DE REVOLUTIETIJD

A. VANDEN ABEELE °

Toen in het laatste kwart van de achttiende eeuw onrust, weldra revolutie en snel wisselende regimes de traditionele maatschappij grondig door mekaar schudden, kozen vele edellieden en burgers uit overtuiging, ambitie of eigenbelang voor één van de mekaar bestrijdende kampen.

Bij de protagonisten van de Brabantse Omwenteling (1790) vond men voorstanders van een volledige terugkeer naar de oude tradities (de Statisten) en daarnaast een kleine minderheid aanhangers van vernieuwing (de Vonckisten of democraten). Een aantal bleef keizersgezind of nam een afwachtende houding aan.

Bij de eerste Franse inval, einde 1792, sympathiseerden de meeste Statisten met de revolutie. Toen later bleek dat de Fransen onze gewesten gewoon wilden annexeren kozen ze het kamp van de oppositie, en dit minstens tot onder het Consulaat. Daarentegen waren er keizersgezinden die, zeer ontgoocheld door de complete terugkeer naar de traditionalistische maatschappij die door de opvolgers van Jozef II werd voorgestaan, zich vanaf 1793, samen met de Vonckisten in het Franse revolutionair en republikeins avontuur stortten.

Welk ook het kamp was dat ze gekozen hadden, het was voor velen een bange tijd. Sommigen vluchtten voor de Fransen, anderen voor de Oostenrijkers. Een aantal werd slachtoffer van gijzeling en deportatie en sommigen bekochten hun inzet met hun leven. Familiepatrimonia gingen verloren en nieuwe fortuinen werden opgebouwd.

Wie zich in deze revolutionaire periode zo gedeisd mogelijk hield, geen uitgesproken stellingen innam en zich voorzichtig onderwierp aan de mekaar snel opvolgende regimes, kwam er uiteindelijk het best van af.

Een gevolg van de tegengestelde opvattingen was dat binnen dezelfde adellijke en burgerlijke families, die eerder een homogeen gedragspatroon hadden, zich scherpe antagonismen aftekenden. Men groeide niet alleen uit elkaar, men werd zelfs vijandig. Deze breuk zou zich nog decennia laten voelen. Tot op vandaag herinnert men

° Stijn Streuvelsstraat 56, 8000 Brugge

zich in bepaalde families dat een tak opkoper van zwart goed was, anticlericaal, liberaal en soms vrijmetselaar werd, terwijl een andere tak katholiek, ultramontaan en weldoener van kerk en vrije scholen bleef of - vooral ter gelegenheid van huwelijken - naar de katholieke meerderheidsgroep terugkeerde.

De Brugse familie Van Huele (en niet Van Heule zoals men vaak vermeld ziet) is een interessant voorbeeld van hoe broers en zusters, neven en nichten, tijdens de revolutietijd uit mekaar werden gedreven.

De Brugse tak van de Van Hueles

De familie Van Huele was afkomstig uit de polderstreek, tussen Oostende en Blankenberge. In het begin van de achttiende eeuw hadden ze zich opgewerkt tot handelaars van enige betekenis en begonnen zij ook talrijke ambten van ontvanger te vervullen.

De zeventiende-eeuwse stamvader van de Brugse tak was Michiel Van Huele (overleden 1713). Uit zijn eerste huwelijk met Catharina De Bruyne had hij drie kinderen : Johannes (1690-1722), Anna en Maria. Een tweede huwelijk met Antonia Van den Berghe gaf hem twee zoons : Pieter en Augustinus. Beiden verlieten het kleine Bredene en kwamen zich in Brugge vestigen, waar zij huwden met dochters uit geodeerde burgerfamilies.

Augustinus Van Huele (1711-1771) huwde met Isabelle Gossaert en had twee dochters : Isabelle en Marie-Catherine en een minderjarig gestorven zoon Johannes.

Isabelle (1744-1818) huwde met Willem Pavot (1733-1790) die naast andere activiteiten o.m. die van stokhouder, de kassier was van Robert Coppieters, burgemeester en ontvanger van de keizerlijke domeinen. Op 14 november 1790, in volle patriottentijd, stierf Pavot plotseling, terwijl hij teruggekomen van de H. Mis in de O.-L.-Vrouwekerk, met zijn vrouw aan het ontbijten was in hun woning in de H. Geeststraat. Coppieters noteerde dat zijn bediende hem vijfendertig jaar had bijgestaan en meldde ook dat de begrafenis werd aangekondigd met een bericht dat voor het eerst gedrukt was; tot dan was dit met handgeschreven biljetten gebeurd¹.

1. R. COPPIETERS, *Journal d'événements divers et remarquables (1767-1797)*, uitg. door P. VERHAEGEN, Brugge, 1907. J. VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen 1790*, Brugge, 1985, Daegelijksche gevallen, fol. 163.

Marie Catherine Van Huele huwde in 1769 met ontvanger Pierre Bouvy, wiens broer we verder zullen ontmoeten².

Beide huwelijken bleven kinderloos.

Pieter Van Huele (1703-1779)

De oudere broer van Augustinus Van Huele, Pieter-Joseph Van Huele zorgde door zijn huwelijk met Theresia Van Vyve (1704-1763) voor een talrijk nakomelingschap. Zijn vrouw behoorde tot de ruim verspreide Brugse slagersfamilie, die ook op het platteland een behoorlijke voet in huis had. Zo bezat haar vader eigendommen en lenen in Zuienkerke en Stalhille³.

Pieter Van Huele was gevestigd in de Vlamingstraat te Brugge en dreef handel in wijn⁴.

Hij was vrijlaat onder 's Heer Woutermansambacht, ontvanger van 's Heer Woutermanspolder en van de Nieuwe Polder, beide in Bredene, binnensluismeester van de Watering 't Sas Polderken, ontvanger van de parochies Ramskapelle, Nieuwmunster en Heist, stokhouder in Uitkerke, Zuienkerke en Meetkerke. Hij was lid van de St.-Sebastiaansgilde in Nieuwmunster, van de gelijknamige gilde in de Carmersstraat (vanaf 1725) en van de St.-Jorisgilden, Oudhof en Jonghof (vanaf 1745). Hij maakte deel uit van de confrerie van St.-Jozef bij de paters Discalsen en van die der Gelovige Zielen in de St.-Walburgakerk. Vanaf 1755 behoorde hij tot de begiftigers van de Brugse Academie. Hij was ook kerkmeester van St.-Walburga.

Bij zijn overlijden liet hij een niet onbelangrijk patrimonium na. Naast drie hofsteden in Bredene, bezat hij gronden in Houtave, Ramskapelle, Klemskerke, Zuienkerke, Meetkerke, Aartrijke, Vlissegem, Oudenburg, Blankenberge, Slijpe en Lissewege. Hij bezat ook een huis in de Goezeputstraat, genaamd "De Verkeerde Wereld" en verder nog een biervoedersofficie in Brugge en een aantal lijfrenten, obligaties en cijnsrechten. Een welstellende burger dus.

2. J. GAILLIARD, *Inscriptions funéraires de la Flandre Occidentale, Notre Dame*, Brugge, 1866, blz. XXVII, 112, 189.

3. J. VAN VYVE, *Histoire et généalogie de la famille Van Vyve*, Brussel, 1982, blz. 221.

4. Stadsarchief Brugge, *Staten van Goed*, tweede reeks nr. 17712.

Het echtpaar had acht kinderen, vier jongens en vier meisjes. Drie onder hen laten we hier buiten beschouwing : Emmanuel (1737-1792) die priester werd, kapelaan was in de St.-Walburgakerk en geen noemenswaardige rol in de stad speelde⁵; Catherine (° 1747) die huwde met Jan de Bril (of Briel) en in St.-Winoksbergen ging wonen en Charles (1727-1776) die vóór de revolutietijd overleden was, maar wiens zoon we hierna behandelen.

De vijf overigen waren naar ouderdom :

Jean-Baptiste (1730-1805), Marie-Thérèse (1734-1819), Anne-Thérèse (1739-1805), Pierre-Augustin (1741-1808) en Françoise (1744-1812). Het zijn deze, alsook hun kinderen en voor wat de vrouwen betreft hun echtgenoten, die we hierna behandelen en waarbij men zal vaststellen dat de revolutietijd duidelijke scheidingslijnen veroorzaakte binnen de familie.

De keizersgezinden

Drie schoonzons en een kleinzoon van Pieter Van Huele schaarden zich bij de royalisten of keizersgezinden.

1. Charles Van Huele-Stochove (1759-1830)

Charles Van Huele, kleinzoon van Pieter Van Huele-Van Vyve, was de zoon van diens oudste zoon Charles-Pierre Van Huele (1727-1776), die in 1758 huwde met Isabella Pol (1732-1797).

Charles Van Huele senior was ontvanger van de parochies Nieuwmunster, Ramskapelle, Sint-Jan op de Dijk, Uitkerke, Wenduine, Sint-Michiels, Sint-Kruis en Assebroek.

Na zijn vroegtijdige dood op 17 april 1776 nam zijn weduwe de meeste van zijn ontvangenschappen waar, totdat ze vanaf 1783 door Charles Van Huele junior konden worden overgenomen. Zoals zijn vader werd deze ook kassier van de ontvanger generaal van het Brugse Vrije.

5. J. VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen, 1791-1792*, Brugge, 1987, fol. 253 (verkort 1792).

Charles Van Huele junior huwde op 23 juli 1792 met Marie-Anne Stochove (1763-1820), één van de dochters van pensionaris Nicolas Stochove de Ste-Catherine en Jeanne van Ockerhout.

Hij trad op bescheiden wijze op het publieke forum als wijkmeester tijdens de Brabantse Omwenteling en als gemeenteraadslid van Brugge in de vernieuwde Wet die door de Oostenrijkers in januari 1792 werd aangesteld. Begin 1794 werd hij hoofdman tijdens de laatste Oostenrijkse periode.

De aanstellingen van Charles Van Huele tot raadslid in 1792 en tot hoofdman in 1794 tonen aan wiens vertrouwen hij had : dat van de Oostenrijkers. Zijn huwelijk met de dochter van een keizersgezinde ambtenaar bevestigde tot welk 'kamp' hij zich rekende.

Tijdens de eerste Franse overheersing werd hij door zijn medeburgers opnieuw tot wijkmeester gekozen. Dit betekende natuurlijk niet dat hij de Fransen gunstig gezind was, integendeel. Begin 1793 kwam het tot hoog oplopende discussies tussen de wijkmeesters en de Franse commissaris Sibuet. Deze trad zo hardhandig op, dat de leden van het wijkmeesterscomité waaronder Charles Van Huele, op 19 februari de stad ontvluchtten. Ze kwamen pas in maart terug, nadat de Fransen de wijk hadden genomen⁶.

Het is niet uitgesloten, zelfs waarschijnlijk dat Charles Van Huele ook in 1795, na de definitieve annexatie door de Fransen, Brugge ontvluchtte en pas omstreeks de eeuwwisseling terugkeerde. Een aanwijzing hiervoor menen we te vinden in de ledenlijst voor de Société Littéraire⁷. Na 1800 leefde Charles Van Huele-Stochove een teruggetrokken bestaan.

2. François Serweytens-Van Huele (1739-1801)

François Serweytens kwam zich als eerste van deze Gentse familie in Brugge vestigen. Hij werd poorter van Brugge in 1759 en huwde in 1766 met Anne-Thérèse Van Huele (1739-1805). Samen hadden ze tien kinderen⁸. Serweytens werd reder en invoerder, en nam in 1779 ook de wijnhandel van zijn schoonvader over.

6. Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en Traditionalisten. De reacties van de Bruggelingen in de revolutietijd (1780-1784)*, Brussel, 1972, blz. 359.

7. Cfr. bijlage 3.

8. Ch. SERWEYTENS DE MERCX, *Généalogie Serweytens de Mercx*, in : *Tablettes des Flandres*, tome 8, Brugge, 1960, blz. 208-211.

Hij behoorde al vlug tot de bovenlaag van de burgerij en werd lid van de St.-Jorisgilde en van een aantal godsdienstige confrerieën. Zijn belangrijkste bijdrage leverde hij als proost van de Confrerie van de H. Drievuldigheid die was ingesteld voor het vrijkopen van slaven die in handen van de Turken waren gevallen. Toen hij er in 1780 in slaagde de Bruggeling François de Mulder van de Turken vrij te kopen, werd deze gebeurtenis, die heel wat opschudding verwekte, door Jan Garemyn in een schilderij vereeuwigd⁹.

François Serweytens was de keizersgezinde politiek onvoorwaardelijk genegen. Hij had hiervoor een belangrijke reden : bij de Wetsvernieuwing van 7 maart 1788 was de 49-jarige reder de eer te beurt gevallen om als eerste niet-edele handelaar in het Brugse schepencollege te worden opgenomen. Na de eerste terugkeer van de Oostenrijkers in 1791 werd hij opnieuw aangesteld.

Serweytens behoorde tot de stichtende leden van de Société Littéraire in 1786. Hij verliet de vereniging in 1793 toen de Jacobijnen, onder wie twee van zijn schoonbroers en vier van zijn neven, de rust van het gezelschap kwamen verstoren.

De Franse overheersing zou hem heel wat narigheid bezorgen. In maart 1793 werd hij samen met andere Brugse vooraanstaanden naar Doullens als gijzelaar overgebracht.

In oktober 1794 werd hij gevangen genomen en in Brussel berecht onder beschuldiging dat hij goederen, toebehorend aan een Frans emigré, had verstoppt. De goederen werden aangeslagen, maar Serweytens werd op vrije voeten gesteld¹⁰.

Dat hij heel veel geluk had bewees het lot van Pierre D'Herbe, de schoonvader van zijn zoon Bernard Serweytens. D'Herbe, die schepen van het Proosse was en grootgrondbezitter, had gecorrespondeerd met twee emigrés aan wie hij vóór de Franse bezetting onderdak had verleend. Na een expeditief proces, geleid door de geduchte openbare aanklager A.J. Frison, werd hij op 17 oktober 1794 in Brussel terechtgesteld, vier dagen nadat Serweytens zijn vrijheid had teruggewonnen¹¹.

9. E. REMBRY, *De bekende pastoors van Sint-Gillis te Brugge*, Brugge, 1890-96, blz. 205-213.

10. R. COPPIETERS, *a.w.*, blz. 319.

11. P. VERHAEGEN, *Le procès et la mort de Pierre-Jean D'Herbe de Bruges*, in : *Le messenger des sciences historiques*, 1894.

Serweytens kwam er met de schrik vanaf, maar hij en zijn talrijke nakomelingen zouden het incident niet vergeten. Zij bleven trouwe aanhangers van de gevestigde conservatieve orde en vooral vrome en ultra-montaanse katholieken.

3. Willem Van Caester-Van Huele (1735-1821)

Willem-Antonius Van Caester, van Duinkerke afkomst, vestigde zich in Brugge als brouwer op de Simon Stevinplaats in "De Zwaene" en huwde Marie-Thérèse Van Huele (1734-1819).

Hij werd lid van de St.-Jorisdigte (ook zijn vrouw was lid) en werd deken van de brouwers. Onder het laatste Oostenrijks bewind solliciteerde hij in 1792 naar de functie van hoofdman in het stadsbestuur, maar dit werd door de edellieden geweigerd.

Was deze weigering alleen maar het gevolg van het feit dat hij niet tot de adelstand behoorde? Of was men niet vergeten dat het jaar voordien in zijn brouwerij een aanzienlijke fraude op de accijnsrechten was ontdekt¹²?

Niettemin bleef Van Caester keizersgezind en tijdens de eerste Franse overheersing werd hem dit zwaar aangerekend. Op 12 november 1792 werd zijn huisknecht ernstig toegetakeld en werd zijn woning op het nippertje van een bestorming door het gepeupel gevrijwaard. Op 3 december werden de ruiten van zijn huis ingegooid¹³.

Veel later, wanneer de rust was teruggekeerd, vinden we Van Caester terug als lid (vanaf 1805) van de Brugse vrijmetselaarsloge "La Réunion des Amis du Nord", waar hij enkele tijd als 'archivaris' fungeerde. Hij stond er ingeschreven als "membre affilié", zodat hij elders moet geïnitieerd zijn. Misschien had hij tijdens de troebele tijden de stad verlaten en werd hij in zijn geboortestad Duinkerke of elders in de vrijmetselarij opgenomen¹⁴.

12. J. VAN WALLEGHEM, *Merckenweerdigste voorvallen 1791 en 1792*, Brugge 1987, fol. 12.

13. J. VAN HESE, *Journal Historique*, Brugge, 1931, blz. 8 en 51.

14. Archief Bisdom Brugge, *Archief Réunion des Amis du Nord*.

4. Willem Bouvy-Van Huele (1736-1803)

Willem Bouvy, die huwde met Françoise Van Huele (1744-1812) was lakenverver van beroep.

Hij behoorde tot de gegoede burgerij, was lid van de St.-Jorisgilde, was van 1786 tot 1793 lid van de eed van de merceniers en werd tijdens de eerste Franse overheersing tot wijkmeester gekozen door zijn bureu.

Voor zoveel hij een houding aannam, zal het die geweest zijn van de ambachten, waar zijn zoon Pierre, deken van de wolververs, één van de voormannen van was : strijd met de royalistische stadsmagistraat maar trouw aan de keizer (in 1788-89), daarna heel tijdelijk vóór de Brabantse Omwenteling en helemaal tegen de Franse invallen.

De revolutiegezinden

Zes leden van de familie Van Huele speelden tijdens de revoluties een rol in het kamp van de revolutiegezinden. Het waren Jean-Baptiste Van Huele en zijn drie zoons Jean-Othon, Joseph en Jacques en Pierre-Augustin Van Huele en zijn zoon Louis, waarbij dan nog de twee andere zoons van Pierre-Augustin, nl. Antoine en Felix, te voegen zijn.

1. Jean-Baptiste Van Huele (1730-1805)

Jean-Baptiste Van Huele was de tweede zoon in het gezin van Pieter Van Huele-Van Vyve. Hij huwde met Anna Pulinx, dochter uit een notabele en vermogende ambtenarenfamilie. Jean-Baptiste Van Huele had in 1790 al een actief leven als ontvanger en stokhouder achter de rug en was weduwnaar geworden. Hij woonde in de Gozeputstraat in het huis genaamd "De Verkeerde Wereld" dat aan zijn vader had toebehoord.

Zoals de meeste jongeren uit de deftige burgerij was hij in 1751 op éérentwintigjarige leeftijd lid geworden van de kruisbooggilde van St.-Joris. Helemaal aanvaard in de betere kringen bleek hij evenwel niet. In 1789 vroeg hij het lidmaatschap aan van de Société Littéraire, maar toen hem werd meegedeeld dat hij weinig kans maakte, trok hij zijn kandidatuur in.

Tijdens de Brabantse Omwenteling situeerde hij zich bij de revolutiegezinden, hoogstwaarschijnlijk bij de Vonckisten. Alleszins was zijn zoon Joseph één van de actieve leden van het Brugse "Corps Patriotique" dat ten strijde trok voor de revolutie.

Ook was er een J. Van Huele (was hij het of was het één van zijn zoons Jean, Joseph of Jacques ?) tijdens de Brabantse revolutie schatbewaarder van de patriottische giften geweest¹⁵.

Zeker is het dat na de Brabantse Omwenteling en de terugkeer van de Oostenrijkers, Jean Van Huele tot de niet-adellijke grootgrondbezitters behoorde die in verzet kwamen tegen de adel en niet aanvaardden dat de gelijkberechtiging die ze tijdens het intermezzo van de Verenigde Belgische Staten hadden afgedwongen, werd ongedaan gemaakt. Ze trokken aan het kortste eind en waren dan ook misnoegd en erg boos op de Oostenrijkers. De evolutie die ze in een voor hun gunstige zin hadden verhoopt onder Jozef II, werd door diens opvolgers immers ongedaan gemaakt¹⁶.

Pas waren de Fransen in november 1792 binnen gevallen of Van Huele ontpopte zich tot één van de meest uitgesproken revolutiegezinden.

Op 11 november 1792 diende hij opnieuw zijn kandidatuur in voor lidmaatschap van de "Société Littéraire" en deze keer werd hij aanvaard. Hij werd tevens lid van het "Genootschap der Vrienden van Eendragt, Vryheyd en Gelykheyd", de zgn. "Jacobijnse Club".

Op 13 november bevond Van Huele zich onder de menigte die in het stadhuis was binnengedrongen. Toen baljuw Van der Heeren er aankwam om een boete te betalen, werd hij op luidruchtige manier door Van Huele aangevallen. Van der Heeren was één van de adellijke "concurrenten" van Van Huele, aangezien hij in dezelfde polderstreek ontvangerijen en baljuwschappen waarnam.

Even later, ditmaal op de Markt, was het schepen Karel Triest die slachtoffer werd van Van Huele's opgewonden toestand en door hem en anderen bijna gelyncht werd¹⁷.

Vader Van Huele en zijn drie zoons werden actieve leden van de Jacobijnse Club. De tijd leek nu ook aangebroken voor officiële

15. J. VAN HESE, *a.w.*, blz. 41.

16. Y. VANDEN BERGHE, *a.w.*, blz. 264-265.

17. J. VAN HESE, *a.w.*, blz. 9; J. VAN WALLEGHEM, *a.w.* 1792, fol. 120-124.

functies en op 18 december werd hij verkozen tot voorlopige vertegenwoordiger, en op 31 januari 1793 aangesteld tot commissaris voor het Brugse Vrije.

Dit duurde natuurlijk niet lang, aangezien in maart 1793 de Oostenrijkers de Fransen verdreven. Revolutionaire heethoofden als de oude Van Huele en zijn zonen zochten hun heil in de vlucht en trokken naar Parijs. Daar hielden ze zich op in de club van de "Patriotes Belges Réfugiés".

Na 1794 kon men weer veilig terugkeren maar Jean-Baptiste Van Huele, nu 65 geworden, trok zich geen politiek meer aan en ging zijn laatste levensjaren slijten op zijn buitengoed in Sint-Pieters.

2. Jean-Othon Van Huele (1764-1794)

Met Jean-Othon Van Huele zijn we bij de hevigste revolutionair van de familie Van Huele beland.

We kunnen over hem het kortst zijn, omdat we al in een afzonderlijke bijdrage zijn levensloop en vooral zijn twee cruciale en laatste levensjaren hebben behandeld.

Jean-Othon Van Huele was de hevigste onder de familieleden : zijn revolutiegezindheid, zijn trouw aan de republikeinse gedachten en zijn anticlericalisme dreven hem tot uitersten. Hij bekocht dit met zijn leven. In de loop van 1794 werd hij zonder proces in Parijs ter dood gebracht¹⁸.

3. Joseph Van Huele (1765-1803)

Joseph Van Huele, tweede zoon van Jean-Baptiste Van Huele en Anna Pulinx, werd in Brugge geboren op 2 januari 1765. Vóór de revolutietijd was hij, net als zijn vader en broers, actief als ontvanger en beheerder van onroerende goederen.

Het eerst kwam hij in het openbaar als actief lid van het in 1790 opgerichte "Patriotiek Corps", een cavaleriecorps van Brugse notabelen dat de Brabantse revolutie ondersteunde¹⁹.

18. A. VANDEN ABEELE, *Jean-Othon Van Huele, een revolutionaire eendagsvlug in Brugge*, in : *Liber Amicorum André Vanhoutryve*, Brugge, 1990, blz. 195-205.

19. SAB, *Epoque intermédiaire*, dossier 306, verslagboek "Corps Patriotique".

Net als zijn vader en veel niet-adellijke eigenaars was hij erg ontgoocheld door de reactionaire houding van het Oostenrijks gezag na de restauratie begin 1791, die o.m. het herstel van de adel in al zijn vroegere feodale rechten inhield.

Hij werd een actief opstandeling en doorliep het Brugse Vrije om redevoeringen tegen de voorrechten van de adel te houden. Zo werd hij o.m. meermalen in Gistel en omgeving gehoord²⁰.

Op 5 november 1792 werd Joseph Van Huele lid van de "Société Littéraire", die mede onder zijn impuls uitgroeide tot een revolutionair broeinest; hij sloot ook aan bij de "Jacobijnse Club", maar speelde hierin een eerder matigende rol. Zijn vader werd in februari 1793 ondervoorzitter en zijn broer Jean-Othon speelde de eerste viool. Zoals alle "clubisten" had hij ambities om macht te verwerven, maar verder dan een functie van "commissaris" (of schepen) van de stad bracht hij het niet. Hij werd pas op 11 februari 1793 benoemd, zodat hij amper een paar weken in functie bleef.

Einde maart was de grond in Brugge ook voor hem te heet geworden en vluchtte hij met vader en broers naar Parijs. Daar trad hij samen met Jean-Othon toe tot de club van de "Patriotes Belges Réfugiés" en ondertekende mee hun manifest²¹.

Hij had meer geluk dan zijn broer en kon na juni 1794 ongedeerd naar Brugge terugkeren. Hij trof er een toestand aan die eindelijk aan zijn verwachtingen beantwoordde.

Op 22 januari 1795 werd voor het eerst een gemeentebestuur aangeesteld volgens de Franse wetgeving. Dit bestuur bestond uitsluitend uit burgers die bewijzen van toewijding aan de revolutionaire ideeën hadden geleverd. Joseph Van Huele werd er lid van en kreeg onmiddellijk enkele gevoelige opdrachten : zo moest hij de inning doen van de bijzondere contributie die op de geestelijkheid werd gelegd en werd hij samen met meier Charles Ryelandt en met zijn mede-vluchteling de Tilly met de politie van de stad belast. Ook verschillende andere ontvangers-opdrachten werden hem toebedeeld.

Van 1 maart tot 27 augustus 1795 was hij voorzitter van de gemeenteraad²². Meteen werd hij ook ontvanger van de directe belastingen,

20. Y. VANDEN BERGHE, *a.w.*, deel I, blz. 265.

21. Archives Nationales Paris, F7 4420 : *Profession de foi civique des patriotes belges réfugiés*.

22. SAB, *Resolutieboeken stadsbestuur, 1794-96*.

aldus verdergaand in het beroep dat in zijn familie het meest traditie had.

Samen met Valentin Jacoby, die andere revolutionair, die hem wel dra als voorzitter van de gemeenteraad zou opvolgen, ging hij in mei 1795 over tot de heroprichting van de "Société Littéraire", die tijdens de laatste Oostenrijkse periode ter ziele was gegaan. Hij bleef er tot 1796 de 'commissaris' van.

Het werd tijd om een gezin te stichten. Op 6 thermidor IV (24 juli 1796) huwde Joseph Van Huele in Brugge met Josephine-Françoise De Witte (1768-1853), dochter van de Diksmuidenaar François De Witte die onder het Ancien Régime pensionaris van het Brugse Vrije was geweest. Het echtpaar ging een herenhuis in de Ridderstraat bewonen.

Wanneer in mei 1797 voor het eerst een gemeentebestuur mocht verkozen worden, verhaastten de Bruggelingen zich om gematigde ingezetenen te verkiezen en maakte Van Huele derhalve geen kans.

De Franse overheid keek met lede ogen toe en einde 1797 werd dit bestuur afgezet en vervangen door zuiverder revolutionairen. Die moesten toezien op nieuwe verkiezingen met een "betere" uitslag.

Het was onder dit bestuur dat op 20 april 1798 werd aangesteld, dat de verkoop van verbeurde goederen (o.m. van kerken en kloosters) zijn hoogtepunt kende. Joseph Van Huele was er weer bij en dan nog wel als voorzitter. Dit bleef hij tot 14 december 1799, datum waarop hij ontslagen werd. Ondertussen was er de staatsgreep van 18 brumaire geweest (9 november 1799) en kwam de "Constitution de l'An VIII" tot stand, dat definitief de conservatieve restauratie inluide. Voor volbloed-revolutionairen à la Van Huele was er geen plaats meer.

Op 7 mei 1803, pas 38 jaar geworden, stierf hij, nog vóór zijn vader²³.

Had Van Huele doorheen de bewogen jaren een patrimonium kunnen opbouwen? Op het eerste gezicht zou men kunnen veronder-

23. Voor gegevens over de talrijke nakomelingen in vrouwelijke lijn van het echtpaar Van Huele-De Witte, zie o.m.: J. VAN VYVE, *a.w.*, blz. 224-226; W. VAN HILLE, *Familles de West-Flandre, Tablettes des Flandres*, doc. 6, Brugge, 1972, blz. 209 en v. en doc. 7, Brugge, 1974, blz. 133-135 en 138-143; L. SCHEPENS, *De provincieraad van West-Vlaanderen 1836-1921*, Tielt, 1976, blz. 479 en 550; A. VAN CAILLIE, *Répertoire généalogique de la famille Van Caillie*, z.p., z.j.; SAB, *Burgerlijke Stand*.

stellen dat het Van Huele goed ging. Bij het huwelijk brachten hij en de bruid een paar huizen en gronden in de gemeenschap, maar de aanwinsten kwamen wat later. Eens de republiek gevestigd kocht Van Huele een twintigtal loten landbouwgrond, bosgrond en weideland, met de erbij horende hoevegebouwen, voor een totaal van 110 hectaren gelegen o.m. in Geluveld, Nieuwmunster, Bikschote, Zonnebeke, Koolkerke, Oostkerke en vooral Dudzele. Hij kocht ook nog een huis gelegen langs de Potterierei. Het grootste deel van die eigendommen verwierf Van Huele in de jaren VII en VIII bij verkopeningen georganiseerd door de Domeinen : het ging dus om gesequestreerde, zogenaamde "zwarte goederen".

Het is duidelijk dat Joseph Van Huele die zelf, in zijn hoedanigheid van voorzitter van de Brugse gemeenteraad, betrokken was bij de controle over de gesequestreerde goederen, geen scrupules onderzocht - zoals sommigen van zijn tijdgenoten - om goederen aan te kopen die voorheen eigendom waren van kerkelijk instanties of van Ancien-Regime organismen.

Op het zicht van de door hem aangekochte eigendommen zou men mogen veronderstellen dat het Van Huele goed ging. De inventaris bij zijn overlijden gaf evenwel een andere indruk. Er was weinig fortuin aanwezig en de inventaris vertoonde een deficiet van méér dan 11.000 fr²⁴.

Het is dus niet zo zeker dat Joseph Van Huele van zijn inzet voor de revolutie beter werd, wellicht integendeel. Hij had anderzijds nog geen lange loopbaan achter zich.

4. Jacques Van Huele (1774-1816)

Jacques Van Huele, de jongste zoon van het gezin Jean-Baptiste Van Huele-Pulinx werd in Brugge geboren op 18 augustus 1774.

Zijn rol in de revolutionaire periode was eerder bescheiden. Samen met zijn vader en zijn broers werd hij in 1792 lid van de "Jacobijnse Club", vluchtte met hen in 1793 naar Parijs en nam dienst in het republikeinse leger. Niet voor lang want bij het huwelijk van zijn broer Joseph in 1796 was hij al "ancien officier de la république".

24. SAB. *Staten van Goed*, tweede reeks, nr. 17844.

Hij werd stichtend-lid van de Brugse loge "La Réunion des Amis du Nord" maar speelde er geen beduidende rol.

In 1805 werd hij vermeld als ontvanger en bij zijn overlijden op 2 augustus 1816 als rentenier. Hij was toen 41 jaar en was vrijgezel gebleven.

5. Pierre-Augustin Van Huele (1741-1808)

Ook over deze zoon van het echtpaar Pieter Van Huele-Van Vyve hebben we al eerder uitgebreid gepubliceerd.

We verwijzen naar deze publikatie, waarin men Pierre-Augustin zal gesitueerd vinden als een van de actieve revolutionairen, hoewel zijn inzet aanzienlijk minder intens was dan die van zijn broer Jean-Baptiste en diens zonen. Zakelijke problemen en echtelijke moeilijkheden kunnen er de oorzaak van geweest zijn dat hij minder vrijheid had om de revolutionaire paden actief te bewandelen²⁵.

6. Louis Van Huele (1772-1831)

Louis-François Van Huele, geboren op 6 februari 1772, zoon van Pieter-Augustin Van Huele, trok in januari 1790 als achttienjarige vrijwilliger op met het patriottenleger.

Eind 1792 werd hij lid van de "Jacobijnse Club", maar speelde er als jonge man geen noemenswaardige rol.

Louis Van Huele was aanvankelijk handelaar en verver zoals zijn vader, maar toen die in 1808 een bezwaarde opvolging naliet, werd alles verkocht en zocht Louis Van Huele een andere activiteit.

Hij werd politicommissaris van Brugge voor de secties E en F en ging in de Gouden Handstraat wonen. In 1805 werd hij lid van de St.-Jorisgilde en in 1810 van de St.-Sebastiaansgilde. Rond dezelfde tijd werd hij lid van "La Réunion des Amis du Nord", maar was er weinig actief.

25. A. VANDEN ABEELE, *In Brugge onder de Acacia. De Brugse vrijmetselaarsloge "La Parfaite Egalité (1765-1774) en haar leden*, Brugge, 1987, blz. 245-249.

Louis Van Huele huwde met Anna Victor (1778-1804) en in tweede huwelijk met haar zuster Thérèse Victor (1787-1816). Hij had een dochter Julie van zijn eerste vrouw en drie kinderen, Henri, Louis en Marie van zijn tweede. Hij stierf op 1 december 1831 en was toen gepensioneerd.

7. Antoine Van Huele (1781-)

Antoine Van Huele, geboren te Brugge op 23 juli 1781, was de tweede zoon van Pieter-Augustin Van Huele.

We weten over hem niets meer dan dat hij ingelijfd werd in de Franse cavalerie en sneuvelde in één van Napoleon's veldslagen.

8. Felix Van Huele (1789-)

De jongste zoon van Pieter-Augustin Van Huele, geboren in Brugge op 18 mei 1789, nam eveneens, al dan niet verplicht, dienst als soldaat van Napoleon. Hij werd ingelijfd in een regiment carabinieri en overleed of sneuvelde in Leiden²⁶.

De revoluties in de families

Het voorbeeld van de familie Van Huele toont, doorheen de objectieve gegevens van de verschillende levenslopen, hoezeer de wegen in de revolutietijd konden uiteenlopen.

Afgezien van het feit dat het nuttig lijkt de wat verwarde opstelling van de talrijke Van Hueles en hun verwanten preciezer te situeren, is het resultaat hiervan dat men de tegenstrijdige evoluties beter kan volgen.

De verschillende Van Hueles en hun verwanten hadden uiteenlopende belangen. Diegenen die in de stad Brugge hun commerciële activiteiten uitoefenden, wensten stabiliteit en zekerheid, wat ze het best door het aanblijven van het Oostenrijks regime meenden verzekerd te zien.

26. Archief Ch. Serweytens de Mercx, Brussel.

Diegenen die hoofdzakelijk van ontvangerschappen leefden, moesten in de rurale gebieden optornen tegen adellijke eigenaars of adellijke collega's-ontvanger tegenover wie zij zich als tweederangsfiguren voelden. De laatste resten van de feodaliteit deden zich op het platteland sterker voelen dan in de stad.

Hoe en waarom sommige van de Van Hueles, vooral dan Jean-Baptiste en Jean-Othon zich zo heftig aanstelden, de eerste tegen de adel, de tweede tegen de clerus en de kerk, zal wellicht heel persoonlijke oorzaken hebben gehad.

Dat de uiteenlopende evoluties zich in de relaties binnen de familie lieten gevoelen, zal wel duidelijk zijn, ook al hebben we hierover geen documenten meer. Het is aan kleine feiten dat men de animositeit kan aanvoelen zoals bv. wanneer Serweytens ontslag nam in de Société Littéraire op het ogenblik dat twee van zijn schoonbroers er lid van werden. In de revolutieperiode, maar op verschillende tijdstippen waren de enen aan de macht en de anderen op de vlucht. De tegenstellingen waren in de revolutietijd op de spits gedreven en veel vriendschap tussen de familieleden die tot vijandige kampen behoorden, zal er zeker niet geweest zijn.

Men kan nochtans vaststellen dat één of hoogstens twee generaties later, alles weer rustig was geworden en de meeste nakomelingen van de revolutionairen weer aansluiting hadden gevonden bij de overheersende meerderheid van de traditionele Brugse en Westvlaamse burgerij die katholiek en ultramontaans was. Waarschijnlijk was tegen die tijd de herinnering aan de revolutionaire "wapenfeiten" van de voorouders in grote mate vergeten of minstens met de mantel der liefde toegedekt.

Tegen het einde van de 19de eeuw waren er geen Van Hueles meer in het Brugse, waren de meeste takken uitgestorven en bleef alleen nog in vrouwelijke lijnen nakomelingschap over.

Alleen in de documenten van de revolutietijd waren de houdingen van de talrijke Van Hueles en hun verwanten nog enigszins te achterhalen. Hun verhaal is dat geweest van veel van hun tijdgenoten en hun familietwisten en antagonismen kan men als voorbeeld nemen van wat zich in de revolutietijd in talrijke adellijke en burgerlijke families afspeelde en soms nog generaties nazinderde.

BIJLAGEN

1.

De familie Van Huele en aanverwanten in de Kruisbooggilde Sint-Joris

- 1745 Pieter Van Huele
1751 Jean-Baptiste Van Huele
1767 Pieter Bouvy
1774 Johanna de la Veyne, echtgenote van Pieter-Augustin Van Huele
Isabelle Pol, echtgenote van Charles Van Huele
1775 Marie Van Huele, echtgenote van Willem van Caester
1779 Willem-Antoon Van Caester
Charles Van Huele, zoon van Charles
1782 François Serweytens
1783 Willem Bouvy
Anna Van Huele, echtgenote van François Serweytens
Francisca Van Huele, echtgenote van Willem Bouvy
1785 Anna Serweytens, dochter van François Serweytens
1787 Jean-Othon Van Huele
Joseph Van Huele
1790 Pieter-Augustin Van Huele
1801 Jacques Van Huele
1802 Marie Stochove, echtgenote van Charles Van Huele
1805 Louis Van Huele
Pierre Bouvy, zoon van Willem
Pierre Van Caester, zoon van Willem
Isidore Jullien, tweede echtgenoot van Jean-Othon Van Huele's
weduwe

2.

De familie Van Huele en aanverwanten in de Handbooggilde Sint-Sebastiaan

- 1774 Johanna de la Veyne, echtgenote van Pieter-Augustin Van Huele
1779 Charles Van Huele
1790 Joseph Van Huele
1792 Pieter Bouvy
1810 Louis Van Huele

3.

De familie Van Huele en aanverwanten in de "Société Littéraire"

Nr.		Lid in	Datum ontslag	Datum overlijden
51	François Serweytens-Van Huele	1786	1793	1801
65	Charles Van Huele-Pol ²⁷	1787	1796	
180	Joseph Van Huele	nov. 1792	1802	1803
182	Pierre-Augustin Van Huele	nov. 1792	1795	1808
195	Jean-Baptiste Van Huele	nov. 1792	1798	1805
210	Jean-Othon Van Huele	dec. 1792	1793	1794
268	Jacques Van Huele	maart 1798	1816	1816
269	Pieter Bouvy junior	maart 1798	1856	1856
281	Isidore Jullien-Van Neste (weduwe van J.-O. Van Huele)	aug. 1799	1841	1841
283	Joseph Van Huele (of Van Heule ?)	okt. 1799	1799	
286	Charles Van Huele-Stochove	febr. 1800	1830	1830
317	Charles Van Thieghem-Van Huele	jan. 1803	1835	1835
372	Bernard Serweytens-D'Herbe	jan. 1808	1826	1834
373	Charles Serweytens	jan. 1808	1835	1835
386	Nicolas Collignon-Van Huele	jan. 1809	1815	
688	Etienne Van Huele	aug. 1819	1828	1828

4.

De familie Van Huele in de "Jacobijnse Club" 1792-1793

Nr.	
4	Jean-Othon Van Huele
16	Jacques Van Huele
19	Joseph Van Huele
46	Jean-Baptiste Van Huele
85	Pieter-Augustin Van Huele
158	Louis Van Huele

27. De vermelding Van Huele-Pol is een onmogelijkheid. Mogelijks ging het om een verwarring met een verre neef Charles Van Huele-Soetaert (Stalhille 1758-Brugge 1840), hoewel het onwaarschijnlijk is dat die toen al in Brugge woonde en de gewenste status had bereikt om in de club te worden opgenomen. Een verwarring tussen vader en zoon, ter gelegenheid van een transcriptie van de ledenlijst in de jaren 1840, is méér waarschijnlijk (Stadsbibliotheek Brugge, *Handschrift 604*).

5.

**De familie Van Huele en aanverwanten in de Brugse vrijmetselaarsloge
"La Réunion des Amis du Nord"**

Nicolas-Joseph Collignon-Van Huele, stichter, achtbaar meester	1803 - ?
Isidore Jullien	1805 - 1808
Willem-Antoon Van Caester	1805 - 1818
Jacques Van Huele, stichter	1803 - 1810
Louis Van Huele	1805 - 1808

6.

**De familie Van Huele en aanverwanten in de gedwongen belastingen
van 1794 en 1796**

	1794	1796
Jean-Baptiste Van Huele-Pulincx	2.000	40.000
Weduwe Willem Pavot-Van Huele	2.000	30.000
Willem Bouvy-Van Huele	1.000	50.000
Weduwe Van Huele	1.000	-
Weduwe Charles Van Huele-Pol	1.000	25.000
François Serweytens-Van Huele	1.000	60.000
Pieter-Augustin Van Huele	600	10.000
Willem Van Caester-Van Huele	600	-
Pieter Bouvy	300	-
Joseph Van Huele-De Witte	-	3.000

DE LEEFTIJDOPBOUW VAN DE PLATTELANDS- BEVOLKING IN VLAANDEREN TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME

C. VANDENBROEKE °

Het gegeven is bekend. Zo goed als geen tellingen werden doorheen het Ancien Régime aangelegd, laat staan dat ze allerlei demografische preciseringen zouden bevatten zoals dit sinds de Franse Tijd gebruikelijk werd. In het beste geval gaat het trouwens om heel indirecte informatie, die eerder fiscaal-economisch dan wel religieus of militair van aard is. Evenzeer gaat het doorgaans om heel partiële indicaties, waaruit dan met behulp van een omrekeningsfactor een benaderend bevolkingscijfer valt af te leiden. Voorbeelden dienaangaande vindt men o.m. in de haardtellingen, in lijsten van weerbare mannen, in communicantencijfers, enz...¹.

Met het inwinnen van specifiek demografische tellingen, dit op initiatief van de wereldlijke overheid, werd pas in de Franse Tijd een aanvang gemaakt. Reeds op 10 Vendémiaire jaar IV (2 oktober 1795) werd aldus in Frankrijk tot het uitschrijven van een bevolkingstelling besloten². Voor de geannexeerde Belgische gemeenten werd dit kort nadien nagevolgd, namelijk door een afzonderlijke verordening van 27 Vendémiaire jaar IV (19 oktober 1796). Het is meteen de aanzet voor de eerste "echte" bevolkingstelling, die op ruime schaal en op nominatieve basis werd opgezet en met een veelheid aan preciseringen omtrent de leeftijd, de burgerlijke staat en de beroepsstructuur³.

° Hoogleraar U.G., Seminarie voor geschiedenis van de Nieuwe Tijd, p/a Blandijnberg 2, 9000 Gent.

1. Voor een status quaestionis dienaangaande, vgl. het syntheseartikel: C. VANDENBROEKE, "Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen", in "Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis Société d'Emulation te Brugge", CXIII, 1976, pp. 1-85.

2. H. BALTHASAR e.a., "Enkele bronnen voor de sociale geschiedenis van de XIXe eeuw, 1815-1914", Leuven-Parijs, 1961.

3. Zie in dit verband L. JASPERS-C. STEVENS, "Arbeid en tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het einde van het Ancien Régime", Gent, 1985; C. GYSSELS-L. VAN DER STRAETEN, "Bevolking, arbeid en tewerkstelling in West-Vlaanderen (1796-1815)", Gent, 1986.

Aanduidingen omtrent het domicilie worden daarentegen nog maar occasioneel vermeld.

Betekent dit dan een complete onwetendheid waar het om de leeftijdsvermeldingen van de bevolking tijdens het Ancien Régime gaat? Correct is het dat meerdere bronnen een bepaalde "doelgroep" bij benadering omschrijven, zoals dit veelal met weerbare mannen en met communicanten het geval is⁴. Ook tijdens de Franse Tijd komt dit nog regelmatig voor door bijvoorbeeld onderscheid te maken tussen kinderen (van minder dan 12 jaar) en (al dan niet gehuwde) volwassenen. Eén bron in het bijzonder gaat evenwel verder door werkelijk voor een systematisch overzicht te zorgen, huis per huis en straat per straat, en dit voor zowat alle inwoners met vermelding van hun leeftijd. Bedoeld zijn namelijk de *Status Animarum* waartoe sinds het *Rituale Romanum* (1614) beslist was en die omzeggens als een "kerkelijke" voorloper van de latere bevolkingsregisters te omschrijven zijn⁵. Het zijn hoe dan ook de meest volledige demografische bronnen voor het Ancien Régime, zij het dat ze slechts met mondjesmaat aangelegd en bewaard werden. Duidelijk is ook wel dat de bisschoppen en de dekens, ook al was hen dit opgedragen, minder minutieus hebben toegezien op het regelmatig aanleggen en/of het hernieuwen van dergelijke "staten der zielen"⁶. Vandaar dan ook dat, voor de huidige provincies West- en Oost-Vlaanderen, slechts enkele tientallen *status animarum* bekend en bewaard zijn⁷. Een min of meer systematische analyse leert bovendien dat ze niet allemaal even secuur en volledig aangelegd zijn. Aldus werd de *status* van Sint-Denijs-Westrem uit 1699 voortijdig afgebroken, z gezegd omdat teveel mensen door de crisis gestorven

4. A.M. VAN DER WOUDE, "Demografische ontwikkeling van de Noorderlijke Nederlanden, 1500-1800", in "(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden", deel V, Bussum, 1980, pp. 102-168.

5. J. en M. DUPAQUIER, "Histoire de la démographie", Parijs, 1985, pp. 53-54; R. MOLS, "Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle", Leuven, 1956, deel I, p. 88 en deel II, pp. 36-37.

6. M. CLOET (ed.), "Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis", Gent, 1991.

7. Een min of meer systematische studie van deze bron werd door K. VANDERMEERSCH ondernomen: "De status animarum in Oost-Vlaanderen (18de eeuw). Een historisch-demografische bron", Gent, licentiaatsverhandeling, 1979-80.

of verhuisd waren⁸. Soms ook gebeurde het dat bij latere aanvullingen en aanpassingen dermate veel doorstrepingen voorkomen met een compleet onleesbaar of onbruikbaar einddocument als resultaat. Dit is bijvoorbeeld het geval met de *status animarum* van Berlare uit 1650-1655⁹. Daarnaast zijn er de "klassieke" fouten die zich in de latere tellingen herhalen en waarbij de leeftijdsaanduidingen nogal eens afgerond of slechts bij benadering vermeld worden. Een lichte onderschatting van de allerlaagste leeftijdsklassen is eveneens gebruikelijk.

Bij het volgen van de leeftijdsopbouw van de plattelandsbevolking in Vlaanderen weerhielden we in totaal 17 *status animarum* en dit voor 11 lokaliteiten. In chronologische volgorde laten ze zich als volgt aanduiden : Sint-Denijs-Westrem (1627, 1636, 1703-4), Aarsele (1642, 1650, 1669), Temse (1717, 1731), Kemzeke (1721, 1724), Poesele (1728), Sint-Laureins (1736), Etikhove (1742), Moerzeke (1749), Balegem (1755), Lovendegem (1757) en Sint-Gillis-Dendermonde (1776)¹⁰. Aan de hand hiervan en bedoeld om tot een betrouwbare, vrij representatieve uitdieping van de leeftijdsopbouw te komen, werd voor een vierledige groepering gezorgd rond 1630, 1650, 1720 en 1750.

Ter aanvulling en bedoeld om de evolutie te volgen tot en met het begin van de 19de eeuw, werden tevens alle tellingen van plattelandsgemeenten in Oost- en West-Vlaanderen voor 1796, 1815 en 1846 aan het overzicht toegevoegd¹¹. Het laat m.a.w. toe om, aan de hand van 7 doorsneden, de meest essentiële kenmerken van de leeftijdsopbouw over ruim tweehonderd jaar tussen 1630 en 1846, van meer nabij te volgen. Samengevat per leeftijdsklasse leidt dit tot volgende procentuele weergave :

8. R. VAN DEN ABEELE, "De bevolking van Sint-Denijs-Westrem in 1703", in "Heemkring Scheldeveld", 1983, p. 106.

9. M. CLOET, "De leeftijds grens tussen communicanten en niet-communicanten in de XVIIe en de XVIIIe eeuw", in "De Leiegouw", VIII, 1966, p. 458.

10. K. VANDERMEERSCH, o.c., passim; R. VAN DEN ABEELE, o.c., passim; R.A. Brugge, Parochieregisters Aarsele, nr. 1Bis.

11. L. JASPERS - C. STEVENS, o.c., p. 47; C. GYSSELS - L. VAN DER STRAETEN, o.c., pp. 202-208; "Statistique de la Belgique. Population. Recensement général, 15 octobre 1846", Brussel, 1849.

LEEFTIJDOPBOUW (%)
OP HET PLATTELAND IN VLAANDEREN

	1630	1650 ¹²	1720	1750	1800	1800(V)	1815	1846
	N=	N=	N=	N=	N=	N=	N=	N=
	805	(585)	3.787	14.133	448.128	220.554	377.867	1.045.308
0-4	16,77	13,15	12,33	11,05	—	—	—	10,96
5-9	16,77	13,50	11,30	11,16	—	—	—	10,79
10-14	11,18	12,64	10,98	10,62	—	—	—	9,80
0-14	44,72	39,32	34,61	32,82	35,11	35,34	36,21	31,55
15-24	18,75	—	19,54	20,12	16,54	17,92	18,65	17,83
25-34	14,41	—	14,73	15,57	15,12	15,13	13,17	14,73
35-44	11,43	—	11,04	11,88	12,45	12,15	11,78	13,00
45-54	4,72	—	9,61	9,02	9,00	8,50	8,99	10,72
55-64	2,36	—	6,05	5,95	6,82	6,39	6,52	6,47
65-74	1,74	—	3,28	3,26	3,56	3,31	3,19	3,99
75+	1,87	—	1,14	1,37	1,40	1,26	1,39	1,72

Met name voor de 17de eeuw blijft het beschikbare gegevensbestand, gegroepeerd als het is rond twee referentiepunten, bijzonder gering. Zo moesten we ons beperken tot twee lokaliteiten (Sint-Denijs-Westrem, Aarsele) en vijf *status animarum*. Vandaar dan ook de eerder geringe representativiteit van de weerhouden steekproef waarin niet eens 0,5% van de toenmalige plattelandsbevolking vervat zit. Iets beter wordt de situatie voor de 18de eeuw. In de steekproef van 1720 zit, ruw geschat, 1% van de plattelandsbevolking van Oost-Vlaanderen vervat, in 1750 is dit 1,5%¹³. Vrij volledig wordt het beeld (= 60%) met de telling van 1796, zij het dan dat een specifieke

12. De status animarum van Aarsele, in fotocopie beschikbaar op het Rijksarchief te Brugge, kon door paleografische moeilijkheden slechts partieel benut worden. Bovendien zijn de leeftijdsvermeldingen van de gehuwden en ouderen hoogst onvolledig opgenomen.

13. De omrekeningen, bedoeld om de representativiteit bij benadering in te schatten, zijn gebaseerd op P. KLEP, "Population Estimates of Belgium by province (1375-1831)", in "Historiens et Populations. Liber Amicorum E. Hélin", Louvain-la-Neuve, 1991, pp. 485-507. Tevens werd rekening gehouden met een proces van de-urbanisatie in de 18de eeuw.

foutenlast voor een supplementaire controle doet zorgen¹⁴. Meer bepaald uit vrees voor de conscriptie kenmerkt deze telling zich immers door een zware onderschatting van jongens in de leeftijds-klasse 15-19 en dan vooral op 20-24 jaar¹⁵. Vandaar alvast dat een afzonderlijke ontleding, enkel voor de meisjes (= 1800, V), werd opgenomen. De telling van 1815 beperkt zich dan weer tot de plattelandsbevolking van West-Vlaanderen. Volledigheidshalve en aanvullend werd tevens de leeftijdsopbouw van de plattelandsbevolking in West- en Oost-Vlaanderen voor het jaar 1846 aan het overzicht toegevoegd. Dat het crisisgebeuren rond het midden van de 19de eeuw voor geëigende effecten wist te zorgen, blijkt afdoende bij een nadere doorlichting van de diverse doorsneden.

Een meervoudige evolutie laat zich, al bij al, duidelijk onderscheiden. Opvallend is alvast de snelle afbouw van het aandeel van jongeren (-15 jaar) doorheen de 17de en het begin van de 18de eeuw. Vooral de eerste doorsnede, gegroepeerd rond 1630, getuigt aldus van een zeer jonge leeftijdsopbouw en van een overtrokken uitdunning van de oudere leeftijdsklassen (45+). Aangenomen wordt dat de hoge relatieve score voor de 75-plussers als irreëel te beschouwen is en ingegeven wordt door de statistische beperkingen van de erg kleine steekproef.

Een compleet gewijzigde situatie dient zich daarentegen aan voor de 18de eeuw en dan meer bepaald voor de doorsneden rond 1720 en 1750. Kenmerkend wordt er de relatief geringe vertegenwoordiging van jongeren naast een sterkere vertegenwoordiging van (jong-) actieven. Aangenomen wordt dat de verklaring o.m. te zoeken is in de verstrakking van de huwelijksluiting alsook in een daling van het sterfterisico van jongeren en actieven¹⁶. Daarnaast zijn er de specifieke invloeden van de mobiliteit, in die zin dat inzonderheid het midden van de 18de eeuw zich laat opmerken door een vergaande vorm van ruralisatie

14. De telling van het jaar IV (1796) is in Oost-Vlaanderen voor 65 % van de gemeenten bewaard, in West-Vlaanderen bedraagt de verhouding 57 %. Nagenoeg volledig is daarentegen de telling van 1814-15.

15. In verband met dit typisch probleem in de tellingen uit de Franse tijd, zie o.m. G. GADEYNE, "De omvang en de demografische structuur van de bevolking van Izegem tijdens de Franse Overheersing (1794-1815)", in "De Leiegouw", IX, 1967, pp. 85-126 en pp. 211-230.

16. Cfr. "Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek...", o.c.

en de-urbanisatie¹⁷. Het is precies een basiskenmerk, ingegeven door een maximale uitbouw van de huisnijverheid (proto-industrie) en waardoor een grotere honkvastheid van de actieve bevolking verklaard wordt¹⁸. In tegenstelling tot andere perioden, inclusief de late 18de-begin 19de eeuw, werd het natuurlijk bevolkings surplus dat eigen is aan de plattelandsgemeenschap toen opgeslorpt in plaats van tot migratie naar de steden gedwongen te worden.

Tot weer andere verhoudingen komen we voor de periode kort voor en na 1800. Gegeven enkele specifieke problemen die in de telling van het jaar IV vervat zitten en voor een manifeste onderschatting zorgen van de "potentiële" lotelingen, is het aangewezen om de steekproef enkel tot de vrouwelijke populatie te beperken. Aanvullend is er de telling van 1814-15, zij het dan dat ze tot de plattelandsbevolking van West-Vlaanderen beperkt blijft. We onthouden eruit dat zich rond de eeuwwisseling opnieuw een sterke verjonging van de leeftijdsopbouw voltrok en dit ten koste van de "middengroepen". Indirect zou dit ertoe laten besluiten dat het einde van het Ancien Régime en de eerste decennia van de 19de eeuw voor een toename van de mobiliteit wisten te zorgen¹⁹. Wellicht ook werd deze evolutie ditmaal beïnvloed door een proportioneel forsere daling van de sterfte onder kinderen, o.m. door het terug-dringen van specifieke ziekten (vgl. pokken)²⁰. Bij gebrek aan voorstudies is het evenwel moeilijk om tot sluitende conclusies te komen. Beide aangehaalde verklaringen, namelijk de concrete impact van zowel de mobiliteit

17. C. VANDENBROEKE, "Sociale Geschiedenis van het Vlaamse Volk", Leuven, 1981.

18. Cfr. C. VANDENBROEKE, "Mutations économiques et sociales en Flandre au cours de la phase proto-industrielle, 1650-1850", in "Revue du Nord", LXIII, 1981, pp. 73-94.

19. C. STEVENS, "Het arrondissement Tielt in de Franse Tijd. Demografische en sociaal-economische studie met inbegrip van een mobiliteitsanalyse", Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1980-81; D. 't HOOFT, "Demografische patronen en mobiliteitskenmerken van een regionaal verzorgingscentrum: Deinze, 1750-1850", Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1985-86.

20. Cfr. G. GADEYNE, "De maatregelen ter bevordering van de vaccinatie uitgevaardigd door het centraal bestuur in het Scheldepartement", in "Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis", Gent, 1974.

als van de kindersterfte, blijven immers zwaar onderbelichte thema's in het historisch-demografisch onderzoek²¹.

Heel andere verhoudingen dienen zich dan weer aan tegen het midden van de 19de eeuw. Als reactie op de crisis valt het aldus op hoezeer de gangbare verjonging van de plattelandsbevolking, kenmerkend als ze was rond 1800, helemaal komt te vervallen. Blijkbaar werd dit ingegeven door een doorgedreven verstrakking van het huwelijkspatroon, gekenmerkt door huwelijksuitstel en in menig opzicht zelfs door huwelijksafstel²². Omgekeerd en op middelbare leeftijd leidde het tot een sterkere relatieve bezetting van de leeftijdsklassen. Tevens is sprake van een geleidelijke veroudering van de bevolking. Het aandeel van de 65-plussers bedraagt voortaan bijna 6% tegenover 4,5% in de 18de eeuw en 3,6% aan het begin van de 17de eeuw.

Het uitdiepen van een leeftijdsanalyse laat zich evenzeer bij middel van enkele syntheseseters samenvatten. In één cijfer wordt aldus zowel de historiek als de toekomstige ontwikkeling van een populatie omschreven. Zo'n synthese zit vervat in bijgaand overzicht, waarin zowel het aandeel van jongeren als van ouderen vervat zit. De onderlinge verhouding van de actieven zit er vervat in een Pressat-index (= 15-39 / 40-64 jaar). Een heel belangrijke meter, afgeleid uit actuele benaderingen en aldus nogal artificieel aandoend voor vroegere periodes, betreft de afhankelijkheidslast (*dependency ratio*) of de last der passieven (-15 en +65 t.o.v. de actieven). Bij benadering kunnen, daarnaast, de mogelijke spanningen op de arbeidsmarkt afgeleid worden aan de hand van de verhouding tussen de jong-actieven (15-24 jaar) en de "anciens" (65+ of 65-74 jaar).

21. M.W. FLINN, "The European demographic system, 1500-1820", Brighton, 1981, p. 91.

22. C. VANDENBROEKE, "Prospektus...", o.c.

**SYNTHESE-METERS i.v.m. DE LEEFTIJDOPBOUW VAN
DE PLATTELANDSBEVOLKING, 1630-1846**

	1630	1720	1750	1800	1800(V)	1815	1846
-15 (%)	44,72	34,61	32,82	35,11	35,34	36,21	31,55
65+ (%)	3,60	4,40	4,63	4,96	4,57	4,58	5,71
65/15	0,08	0,13	0,14	0,14	0,13	0,13	0,18
15/65	12,41	7,85	7,08	7,08	7,73	7,90	5,53
Pressatindex	3,16	1,91	1,98	1,70	1,86	1,75	1,68
Last der							
Passieven	0,94	0,64	0,60	0,67	0,66	0,69	0,59
15-24/							
65+	5,20	4,43	4,34	3,34	3,91	4,07	3,12
15-24/							
65-74	(15,1)	5,97	6,18	4,65	5,41	5,85	4,47

Als vanzelf herhalen zich in zo'n synthese de basiskenmerken zoals ze eerder, bij een verdere uitsplitsing van de leeftijdsindeling ter sprake kwamen. Wel komen de krachtlijnen van de evolutie aldus sterker aan het licht, vervat als ze zitten in een meervoudige evolutie tussen het begin van de 17de en het midden van de 19de eeuw. Tot en met de tweede helft van de 18de eeuw valt aldus de sterke afname op van de jongerencoëfficiënt (-15 jaar). Doorheen de eerste helft van de 19de eeuw zal deze evolutie trouwens hernomen worden. In schril contrast daarmee dienen de laatste decennia van de 18de en de eerste jaren van de 19de eeuw zich aan. Een manifeste verjonging van de plattelandsbevolking laat zich inderdaad voor de Franse Tijd aanwijzen.

Gelijkmatiger tekent de evolutie zich af omtrent de veroudering (65+). Begin 17de eeuw bedroeg deze verhouding zo'n 3,6%, tegen het einde van het Ancien Régime was dit opgelopen tot 4,5% à 5%. Omstreeks 1850 benadert de coëfficiënt van de ouderen circa 6%.

De interactie van beide parameters laat zich hernemen in de weergave van respectievelijk een vervangingsindex (15/65) en een seniliteitsindex (65/15). Terwijl begin 17de eeuw nog 12 jongeren voor één ouderling geteld werden, was dit tegen het midden van de 19de eeuw ruim gehalveerd (5,5 jongeren per 65-plusser). Omge-

keerd noteren we aanvankelijk 8 bejaarden per 100 jongeren, in 1846 is dit opgelopen tot een verhouding van 18/100.

Een analoog verloop vinden we terug voor de Pressat-index. Begin 17de eeuw, zij het gemeten vanuit een beperkte steekproef, kwamen zowat drie jong-actieven tegenover één oud-actieve voor; tegen het midden van de 19de eeuw was deze verhouding daarentegen gehalveerd (1,7/1).

Zet men nog een stap verder in deze analyse door de mogelijke in- en uitstap in het arbeidsproces te meten, dan herhalen zich deze vaststellingen. Hierbij gaat het uiteraard om vrij theoretische benaderingen en waarbij de arbeidsmarkt bij middel van actuele afbakeningen benaderd wordt. In een historische context is dit moeilijker af te lijnen, daar zowel het begin als het einde van een carrière moeilijk te definiëren zijn. Eventuele spanningen, door een erg onevenwichtige verhouding tussen potentiële jobzoekers en jobverlaters, worden niettemin met deze meter onder de aandacht gebracht. Begin 17de eeuw lag deze verhouding (15-24 / 65+) bijzonder hoog. In de gegeven omstandigheden en binnen een dominant en erg statisch agrarisch milieu moet dit zonder meer geleid hebben tot heel veel mobiliteit (*push-factor*) en uitwijking naar de steden. Minder en steeds minder, althans in relatieve termen, was dit het geval doorheen de 18de- begin 19de eeuw. Het belet geenszins dat de verhouding, met ruim drie jobzoekers tegenover één (mogelijke) jobzoeker al die tijd aan de hoge kant bleef. Het is des te frappanter wanneer men weet dat deze verhouding, naar de nabije toekomst toe, zelfs negatief zal worden²³.

Tot slot is er het cruciale begrip van de afhankelijkheidslast (*dependency ratio*), ook wel omschreven als de zogenaamde last der passieven en waarbij de verhouding van jongeren en ouderlingen tegenover de actieve bevolking wordt afgezet. Weliswaar gaat het eens te meer om een actuele en dus heel "moderne" inschatting van de demografische raliteit; het belet allerminst dat het om een "sociale indicator" gaat, met verwijzingen naar mogelijke investeringen dan wel interne reserveringen. Doorheen de beschouwde periode is, hoe dan ook, sprake van een doorgedreven optimalisatie van de sociaal-economi-

23. Cfr. Nationaal Instituut voor de Statistiek, rapporten 1985-1987 en de prognoses omtrent zowel de ontgroening als de vergrijzing (en de vergrijzing in de vergrijzing).

sche bestedingsruimte. Een bijzonder hoge verhouding, vergelijkbaar met de excessieve lasten die thans heel wat ontwikkelingslanden kenmerken, valt in die zin op voor de vroege 17de eeuw. Tegenover één (potentieel) actief lid van de bevolking stond toen immers één passieve. Van interne besparingen en mogelijke reserveringen kan m.a.w. in zo'n context nauwelijks sprake geweest zijn. Veel gunstiger en zelfs heel modern aandoende verhoudingen kwamen daarentegen aan de orde doorheen de 18de-begin 19de eeuw, wanneer deze afhankelijkheidslast nagenoeg gehalveerd werd tot een niveau van 6 passieven tegenover 10 actieven. Op zich en theoretisch bekeken bood dit een ideale entourage om als onderbouw voor industriële vernieuwingen en economische groei-effecten benut te worden. In Vlaanderen is daarvan, om een veelheid van redenen, nauwelijks gebruik gemaakt. Het weerlegt allerminst de eindconclusie. De late 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw zorgden, vanuit demografisch oogpunt, voor een ideale voedingsbodem voor industriële mutaties. Geen wonder dan ook dat daar in meerdere streken heel concreet op ingespeeld werd.

BRUGSE EN IEPERSE GIJZELAARS VOOR KONING EN GRAAF, 1328-1329. EEN ADMINISTRATIEF DOSSIER.

M. VANDERMAESEN °

Een recente publicatie over de opstand van Westelijk-Vlaanderen tegen graaf Lodewijk van Nevers in 1323-1328 behandelde in haar epiloog de repressie die de opstandelingen trof na de nederlaag te Cassel (23-24.08.1328)¹. De grootste aandacht ging hierbij naar het lot van de individuele volksmenners en opstandelingen, Willem de Deken op kop. "De repressie uitgaande van koning en graaf was grondig en onverbiddelijk. Een echt schrikbewind brak los", zo wordt gezegd².

Die repressie uitte zich op korte termijn door de terechtstelling van de voornaamste menners, onderwerpen van steden, dorpen en individuen onder waarborg van het leveren van gijzelaars, confiscatie der goederen van gevluchte opstandelingen, en op iets langere termijn door het intrekken der stadskeuren en hun amendering in centralistische en monarchale zin, en tenslotte in het ontzenuwen van nieuwe opstandige bewegingen door een financiële uitputting der steden³.

Elk van deze facetten veronderstelt een vorm van organisatorisch talent bij de machthebber. Deze moest immers oog hebben voor de planning, het ogenblik en de middelen van uitvoering, de keuze van de verantwoordelijken, de administratieve verwerking en het beoogde en/of het bereikte resultaat.

° Dr. geschiedenis, werkleider bij het Rijksarchief te Brugge, p/a Academiestraat 14, 8000 Brugge.

1. J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand 1323-1328*, Brugge, 1992, blz. 77-85.

2. Sabbe, *a.w.*, blz. 77.

3. F. Blockmans, *De bestraffing van de opstand van Brugge en van Westelijk Vlaanderen in 1328*, in: *Beknopte Handelingen van het 15de Vlaams Filologencongres*, Gent, 1940, blz. 38-45.

Een van de meest opzienbarende maatregelen was wel het opvorderen van gijzelaars om de opgelegde straffen te doen uitvoeren⁴. Niet alleen de individuen waren hierbij betrokken doch ook de gemeenschappen die een aantal volwassen mannen, actief in uiteenlopende economische sectoren, een tijdlang moesten missen.

In deze bijdrage beperken we ons tot de gijzeling te Brugge en te Ieper, ofschoon ook het Brugse Vrije en verschillende andere steden onder deze maatregel te lijden hadden. We willen de operatie van 1328-1329 schetsen in haar chronologisch en administratief verloop. Bijzondere aandacht zal worden besteed aan enkele gevolgen op persoonlijk vlak voor de betrokken gijzelaars. Tevens stellen we een document uit dit gijzelaarsdossier voor nl. een reglement of statuut dat oplossingen aanreikt voor een aantal problemen waarmee een gijzelaar tijdens zijn "dienst" kon geconfronteerd worden.

Gijzeling en vordering

Het principe van de gijzeling is van oudsher gekend en universeel verspreid. Volgens de meest algemene definitie is de gijzelaar een mens die zich in de macht bevindt van diegene die een vordering heeft, met het oog op een "verzekerdheid" (D.: Sicherung) inzake de uitvoering van die vordering. In de genese van de rechtsstaat blijkt de techniek van de gijzeling voor te komen in de primitieve stadia van zowat alle maatschappijvormen en dit zolang het recht niet over afdoende dwangmiddelen beschikte.

In het volkenrecht treft men gijzelaars aan n.a.v. vredesverdragen, wapenstilstanden, losgeldbetalingen, enz.. Men onderscheidt verdragsgijzelaars en eenzijdige gijzelaars. Van in de Oudheid kent men verdragsclausules waarbij gijzelaars gewisseld werden als waarborg tot eerbiediging van de overeenkomst. Dit raakte in onbruik op het

4. Enkele facetten van de gijzelname van 1328-1329 werden reeds besproken door D. Vandanauweele, *De Brugse gijzelaarslijsten van 1301, 1305 en 1328. Een komparatieve analyse*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis Société d'Emulation te Brugge*, CX, 1973, blz. 105-167, en M. Vandermaesen, *De rekening der Brugse gijzelaars 1328-9/1338-1341*, in: *HEm.*, CXV, 1978, blz. 1-16. Vermeld door Sabbe, a.w., blz. 77.

Dit es tuugheue den ghysel koninc van vinderthe die laghen te trois te ponn en te parus den welken gheconsenteerd was bi ald' gemeene poort te gheue van xxxij wochen en vij daghen van elken daghe due gte tomonse vand' welke dat hem betaelt was als zij te ghysle weeren van xij daghen dus heuet men elken betaelt van xxxij wochen van elken daghe due gte toz dat comt op elken due pond due saeligh gte vte ghefeken emghen die stouen binnē hā ghyselscpe iof die haer ghyselghele in paussaante ome min gte soelden also die rekeninghe hier naer wel' belacst.

I	In te eerste huutgheuen den portz.	
	Vareel ghildelso' dekens wedue en jac' haer suene ou' ghildelue de' deken	.iij. lb. .iij. s. g.
	vare' bou'd' bou'delots wedue. ou' bou'd' bou'delote.	.iij. lb. .iij. s. g.
	wout' ofte. ou' hem zeluen.	.iij. lb. .iij. s. g.
	yaertin van essen. ou' hem zeluen.	.iij. lb. .iij. s. g.
	Jan van langhedone ou' hem zeluen	.iij. lb. .iij. s. g.
	kate' grill' spayhelmahe' wed' en robin' vobrecht. ou' grill' den spayhelmahe'	.iij. lb. .iij. s. g.
	philips van domche. ou' hem zeluen	.iij. lb. .iij. s. g.
	Willem van d' porte f'ws. ou' hem zeluen	.iij. lb. .iij. s. g.
	philips chae' ou' hem zeluen.	.iij. lb. .iij. s. g.
	Rog' van coudebrouc. ou' hem zeluen	.iij. lb. .iij. s. g.
	Jac' vanden leene. ou' lamf' vanden leene sinen vad'	.iij. lb. .iij. s. g.
	Jan van valersine. ou' hem zeluen	.iij. lb. .iij. s. g.

lxv. xxxij lb. .iij. s. g.

Afbeelding 1: Bladzijde uit de rekening van gijzelgelden van 1328 (S.A.B., r. 272 : Confiscaties en gijzelars)

einde van de 18de eeuw en wordt nu door het volkenrecht verworpen⁵.

Ook het middeleeuws privaatrecht, en later het publiekrecht, o.a. in de stedelijke keuren, kende de gijzeling. Het evolueerde hier tot een dwang- en veiligheidsmiddel, gehanteerd door een overheid die slechts het tot stand komen van de vrede beoogde. Het was tevens een middel om de openbare rust te beveiligen, nl. door de rumoerigste leden van de ruziënde families of clans tot gijzelschap te vorderen⁶.

In voorliggend dossier maakten de koninklijke ordonnanties van 10 september 1328 voor Ieper en 20 december 1328 voor Brugge de vorderingen kenbaar. Aan Ieper werd gevraagd de bevoegdheden der schepenen te eerbiedigen en tegenover hen geen hoofdmannen meer aan te stellen, de politieke bannelingen te laten terugkeren, de stedelijke verdedigingsmiddelen te ontmantelen, en het gemeen te ontwapenen. Wie geen onroerend goed bezat werd onder het gemeen gerekend. Filips VI eiste verder nog de uitvoering van alle eerder gesloten Frans-Vlaamse verdragen en behield zich bovendien het recht voor te allen tijde regulerend in het stadsbeleid op te treden. Ofschoon anders verwoord legde hij aan Brugge gelijkaardige strafmaatregelen op. Hier wordt duidelijker de afbraak van de stadsmuren en de demping van de wallen geëist vóór 23 april 1329, evenals de ontwapening van alle ambachtslui vóór 14 januari 1329. Anders dan te Ieper ontnam Filips de stad Brugge het recht de ongeldbelastingen (maletote = indirecte belastingen) te heffen tenzij deze uitdrukkelijk door hem werden toegestaan. Op 7 oktober 1328 legde de nieuwe Brugse schepenbank te Damme de eed van trouw af aan graaf Lodewijk en kreeg er zijn vredesvoorwaarden te horen. Slechts een fragmentair en summier verslag van deze gebeurtenis bleef bewaard⁷.

5. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, heruitg. A. Erl er en E. Kaufmann, 1. Band, Berlijn, 1971, trefwoord *Geisel*, kol. 1445-1451, met verdere bibliografie.

6. R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, [Verhandelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Letteren, nr. 19], Brussel, 1954, blz. 264-280.

7. Rijksarchief Gent (R.A.G.). Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Verzameling de Saint-Genois, nr. 1448, fragm.

Chronologie

In het kader van de opstand van 1323-1328 wordt voor de eerste maal gewag gemaakt van het leveren van gijzelaars door de opstandige steden in het antwoord van graaf Lodewijk van 23 augustus [1328] aan de prior van de Carmelieten te Brugge. Deze trad op als woordvoerder van de Bruggelingen die op het ogenblik van het oprukken van het koninklijk leger in Vlaanderen peilden naar de bedoelingen van koning en graaf, en naar de voorwaarden van de onderwerping⁸. In zijn antwoord eiste graaf Lodewijk een onvoorwaardelijke onderwerping en de uitlevering van een aantal gijzelaars die *de koning en hijzelf* zouden opeisen. Vooralsnog is geen sprake van een nauwkeurig aantal. Toch menen wij hieruit te mogen afleiden dat het principe van de opeising van gijzelaars reeds eerder door beide vorsten was besproken en beslist. Verbanningen, gedwongen pelgrimstochten of gijzelaars waren trouwens gekende middelen uit het arsenaal van repressiemaatregelen⁹.

De bestraffingsgedachte rijpte trouwens reeds jaren voordien in het grafelijke kamp. Een overeenkomst tussen graaf Jan I van Namen en de stad Gent, gesloten op 22 november 1325, regelde bijv. de confiscatie en verdeling van de buit, al kon men het einde van de "oorlog" niet voorzien¹⁰. De Franse tussenkomst in 1328 achterhaalde dit akkoord.

8. I. Diegerick, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, dl. II, Brugge, 1854, nr. CCCLXXX, blz. 8-9. Het stuk is niet gedateerd doch werd door Diegerick onder het jaartal "1326" geïnventariseerd. Deze brief werd door graaf Lodewijk op een 23e augustus te Gent afgeleverd. Na vergelijking met zijn itinerarium blijkt slechts het jaar 1328 in aanmerking te komen.

9. C. Wyffels, *Nieuwe gegevens betreffende een XIIIde eeuwse "democratische" opstand: de Brugse "Moerlemaye" (1280-81)*, in: Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CXXXII, 1966, blz. 41-42 vermeldt verbanningen en terechtstellingen na de opstanden te Dowaaï en Sint-Omaars in 1280. In 1281 leverde leper gijzelaars aan de graaf (G. Espinas en H. Pirenne, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre, Première partie: Des origines à l'époque bourguignonne*, dl. 3, Brussel, 1920, nr. 849, blz. 680; G. Doudelez, *La révolution communale de 1280 à Ypres*, in: *Revue des Questions historiques*, LXVII, 1938, nr. 2, blz. 58-78; nrs. 3 en 4, blz. 3-25; LXVII, 1939, nr. 1, blz. 21-70)) terwijl 328 borgstellende Bruggelingen werden geëist (Wyffels, *a.w.*, blz. 77).

10. Stadsarchief Gent (S.A.G.), Verzameling oorkonden Van Duyn en De Busscher, nrs. 332 en 331 (kopie van voorgaande); uitg. J. Bovesse, *Le comte de Namur Jean Ier et les événements du comté de Flandre en 1325-1326*, in: *Hand. Kon. Comm. Gesch.*, 131, 1965, bijlage 5, blz. 444-447: ...hebben overeen ghedreghen ende gheordeneert

Toen na de nederlaag te Cassel duidelijk werd dat de opstandelingen het pleit definitief verloren hadden haastten de betrokken steden en gemeenten zich om in navolging van Ieper en Brugge hun onderwerping aan koning en graaf aan te bieden. Alle inspireerden zich op omzeggens hetzelfde formulier met de geijkte clausule van belofte tot levering van gijzelaars naar goeddunken van de graaf¹¹.

Gijzelaars uit Ieper

Ieper gaf zich op 2 september aan het oprukkende Franse leger over¹². Op 10 september maakte Filips vanuit zijn legerkamp voor Ieper de voorwaarden bekend waaronder hij de overgave van de stad wilde aanvaarden¹³.

In de eerste plaats eiste hij het onmiddellijke vertrek van 500 wevers en 500 volders uit de stad en uit het graafschap Vlaanderen en dit voor een duur van drie jaar. We voegen dadelijk hieraan toe dat in deze koninklijke ordonnantie op geen enkel ogenblik sprake is van "gijzelaars"¹⁴. De betrokkenen moesten eenvoudig het land verlaten (*wident...lidit mil qui doivent widier...*). De vermelde termijn van drie jaar ging dadelijk in (*...des maintenant...*) en zou een einde nemen op 1 november 1331. Alvorens terug te keren moesten ze zich aanbieden bij de baljuw van Amiens of van Vermandois om het vereiste getuigschrift van hun aanwezigheid aldaar op te halen.

Het werd vanzelfsprekend geacht dat zij naar Frankrijk zouden vertrekken (*...et pourront aler par toutes austres villes de nostre royaume...*).

van al den verbuerden goeden die verbeurt sullen siin in enghen tiden te comene van den daghe van heden voert an in wat manieren dath sal siin in dit orloghe...

11. Zie bijv. Muide en Hoeke (13 september 1328) (R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, reeks de Saint-Genois, nrs. 1444 en 1445). De reeks akten van onderwerping werd overgeschreven in het zogenaamde "Tweede Cartularium van Vlaanderen", bewaard op de Archives départementales du Nord te Rijsel onder het nummer B 1562.

12. J. Viard, *La guerre de Flandre*, in: Bibliothèque de l'École des Chartes, 83, 1922, blz. 376; Sabbe, *a.w.*, blz. 73. De volmacht van het Ieperse stadsbestuur aan zijn afgevaardigden om de onderwerping aan te bieden dateert van 30 augustus 1328 (I. Diegerick, *a.w.*, nr. CDXXIX, blz. 50-51).

13. Espinas en Pirenne, *a.w.*, nr. 887, blz. 750-753.

14. Zoals vermeld door J. Viard, *a.w.*, 375-382. D. Van den Auweele, *a.w.*, blz. 108, en Sabbe, *a.w.*, blz. 77.

In een eindclausule verduidelijkte Filips toch dat de Ieperlingen ten zuiden van de Somme moesten blijven. Hij beseftte dat zij zich zonder deze bepaling zeer vlug nabij de grens met Vlaanderen zouden vestigen en opnieuw een potentieel gevaar opleveren voor de herstelde orde.

Deze ordonnantie bevatte nog geen lijst van de 1000 gevraagde bannelingen. Hun namen - geen 1000, maar 808 - komen voor op een afzonderlijke rol¹⁵. Wij telden 422 wevers, 224 volders, 154 leden van kleine neringen, en 8 namen zonder aanwijsbaar beroep. Men bleef dus veraf niet alleen van het initiële aantal doch ook van de beide contingenten van 500 wevers en 500 volders. We merken echter ook op dat de hier vermelde lijst noch intitulatio noch zegeling draagt, en slechts een werkdokument kan geweest zijn.

Uit andere bron vernemen we dat koning Filips van Ieper ook de levering van 300 gijzelaars eiste en bekwam¹⁶. De koninklijke ordonnantie terzake en de datum waarop ze werd afgeleverd blijven vooralsnog onbekend.

De samenstelling van beide groepen (en lijsten) was met grote haast gebeurd en gaf aanleiding tot een aantal onnauwkeurigheden en misverstanden. Zeer vlug bleek immers dat 97 wevers en volders die opgeroepen werden als gijzelaar eveneens voorkwamen op de lijst der 1000 die de stad voor drie jaar moesten verlaten. Op verzoek van het Ieperse stadsbestuur ontsloeg Filips hen op 17 september van de gijzelaarsdienst doch weerhield hen op de lijst der 1000 bannelingen¹⁷.

Eveneens op 17 september herstelde Filips een beoordelingsfout. Hij bracht het aantal van 1000 Ieperlingen uit de eerste groep terug

15. Espinas en Pirenne, *a.w.*, nr. 890, blz. 758-769. De uitgevers telden 814 namen incl. de personen vermeld in toegevoegde notities die echter niet als banneling kunnen aangezien worden.

16. *Id.*, *a.w.*, nr. 888, p. 754-755, op datum van 17 september: *Comme par certaine ordenance, faite par la délibération de nostre conseil avec les eschevins et conseil de la ville d'Ypre pour le bien de paiz et de tranquillité d'icele, nous eussions receu en ostage trois cens personnes de la dite ville, a nous bailliez par les diz eschevins et conseil...* De tekst van deze ordonnantie bleef niet bewaard.

17. *Id.*, *a.w.*, nr. 888, p. 754-755. In de week van 8 tot 15 oktober kreeg Janne van Douay opdracht *...100 namen te copierne...* (G. Des Marez en E. De Sagher, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, dl. 2, Brussel, 1918, blz. 900).

tot 800¹⁸. Dit gebeurde op verzoek van het stadsbestuur dat hem wellicht duidelijk maakte dat het vertrek van zoveel ambachtslui (1000 + 300) de stedelijke economie te zwaar zou treffen¹⁹. Wie voorkwam op de lijst mocht terugkeren en was ontslagen van verdere verplichtingen²⁰.

De Ieperse gijzelaars vertrokken uiterlijk op 6 september naar Saint-Quentin en Péronne, hun standplaatsen²¹. Bijna wekelijks kregen zij daar het bezoek van stadsambtenaren²², hetzij voor de uitbetaling van een vergoeding²³, hetzij om probleemgevallen op te lossen²⁴.

Het is niet duidelijk wanneer het epos der Ieperlingen een einde nam. Op 5 mei 1329 verleende Filips aan alle Vlaamse gijzelaars toelating om naar hun woonplaats terug te keren, met uitzondering echter voor die van Ieper en Kortrijk²⁵. In de week van 17 tot 24 juni doet stadsklerk Jehan de Bourlike nog een verplaatsing (waarheen?) om de gijzelaars te "bevrijden"²⁶. Een laatste vermelding van de Ieperse gijzelaars vindt men in de stadsrekening van 1329 op datum van 16-

18. Id., a.w., nr. 889, blz. 756-758. De uitgave vermeldt 198 namen.

19. Id., a.w., nr. 889, blz. 756-758: *...desiranz la paiz et tranquillité d'icele... pour le profit et bien commun de la dite ville.*

20. Id., a.w., ibid.: zij waren blijkbaar tussen 10 en 17 september reeds vertrokken (*...soient issuz d'icelle obeissament...*). Alle naamlijsten kwamen in dezelfde week tot stand: *Janne van Douay van te copiierne de lettre van der compositie die jeghen den coninc ymaact was, ende van te copiierne de namen van den 1000 die ysent waren over de Somme, ende 2 andere lettren te scrivene, ende van copiierne de namen van 200 personen die ycoren waren omme weider te kerne...* (Des Marez en De Sagher, a.w., blz. 893).

21. Des Marez en De Sagher, a.w., blz. 860: ten laatste op 17 september kregen Jan Stoutegherne en Willem de Ruut een vergoeding voor hun tocht van 11 dagen met de gijzelaars naar Saint-Quentin en Péronne.

22. Id., a.w., blz. 904 tot 975, passim.

23. Id., a.w., blz. 905, 951, 968.

24. Diegerick, a.w., II, nr. CDXL, blz. 59: op 24 januari stemde Filips VI in met de terugkeer van een aantal gijzelaars mits hun vervanging door een gelijk aantal Ieperlingen. In maart 1329 gebeurde dit nogmaals (Des Marez en De Sagher, a.w., blz. 963: *...omme l voyage ydaen te Perone ende te Sint-Quintins omme de ghiselen te wisselne...*).

25. Diegerick, a.w., II, nr. CDXLVIII, blz. 64-65. Men is hier aangewezen op deze enige analyse van dit document. De Brugse gijzelaars bleven nochtans langer van huis weg.

26. Des Marez en De Sagher, a.w., blz. 970: *...omme l voyage ydaen omme den ghiselen te doen delivrerne...*

23 september wanneer een serjant en een klerk van Saint-Quentin vergoed worden voor hun moeite “...van dat zi pijn den met den ghiselen...”²⁷. Wegens het verlies van de latere stadsrekeningen zijn gegevens van na 1329 niet meer beschikbaar.

Op 5 oktober 1329 kondigde Filips een lijst van 253 verbannen Ieperse ambachtslui af die op verzoek van het stadsbestuur naar Vlaanderen mochten terugkeren. Tegen hen was geen bewijs van medeplichtigheid aan de opstand gevonden. Bovendien werd nogmaals de nadruk gelegd op hun “noodzakelijke aanwezigheid” in de stad²⁸. De vooropgezette eindtermijnen werden dus onverminderd geëerbiedigd niettegenstaande tegemoetkomingen aan kleine groepen. Terloops merken we op dat in deze akte nog steeds sprake is van 1000 bannelingen.

Brugse gijzelaars voor Filips VI

Op 8 september 1328 zegelde de stad Brugge op haar beurt de akte van onderwerping aan koning en graaf en beloofde alle gewenste gijzelaars te zullen leveren²⁹. De volgende dag gaf de stad haar gezanten de volmacht deze onderwerping aan koning en graaf aan te bieden³⁰.

Op 11 september aanvaardde Filips VI de Brugse knieval en maakte, wat hem betrof, zijn eis voor de uitlevering van 500 Brugse gijzelaars bekend, met de gelijktijdige aanstelling van 4 koninklijke commissarissen die belast werden met de keuze van de gijzelaars³¹, nl.

27. Id., a.w., blz. 975.

28. Espinas en Pirenne, a.w., nr. 891, p. 769-773: *...pour se que pluseurs des personnes comprises ou nombre des mil dessusdit ont esté trouvez depuis estre sanz mauvais soupeon, et necessaires pour demourer en ladite ville...*

29. Parijs, Archives Nationales (A.N.), J 997, nr. 11; *Et par che prometons sanz delay a baillier et a donner ostages tant et telz comme il leur plaira a prendre en ledite ville.*

30. A.N., J 997, nr. 12, met dezelfde clause van levering van gijzelaars als in voetnoot 29.

31. A.N., J 997, passim: *...et neantmoins voelliens avoir des maintenant cinc cenx hommes de ladite ville de Bruges telz comme il nous plaira pour demorer en hostage ou liu ou es lius et le temps que nous volrons. ...Sacent tout que pour eslire et prendre lesdis cinc cenx hommes...nous avons commis et commettons par ces lettres...*

Robrecht van Vlaanderen, heer van Cassel³², en de koninklijke raadsheren Walram van Luxemburg, André de Florence en Pierre de Cugnieres³³.

Koning Filips deelde bij deze gelegenheid mee dat hij nog vóór 25 december 1328 zijn bestraffingsordonnantie aan Brugge zou kenbaar maken. Intussen wou hij in elk geval voorkomen dat de stad in haar oude zonde zou hervallen en liet zich daarom de beëdigde en schriftelijke belofte van onderwerping overhandigen samen met de toezegging dat Brugge hem 500 gijzelaars zou leveren als waarborg voor de uitvoering van de ordonnantie³⁴.

Het toezicht op de “normalisatie” van de toestand in Vlaanderen lag in de handen van hoger vermelde gevluchtelingen die o.a. tot taak hadden de 500 gijzelaars die Brugge aan de koning moest leveren ook daadwerkelijk bijeen te krijgen.

Aangezien het aantal van 500 gijzelaars voor de koning slechts op 11 september bekendgemaakt werd, liet dit aan de commissarissen bijzonder weinig tijd over om hun keuze op een verantwoorde basis vast te leggen. Zij legden hun lijst immers reeds op 17 september voor aan het Brugse stadsbestuur met het verzoek de uitgekozenen tegen 20 september te Rijsel te verzamelen van waaruit ze naar hun verblijfplaatsen in Frankrijk zouden vertrekken³⁵.

32. Robrecht van Vlaanderen, heer van Cassel (ca. 1275-1331), zoon van graaf Robrecht van Bethune en oom van graaf Lodewijk II van Nevers. Sympathiseerde aanvankelijk met de opstandelingen doch koos vanaf ca. 1327 partij voor graaf en koning (M. Vandermaesen, *Robrecht van Vlaanderen, heer van Cassel*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek, dl. 6, Brussel, 1974, kol. 79-89).

33. Zie over hen R. Cazelles, *La société politique et la crise de la royauté sous Philippe de Valois*, Parijs, 1958, passim.

34. S.A.B., Politieke oorkonden, nr. 325; de narratio van de ordonnantie van Filips VI van 20 december 1328 werd uitgegeven door L.Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première: Inventaire des chartes*, dl. 1, Brugge, 1871, nr. 325, p. 401-402: *...nous volions avoir...hostages jusques a cinc cens, tels comme il nous plairoit, pour tenir leur hostageement la ou il nous plairoit jusques a tant que nostre ordenance fust acomplie.*

35. A.D.N., B 263, nr. 5901, waarbij de koninklijke commissarissen de lijst van de Brugse gijzelaars bekend maken *...nous avons esleu v^e ostages de le ville et de la communauté de Bruges desquelz li non sunt escrit ci dessous...*, gedeeltelijk uitgegeven door H. Stein, *Les conséquences de la bataille de Cassel pour la ville de Bruges et la mort de Guillaume de Deken, son ancien bourgmestre (1328)*, in: B.C.R.H., 9(1899)647-653; besproken door D. Van Den Auweele, a.w., p. 107-109, die terecht opmerkt dat slechts 494 namen vermeld worden terwijl de commissarissen zelf sterk

We kunnen slechts veronderstellen dat Filips niet talmde op het eenmaal ingeslagen pad en "zijn" Brugse gijzelaars, naar het voorbeeld van Ieper, derhalve vlug de weg naar Frankrijk opstuurde. Dit betekent dat zij na de afroeping der namen op 17 september amper 1 tot 2 dagen tijd kregen om in te pakken vermits ze op 20 september te Rijsel verwacht werden.

Uit de vergoeding die ze jaren later voor hun gepresteerde dienst zullen ontvangen weet men dat ze vanuit Rijsel verspreid werden over de volgende plaatsen Troyes³⁶, Provins³⁷ en Parijs, en dat ze er 458 dagen verbleven³⁸, d.w.z. tot omstreeks 22 december 1329. Een supplementair contingent hield te Rijsel verblijf³⁹. Deze laatsten werden achteraf opgeëist als aanvulling voor hen die geen gevolg gaven aan de eerste oproep. Hun dienst duurde 208 dagen.

Uit de eindafrekening blijkt dat uiteindelijk beide groepen 460 + 39 = 499 gijzelaars omvatten wat betekent dat Filips VI, op één na, ook werkelijk de door hem opgeëiste 500 Bruggelingen kreeg⁴⁰.

Brugse gijzelaars voor de graaf

Gelijktijdig met de koninklijke commissarissen stelden medewerkers van de graaf te Brugge een lijst met namen van 353 gijzelaars samen die voor de graaf dezelfde waarborg van onderwerping moesten bieden⁴¹. We kunnen spreken van een volledige samenwerking tus-

de nadruk leggen op het aanhouden van het aantal van 500: *...se il y eust aucuns deffautes en le nomination desdiz ostages en quelcunques manieres ce soit, que il ou nous puissons les deffauz supplier et se trop y eust a moinsier en parfaissant et retenant tousjours le nombre de v^e ostages devantdiz.*

36. Frankrijk, hpl. dep. Aube.

37. Frankrijk, hpl. dep. Seine-et-Marne.

38. M. Vandermaesen, *De rekening der Brugse gijzelaars*, blz. 9.

39. Id., *a.w.*, *ibid.*

40. Id., *a.w.*, blz. 13.

41. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Fonds de Saint-Genois, nr. 1115; uitg. Th. De Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, dl. 1, Brugge, 1899, nr. 181, blz. 406-412. Vandermaesen, *a.w.*, blz. 10-12.

sen beide administraties vermits een vergelijking van de koninklijke lijst en die van de graaf bijna geen dubbel gebruik van namen aantoon⁴².

Wie zich aanbood vertrok ook daadwerkelijk als gijzelaar. Het contingent voor de graaf stond onder de leiding van ridder Filips van Axpoele die terzake op 26 september door graaf Lodewijk was aangesteld⁴³. Het moet een afmattende tocht geweest zijn vermits de groep reeds op 10 oktober te Nevers was aangekomen waarna ze in drie groepen over het graafschap werden verspreid. De tocht van ca. 700 km werd dus afgelegd in max. 14 dagen, wat neerkomt op 50 km per dag.

Anderzijds moest graaf Lodewijk vaststellen dat een groot aantal van de door hem opgeroepen gijzelaars niet kwam opdagen⁴⁴. Hij besliste daarom op 18.10.1328 om de afwezigen een nieuwe kans te bieden nl. door zich aan te melden nabij het begijnhof van Ten Hoye te Gent binnen de twee weken na de nieuwe oproep. Deze oproep werd vernieuwd op 26.10.1328 met andermaal een termijn van twee weken⁴⁵. We merken op dat de akte van 18 oktober niet alleen betrekking had op de afwezige gijzelaars uit de grafelijke lijst, doch ook op de afwezige gijzelaars voor de koning en op de gevluchte opstandelingen. De grafelijke administratie beheerde dus vanaf deze datum ook het dossier van de koninklijke gijzelaars.

Diegenen die de ultimatus van 18 en 26 oktober hadden genegeerd werden op 2 december 1328 door de graaf en zijn Grote Raad

42. De grafelijke lijst moet zijn opgesteld tussen 17 en 26 september. Op deze laatste datum kreeg ridder Filips van Axpoele de opdracht de (grafelijke) gijzelaars uit Brugge, uit het Vrije en elders uit Vlaanderen naar Nevers te vergezellen (R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Chronologisch gerangschikt supplement Wyffels, nr. 613, notarieel verslag van de aankomst der gijzelaars te Nevers en hun verdeling over de hun aangewezen verblijfplaatsen in dit graafschap).

43. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, supplement Wyffels, nr. 613. Een bevelschrift was gericht aan Filips van Axpoele zelf, een andere expeditie werd afgeleverd onder een algemeen adres.

44. Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), Oorkonden van Vlaanderen. Eerste reeks, nr. 2159: *...vele van denghenen diere gheordineert waren ne sijnre niet comen also alst hen bevolen ende gheboden was.*

45. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Verzameling de Saint-Genois, nr. 1451.

veroordeeld tot verbanning en confiscatie van hun goederen⁴⁶. De betrokkenen waren nochtans voor de gevolgen verwittigd.

Van het totale aantal van 353 Brugse gijzelaars voor de graaf vervulden 209 personen hun dienst in het graafschap Nevers, 52 kregen een verplichte verblijfplaats in Vlaanderen en 17 kwamen nooit opdagen. We kunnen slechts vermoeden dat de 75 overigen een vooralsnog onbekende verblijfplaats toegewezen kregen.

Een blik achter de schermen

In het stadium van de samenstelling van de oproepingslijsten ging men uiterst nauwkeurig te werk. Toch verliep de uitvoering van geheel deze operatie “gijzelaars” niet geheel vlekkeloos. De korte tijdspanne waarin de naamlijsten moesten worden samengesteld, menselijk falen en misverstanden konden voor de betrokkenen nare gevolgen meebrengen. We moeten echter de wijze bewonderen waarmee de toenmalige verantwoordelijken van verschillende administraties, zowel in Vlaanderen als in Frankrijk, de gerezen problemen zo vlot mogelijk poogden op te lossen. We tonen dit aan met enkele voorbeelden uit het Brugse luik van het gijzelaarsdossier.

In de eerste plaats was het vrij vervelend én door de koning én door de graaf te worden opgeëist. In dergelijk geval drong één der beide partijen niet verder aan en deed afstand van “zijn” gijzelaar. Lammin van Tielt en Pieter Soykin, volders, Gherwin Mont, visser, en enkele anderen verdwijnen spoedig uit de grafelijke lijst en worden achteraf uitbetaald als gijzelaars van de koning.

De afstand van een gijzelaar, en derhalve vermindering van het oorspronkelijk vastgelegde aantal, kon in uitvoering van het statuut aanleiding zijn tot het aanspreken van een vervangend familielid. Dit viel blijkbaar niet steeds in goede aarde: Jan van Provende fs. Pauwels Wacharmerme verhuisde van de graaf naar de koning (en werd uitbetaald spijs laattijdig opduiken), doch [zijn neef] Jan fs. Jan Wacharmerme was niet in het minst opgetogen voor een vervanging en koos het hazenpad.

46. A.R.A.. Oorkonden van Vlaanderen, reeks I, nr. 2158; afschrift in één der cartularia van Vlaanderen bewaard op de Archives départementales du Nord te Rijsel, B 1562, f° 275r°-278r°.

De identificatie van de gijzelaars met hun familienaam, evt. met toenaam, was een andere bron van misverstanden. We verwijzen naar het geval van Pieter de Kerseghiere die op basis van zijn naam onder het ambacht der kaarsgieters was opgeroepen doch in werkelijkheid lid was van het ambacht der kousscheppers⁴⁷. Op grond van informatie verzocht ruwaard Rogier Briseteste de baljuw van Gent om de betrokkene over te halen om naar Brugge terug te keren.

Jan Berenpoot vormde een ander probleem. Zoals tal van Bruggelingen die zich te ver in de opstand hadden geëngageerd verkoos hij om na de nederlaag niet naar zijn woonplaats terug te keren. 15 getuigen hadden hem in de grafelijke enquête immers afgeschilderd als opstandeling. Hij hoopte wellicht rehabilitatie te bekomen door toch gijzelaarsdienst voor de koning te leveren. Hij werd op 17 september 1328 als kousschepper-gijzelaar opgeroepen doch begaf zich rechtstreeks naar Parijs. Zijn verstek - ook na 18 oktober stelt men zijn afwezigheid vast - leidde ongetwijfeld tot de confiscatie van zijn bezittingen, en dit terwijl hij te Parijs reeds was aangekomen en zich aldaar regelmatig als gijzelaar voor controle aanbood. Ter vrijwaring van zijn rechten in Vlaanderen liet hij door de *prévôté* te Parijs een getuigschrift afleveren en bezorgen aan de grafelijke administratie. Dit document van 27 oktober 1328⁴⁸ miste zijn uitwerking niet vermits men hem niet langer als voortvluchtig op de lijst van 2 december aantreft⁴⁹.

Selectie en schuldvraag

Het voorgaande voorbeeld van Berenpoot stelt de vraag naar de selectiecriteria die bij de samenstelling van de lijsten werden gebruikt. Ging het om een willekeurig staal van de bevolking, 500 inwoners uit de verschillende socio-economische geledingen van

47. Zie bijlage 2.

48. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, reeks Chronologisch supplement Wyffels, nr. 615.

49. We verwijzen nog naar gelijkaardige rechtstreekse aanmeldingen van Brugse gijzelaars bijv. te Troyes op 4 en 6 oktober 1328 (R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, reeks de Saint-Genois, nr. 1450), te Parijs op 26 oktober (*ibid.*, nr. 1452).

Brugge? Of ging men die 500 zoeken in het gezagsvijandige segment onder de Bruggelingen? En indien dit zo was hoe bepaalde men dan de graad van ieders schuld? Kon dit alles in dergelijk korte tijdspanne?

Men moet hierbij voor ogen houden dat de gijzelname in wezen slechts een drukkingsmiddel was om de voorwaarden van de overwinnaars - koning en graaf - te aanvaarden en hieraan een begin van uitvoering te geven.

De Brugse stadsadministratie beschikte over een nuttig en in principe onmiddellijk bruikbaar demografisch hulpmiddel, nl. de militielijsten zoals we ze kennen van het begin van de 14de eeuw tot 1338-1340⁵⁰. Hiermee kon dadelijk een staal of groep Bruggelingen samengesteld worden voor mogelijk gijzelaarschap. Een vergelijking van de gijzelaarslijsten en de registers der herevaarden toont echter grondige structurele verschillen aan. Aldus vindt men van een indeling in zestendelen bij de gijzelaars geen spoor. Het onderzoek wordt bovendien bemoeilijkt door de ongelijke indeling en benaming der ambachten. Van de 53 ambachten in 1338-1340 komen er 13 niet voor bij de gijzelaars, andersom vindt men 2 ambachten niet terug. Tenslotte moet nog rekening worden gehouden met splitsingen of samenvoegingen binnen het ambachtswezen. De enige gelijkenis betreft de volgorde der textielambachten zowel in de gijzelaarslijsten als in de herevaarden. Het blijft dus mogelijk dat deze bron op een of andere wijze bij de samenstelling der lijsten in 1328 werd gebruikt.

Volgens Robrecht van Cassel en zijn gezellen werd elke persoon op hun lijst van 17 september individueel aan een voorafgaand onderzoek onderworpen vooraleer als gijzelaar aangeduid te worden. Bedoelden zij met "*qualité*" ieders graad van opstandigheid⁵¹? Menselijkerwijze mag wel worden aangenomen dat bekende gezagsgezinden - personen of families - buiten schot bleven. Anderzijds kan uit de Ieperse bronnen alvast afgeleid worden dat alwie in september 1328 terecht of onterecht ook maar van de geringste sympathie voor het ideeëngoed van de opstandelingen werd verdacht een plaats op de verbannings- en gijzelaarslijsten kreeg. Indien hun familiele-

50. J.F. Verbruggen, *Het gemeentelager van Brugge van 1338 tot 1340 en de namen van de weerbare mannen*, Brussel, 1962, blz. 10-15.

51. Stein, *Les conséquences*, blz. 653: *...avons esleu lesdis ostages...a grant diligense, considérée le qualité des personez dessusdites et de cascade d'icellez...*

den achteraf het stadsbestuur van hun goede trouw konden overtuigen volgde een voortijdige terugroeping en eerherstel⁵². Misschien speelde hier ook een even ruime beoordeling van collaboratie mee als na de Moerlemaye toen alwie niet uit Brugge was gevlucht na de eerste opstootjes als medeplichtig aan de opstand werd aangezien⁵³.

De zogenaamde “enqweste” van Brugge kan mee aan de basis van de samenstelling der lijsten gelegen hebben. Ze werd opgesteld door Rogier Briseteste en Diederik Noothaec, ridders, en Diederik van Belsele, baljuw van Brugge, allen grafelijke raadsheren⁵⁴. Het onderzoek werd vanuit Brugge gevoerd, derhalve na de onderwerping van de stad⁵⁵.

Men vergeet echter niet dat deze tekst deel uitmaakte van het strafrechtelijk onderzoek door de grafelijke administratie naar misdaden begaan tijdens de opstand en niet de bedoeling had reeds tot besluiten te komen tegen 17 september 1328, dag waarop de eerste 500 gijzelaars werden aangewezen⁵⁶. Hij bundelt trouwens een aantal deelonderzoeken naar overtredingen door Bruggelingen sinds 1325, o.a. medeplichtigheid bij de dood van Robrecht van Zaamslag te Kortrijk (midden juni 1325), mishandeling van graaf Lodewijk tijdens zijn gevangenschap (midden juni-begin december 1325), inbreuken op de Vrede van Arques (19 april 1326), de bestorming van de kerk te Aardenburg (midden mei 1327), enz. Hiervoor was meer tijd nodig dan die ene week, zelfs indien men veronderstelt dat de

52. Espinas en Pirenne, *a.w.*, nr. 891, blz. 770: *...pluseurs des personnes comprises ou nombre des mil dessus dit ont esté trouvez depuis estre sanz mauvais soupeon...*

53. C. Wyffels, *Nieuwe gegevens*, blz. 70-71.

54. R.A.G.. Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Reeks de Saint-Genois nr. 1431; uitg. N. De Pauw, *L'enquête de Bruges après la bataille de Cassel, documents inédits publiés*, in: *Compte rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire*, 5e reeks, dl. 9, 1899, blz. 673-688). Diederik van Belsele werd aangesteld als baljuw van Brugge omstreeks juli 1327 doch kon zijn functie slechts opnemen na 23 augustus 1328 (A.R.A., Oorkonden van Vlaanderen, 2e reeks, nr. 137).

55. De Pauw, *a.w.*, blz. 688: *Chest l'enquete faite et oye en le ville de Bruges...*

56. Achteraf werd de opeisingslijst van de koninklijke commissarissen gebruikt in het onderzoek naar diegenen die voor vervolging in aanmerking kwamen. De lijst van 17 september 1328 bevat nl. een aantal aangestipte en niet-aangestipte namen. Beide groepen werden uitgesplitst en binnen hun kategorie in dezelfde volgorde overgenomen op afzonderlijke lijsten. Eén der groepen wordt omschreven als *pourtrait*, d.w.z. vervolgd. De betekenis van deze term voor de individuele opstandeling zal onderzocht worden in een bijdrage over confiscatie en verbanning.

grafelijke partij reeds vóór 23 augustus 1328 een deel van de informatie had verzameld.

Opvallend is wel dat een aantal in deze bron met name genoemde Brugse opstandelingen voorkomt op de koninklijke lijst. Dit kan erop wijzen dat Filips VI zich de eerste keuze voorbehield en de grootste verdachten uit Vlaanderen wegwilde.

Uit de bron blijkt tevens dat de onderzoekers konden rekenen op de hulp van "insiders". Men mag hen herkennen onder die Brugse vooraanstaanden die niet toevallig na de nederlaag der opstandelingen een zetel innamen in het stadsbestuur⁵⁷. Het waren ook zij die het nodige gezag en de informatie bezaten om de graad van collaboratie van sommige beschuldigten te matigen⁵⁸.

De samenstelling van de lijsten door Filips VI en graaf Lodewijk gebeurde o.i. door gebruik te maken van bestaande werkdokumenten uit de stedelijke administratieve en socio-professionele structuren. Hierop werd een eerste summiere selectie toegepast op grond van gekende informatie over politieke gezindheden van groepen en enkelingen.

Het "statuut"

Wellicht op verzoek van het Brugse stadsbestuur of van de gijzelaars vaardigden de koninklijke commissarissen - eveneens op 17 september - voorliggend reglement uit dat de rechtspositie van de gijzelaars vastlegde⁵⁹.

57. De Pauw, *L'enquête...*, blz. 683-684: *Ende alle de vorseide personen die sijn gheexamineerd ende ghelesen vor den here Willem van der Stove...*, en 15 andere prominenten. Men vergelijkte deze lijst met diegenen die zich op 14 december 1328 borg stellen achter de schuldbekentenis van Brugge voor een lening van 20.000 ponden van Parijs aangegaan bij de compagnie der Peruzzi (S.A.B., Politieke Oorkonden, nr. 323; de lijst van hen die de akte zegelden vindt men bij Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, dl.1, nr. 323, blz. 390-399), Willem van der Stove, burgemeester van Brugge en onafgebroken lid van de schepensbank van 1328 tot 1338, grafelijk raadshere van 1333 tot 1338.

58. De Pauw, *a.w.*, blz. 674: *...Willem Canin was ondregghen van scepenen ende gaven hem I goet gheruchte.*

59. Bekrachtigd door Filips VI te Parijs op 4 oktober 1328 en bewaard in een vidimus door Hugues de Crusy, *garde* van de *prévôté* van Parijs, op 19 december 1328 (A.N., J 569, nr. 6).

Aangezien graaf Lodewijk eveneens en om dezelfde reden gijzelaars opeiste bleef een reactie van deze groep niet uit. Zij eisten de uitbreiding van het toepassingsveld van de koninklijke ordonnantie op hun persoon. Rogier Briseteste, grafelijk ruwaard te Brugge, bracht dit verzoek aan graaf Lodewijk over en liet niet na hierbij een afschrift van de ordonnantie te voegen⁶⁰.

De Vlaamse gijzelaars vertrokken liever niet rechteloos naar Frankrijk in een toestand die in hun stadskeuren niet was voorzien. De tijdelijke bescherming die Filips "zijn" gijzelaars bood stemde dezen in elk geval zeer tevreden, tot spijt van hun grafelijke lotgenoten.

Wellicht ging graaf Lodewijk op het verzoek in vermits de gijzelaars bij hun aankomst in Nevers vernamen dat ze eveneens bewegingsvrijheid genoten mits zich elke morgen bij de plaatselijke burggraaf aan te bieden⁶¹.

We vinden in ons dossier alle elementen terug die door het internationale recht bij een gijzelaarschap worden onderscheiden⁶²:

"Gijzelaars zijn uitsluitend natuurlijke personen. De gijzelheer daarentegen kan ook een instelling met rechtspersoonlijkheid zijn zoals een Staat, een stad,..."

"De gijzelname is een verzekering van een rechtsoverdracht en mag derhalve niet verward worden met een gevangenschap". De koninklijke ordonnanties van 10 september 1328 voor Ieper en van 25 december 1328 voor Brugge verwoordden die rechtsoverdracht. Van gevangenschap was geen sprake.

"De gijzelheer beperkt de persoonlijke vrijheid van de gijzelaar, doch de graad van beperking kan wisselen naargelang de aard van de overdracht of de inschikkelijkheid van de gijzelheer". In voorliggend geval waarborgde Filips de vrijheid van beweging doch beperkte deze tot de aangewezen standplaatsen. Opsluiting in een ker-

60. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Verzameling de Saint-Genois, nr. 1446. Hoewel de destinataris van deze akte niet met naam vermeld wordt blijkt uit de inhoudelijke gegevens - Briseteste, gijzelaars naar Aalst, enz.- dat hier graaf Lodewijk bedoeld is.

61. R.A.G., Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Chronologisch Supplement Wyffels, nr.613.

62. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, heruitg. A. Erlert en E. Kaufmann, I. Band, Berlin, 1971, trefwoord Geisel, kol. 1445-1451.

ker werd uitgesloten. Wel was een dagelijkse aanmelding bij het betrokken stadsbestuur of de baljuw verplicht (Art. 1). Dit stemde overeen met de vrijheid van beweging toegestaan in het stedelijk recht⁶³. Dat koning en graaf hun gijzelaars naar Frankrijk, resp. het graafschap Nevers lieten overbrengen week af van de gangbare beperking van de keuze van de gijzelplaats door de vorst⁶⁴.

De betrokkene mocht er zijn beroep uitoefenen om in zijn “broodwinning” (*pain gagnier*) te voorzien (Art. 1). Dit laatste bood een oplossing voor het principe dat de gijzelaar gewoonlijk inlag op eigen kosten⁶⁵. Aangezien men voor onbepaalde tijd vertrok en rekening houdend met de sociale en economische toestand van de meeste gijzelaars kon niet verwacht worden dat zij met voldoende geldmiddelen op pad gingen. Ieper zorgde voor enige hulp nog tijdens de gijzelperiode, Brugge vergoedde zijn gijzelaars slechts vanaf 1338 na een nieuwe regimewisseling. Deze tussenkomsten stoelden wellicht op de diepgewortelde familiale en collectieve solidariteit, de zogenaamde “giseltere”⁶⁶.

“De gijzelaar is vrij wanneer de rechtsvordering vervuld is of wanneer een tussenoplossing een einde maakt aan de gijzeling”. We bezitten geen schriftelijk besluit waarbij koning en/of graaf de gijzeling beëindigden. Op 22 december 1329 oordeelden beiden blijkbaar dat Brugge voldoende de aangegane verplichtingen was nagekomen en stuurden de gijzelaars naar huis. De schepenbanken waren herbemand, de inning van het ongeld gebeurde onder het toezicht van koning en graaf, en slechts de eigenaars van onroerende goederen in de stad mochten hun wapens behouden⁶⁷. Betalingen uit hoofde van financiële verplichtingen jegens koning en graaf werden uitgevoerd⁶⁸. De Brugse keuren waren geamendeerd. De Ieperse stadsrekening 1328-1329 bewijst dat daar onder het toezicht van de koninklijke commissaris-

63. Van Caenegem, *Het strafrecht in Vlaanderen*, blz. 278.

64. Idem, *a.w.*, blz. 278.

65. Idem, *a.w.*, blz. 274.

66. Idem, *a.w.*, *ibid.*

67. S.A.B., Politieke Oorkonden, nr. 326, akte van Filips VI dd. 8 januari 1329 met bevestiging of versoepeling van enkele punten uit de ordonnantie van 20 december 1328.

68. S.A.B., Politieke Oorkonden, nrs. 327, 328 en vooral 338.

sen de omwallingen werden ontmanteld⁶⁹. Ook van hieruit kwam de geldstroom naar de beide schatkisten op gang⁷⁰ (Art. 7).

“Tijdens het gijzelaarschap behoudt de gijzelaar zijn rechtsstatuut nl. hij mag niet gedood noch gekwetst worden, hij kan niet aan derden worden doorgegeven d.w.z. verhandeld, hij mag niet verplicht worden tot arbeid t.v.v. de gijzelheer”. Het koninklijk vrijgeleide stond hiervoor borg vanaf het vertrek uit Vlaanderen tot bij de terugkeer (Art. 3).

“Het gijzelaarschap verliest zijn bestaansreden wanneer de rechtsvordering niet vervuld geraakt of de gijzelaar door eigen optreden de procedure verstoort bijv. door een vlucht(poging). In deze gevallen boette de gijzelaar soms met zijn leven doch meestal volgde een omzetting in blijvende gevangenschap.” Wie zich aan de oproep tot gijzelschap onttrok of voortijdig zijn standplaats verliet veroordeelde zichzelf automatisch tot levenslange verbanning uit Brugge met alle strafrechtelijke gevolgen vandien (Art. 4). Ook in het publiekrecht werden de gijzelvlucht en de weigering in te gaan op de opeising als gijzelaar zwaar gestraft⁷¹.

Voorliggende tekst voorzag echter nog in bijkomende waarborgen en wilde bij voorbaat voor andere praktische problemen in een oplossing voorzien.

Filips VI verleende opschorting van rechtsvervolging en van strafuitvoering omwille van eerdere veroordelingen voor de duur van de gijzeling. Deze maatregel betrof slechts zaken waarbij de koninklijke rechtspraak betrokken was. De rechten van de graaf van Vlaanderen en van derden werden uitgezonderd (Art. 2). In een volgend artikel echter worden deze beide partijen eveneens verplicht tijdelijk van hun vorderingen af te zien, tenzij de zaak geen uitstel kon dulden (Art. 5).

Wanneer een gijzelaar zonder reden zijn standplaats verliet of wanneer hij voor een procesvoering weggeroepen werd was zijn stads-

69. Des Marex en De Sagher, *a.w.*, blz. 1002-1016. Op 18 mei 1328 vaardigen koninklijke commissarissen het werkschema voor de afbraak der Ieperse stadsversterkingen uit (Diegerick, *Inventaire*, II, nr. CDXLIX, blz. 65-66). Op 26 september stelt Filips VI de gedeeltelijke sloop ervan vast (Idem, *a.w.*, II, nr. CDLII, blz. 67-68).

70. Diegerick, *a.w.*, nr. CDXLVII, blz. 64, en nr. CDLX, blz. 73.

71. Van Caenegem, *a.w.*, blz. 279.

bestuur, in dit geval Brugge, verplicht een vervanger te leveren (Art. 4 en 5). Vervanging werd eveneens voorzien bij verhindering door ziekte of omwille van een "redelijk" motief. In dit geval mocht de oudste zoon zich aan een oproeping verwachten, of, bij ontstentenis ervan, een "aanvaardbaar" persoon (Art. 6). Deze verplichting verviel wanneer de gijzelaar tijdens zijn diensttijd overleed (Art. 4). De techniek van plaatsvervangers of "wissels" was inderdaad ook voorzien in de stadskeuren⁷².

Besluit

De bestraffing van de Vlaamse opstandelingen na hun nederlaag te Cassel in 1328 is in haar krachtlijnen gekend. De onderliggende bedoeling nl. de versteviging van het grafelijk gezag ten koste van de stedelijke autonomie en weerbaarheid werd duidelijker dan ooit. Om het voordeel van de overwinning te behouden en de nodige beslissingen te kunnen doordrukken eisten en verkregen zowel koning Filips als graaf Lodewijk bij de onderwerping van elke stad of gemeente een aantal gijzelaars. Het grootste aantal viel ten laste van Brugge en Ieper. Het pijnlijk gemis van een belangrijk percentage economisch actieve inwoners, vooral wevers en volders, bleek echter een werkzaam drukkingsmiddel in handen van koning en graaf. De opgeroepen gijzelaars konden zich bovendien niet aan hun plicht onttrekken vermits elk verstek bij voorbaat bestraft werd met confiscatie van goederen en eeuwige verbanning uit Vlaanderen.

De gijzelingsoperatie zelf verliep zonder gekende incidenten. De koninklijke en grafelijke administraties bewezen een doeltreffendheid die nog al te zeer onderschat wordt. Juridische en praktische problemen werden ondervangen door de afkondiging van een reglement of statuut dat een aantal bepalingen van het privaats- en publiekrecht inzake gijzeling in deze zaak toepasbaar stelde.

De gijzeling nam een einde toen koning en graaf oordeelden dat aan de meeste van hun eisen een begin van uitvoering was gegeven.

72. Van Caenegem, *a.w.*, blz. 272-273.

BIJLAGEN

1.

Robrecht van Vlaanderen, Walram van Luxemburg, Andreas van Firenze en Pierre de Cugnières, gevolmachtigden van koning Filips VI van Valois in Vlaanderen, vaardigen een reglement uit voor de 500 gijzelaars die de stad Brugge als waarborg voor haar onderwerping aan de koning moest leveren.

[Brugge], 17 september 1328

- A. Origineel niet voorhanden.
- B. Afschrift gevoegd bij de brief van Rogier Briseteste, ridder en grafelijk ruwaard te Brugge, aan graaf Lodewijk II van Nevers met het verzoek vanwege de stad Brugge dit reglement ook toepasbaar te stellen op het contingent gijzelaars dat door de graaf was opgeëist, Brugge, 25 september [1328]. Zegel op enkele staart van perkament afgerukt. Gecancelleerd. Rijksarchief Gent, Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Verzameling de Saint Genois, nr. 1446. - Vidimus door Hugues de Crusy, *garde de la prévôté*, (19 december 1328) van een vidimus door Filips VI van Valois (4 oktober 1328). Archives Nationales te Parijs, J 569, nr. 6.
- C. Vermelding: J. De Saint-Genois, *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre...*, Gent, 1843-1846, nr. 1445, blz. 420-421.

Nous Robert de Flandres, seigneur de Cassel, Waleranc de Lussenbouch, seigneur de Ligni, chevalier, Andrieu de Florence, clerc, tresorier de Paris, Pieres de Quignieres, chevalier et conseiller dou roy no seigneur, faisons savoir a tous ke sour l'estat de v^e hostages ke li bourgmestres, eschevins, conseil et toute la communauteit de le ville de Bruges doivent bailler au roy no seigneur par la vertu de le submission que il lui ont faite et par la ordinance ke il en a ordiné, nous comme messagé doudit roy no seigneur envoiet a Bruges pour eslire lesdis v^e hostages et pour faire autres choses a nous commises avec luer dependances avons otrié et consenti les declaration ki s'en sieuwent.

[1].Premierement ke lidit hostages ne seront mie mis en prison fermee ne en fiers ne en loijens pour cause de l'hostagement, mais tenront luer hostagement en aucunes boines villes ki luer seront assignees depar le roy le temps de l'hostagement durant, et se presenteront cascun jour devant la justice de la ville en devant celi ke li roys vaura a ce deputer, et porront faire luer mestiers et leur pain gaingnier loialment se il leur plaise.

[2].Item lidit hostages parmi lor hostagement faisant n'en porront iamais estre aproces d'aucun meffait cha en ariere par le roy ne par ses officials ou ministres, ains seront quite parmi tel hostagement de toutes paines et amendes, de tous meffais du temps passee, de tant seulement que al roy appartient, sauf al conte de Flandres et a partye tout leur droit en toutes parties.

[3].Item lidit hostages seront au conduit et en le sauve garde dou roy alant, demourant et revenant des hostages.

[4].Item se aucuns desdit hostages se defaict d'aler au lieu des hostagemens ou des lieux se dapartoit sans congiet ou sans gré dou roy il n'en porroit jamais retourner en le ville de Bruges, anchois en seroit bannis a tous jours, et se il retourneroit justice en seroit faite comme de banit et seroit la ville tenue de bailler ent un autre au lieu de celi, mais se aucuns mouroit de sa mort naturele le temps de l'hostagement durant la ville ne seroit mie tenue de bailler autre au lieu de celi.

[5].Item lidit hostage le temps de l'hostagement durant alant demourant et retournant n'en porront estre aproces au pays ou il sont des meffais del temps passee, mais se li cuens de Flandres ou partye le voloient aprochier du paijs de Flandres ledit temps durant li roys approuvera que la queere sera delaié le temps de l'hostagement durant jusques le temps de l'hostagement fine, ou se la cose ne se pooit bonement delaijer cheli qui seroit aprochies s'en iroit sa queere deffendre et la ville bailleroit un autre au lieu de celi.

[6].Item se aucuns desdis hostages qui seront bailliet fust enpechies de maladye ou d'aucun enpechement raisonnave lidit roys de sa grace prendera ou fera prendre escange ou lieu de celi qui sera ensi enpechies son fil agiet ou autre escange convenable se il n'avoit fil.

[7].Item lidit hostages seront delivres de luer hostagement aussitost que l'ordinance que li roys no signeur voldra ordiner dedens ce Noel sera acomplie.

Et nous devantdit messagé dou roy no signeur avons promis et promettons asdis burghmestres, eschevins, conseil et le communauté de ladite ville de Bruges ke nous procurerons ke lidis roys no signeur toutes lesdites declarations et cascune d'icelles approuvera et ratificara par ces lettres ouvertes. En tiesmoingnage de laquele cose nous avons ces presentes lettres saiellé de nos propres seals, qui furent faites et donnees le seminedi apres la Sainte Crois en septembre l'an de grace mil trois cens vint et huit.

Tres chier et reddoutes, plaise vous assavoir ke ie fui requis de le ville de Bruges de vous prier et supplijer et il vous prient et supplient pour Dieu ke vous voellies donner tel conduit tele grace comme deseure est dit as vos hostages de Bruges ki sont pries de estre a ce procain mardi a Alost, et se vous voles leur donner plus de grace il en prenderont volentiers car il me samle qu'il sont tant liet qui en sont pris. Nostre sires vous voelle tenir en boin estat. Escript a Bruges le diemence apres le jour de Saint Mahieu.

Rogier Briseteste, vo chevalier, appellant a vo commandement.

2.

[Brugge, 17 september 1328-mei 1329]

Verzoek vanwege Rogier Briseteste, ruwaard van de stad Brugge, aan de baljuw van Gent, om Pieter de Kerseghietere, onterecht opgeroepen als gijzelaar onder het ambacht der kaarsgieters, aan te zetten tot terugkeer naar Brugge om zijn dienst als gijzelaar onder het ambacht der kouscheppers te vervullen.

A. Rijksarchief Gent, Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Chronologisch Supplement Wyffels, nr. 620.

Bi Rogir Briseteist, ruddere, ruward van der stede van Brucghe.

An erachteghen ende warden den baelliu van Ghent, salut. Baelliu, ic doe u te wetene dat ic ben wel gheinformerd van der wet van Brucghe ende van anderen goeden lieden dat een die gheropen was in ghiselscepe, Pieter de Kerseghietere, de parmentier, niet en es van dien ambacht maer hi es een coussceppere, ende omedat hi van dien ambochte niet en es daerin dat hi dat hi [sic] gheropen was, zoe biddic u of wesen mach dat ghine omme minnen wille helpen wilt dat hi weder kere ende hir in zoe doen dat hi te bat hebbe om minnen wille, ende of ghij ijert wilt dat ic vermach dat laet mij weten. God si met u.

[Rug:] Lettres de escusance de Pieron le Keerseghietere, cauchetier.

3.

Parijs, 27 oktober 1328

Mandement vanwege Hugues de Crusy, garde de la prévôté de Paris, aan de graaf van Vlaanderen en zijn ambtenaren om Hannin Berenpoet, kouschepper te Brugge, niet verder te vervolgen vermits deze zich te Parijs regelmatig als gijzelaar aanbood.

A. Rijksarchief Gent, Oorkonden van de graven van Vlaanderen, Chronologisch Supplement Wyffels, nr 615.

A haut home noble et puissant le conte de Flandres ou sa gent deputez depar ly en ladicte contee de Flandres, Hugues de Crusy, garde de le prevosté de Paris, salut. Savoir vous faisons que Hannin Berenpoet de Bruges, cauchetier, s'est rendu en hostaiges a Paris si comme nous l'avons veu estre contenu en un rolle a nous envoie ouquel les hostaiges de Flandres sunt escripiz, et

si s'est representez acontre les journees a ly assignees si comme mestres Robers de Clichy et Jehans Mangieis, examinateur du Chastelet de Paris, establiz depar le roy no signeur, et prions depar nous que vous ledit Hannin pour cause desdiz hostaiges ne empeschiez ou molestiez en aucune maniere en corps ne en biens, et se aucuns de ses biens avez pris ou arreste ou empeschiez pour ceste cause, si li faites rendre et delivrer comme il et tout sun bien soient en l'especial garde du roy no signeur le temps desdiz hostaiges durant. Donné souz le seel de la prevosté de Paris le jeudi avant la feste de Toussaint l'an de grace mil CCC vint et huit. Billet.

[Rug:] Lettres de escusance de Hannin Berempot de Bruges, cauchetier.

DE BEURDENAARS EN HET BEHEER VAN HET SINT-JOOSHUIS TE BRUGGE, 15DE-16DE EEUW

A. VANDEWALLE °

Al vroeg in de 15de eeuw was het in het toen erg drukke Brugge, dat door zijn internationale handelsfunctie en door de hertogelijke residentie de dimensie van een Europese grootstad aanhield, een gewoon gezicht dragers van manden geladen met vis naar de Markt te zien trekken. De bevoorrading van de dagelijkse vismarkt - toen nog en tot het midden van de 18de eeuw op het grote marktplein voor het Belfort - was in de eerste plaats de zorg van de viskopers, verenigd in het visambacht¹. In het begin van de 15de eeuw slaagden deze er echter niet meer in voldoende vis aan te voeren, zodat de stadsmagistraat afkondigde dat gelijk wie dat wilde vis mocht aanbrengen en verkopen. Dit bracht het ontstaan mee van een specifieke groep kleine vishandelaars, de beurdenaars. Deze brachten vis aan in een mand of "beurde" op de schouders en verkochten die op de markt².

Het traject dat deze manddraggers volgden werd uiteraard bepaald door de noordelijke ligging van de kust, waar de vis vandaan kwam. Vanaf de Ezelpoort stapten de manddraggers naar de Markt door de Ezelstraat, - misschien in het gezelschap van talrijke ezels die boter en kaas uit het landbouwgebied in het Noorden aanvoerden, wat een mogelijke verklaring is voor de straatnaam³. Langs deze straat, niet zo ver van de Ezelpoort vandaan, stond een passantenhuis gewijd aan Sint-Joos. Het verband tussen de Brugse beurdenaars en het Sint-Jooshuis vindt uiteraard hier zijn oorsprong. Het gezelschap van de beurdenaars was van bij zijn ontstaan in het Sint-Jooshuis

° Dr. geschiedenis, hoofdarchivaris stad Brugge; Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge.

1. A. VANHOUTRYVE, *De vishandel en het visambacht te Brugge tot op het einde van het oud regiem*, Brugge, 1975, 117 p.

2. E. GAILLIARD, *Glossaire flamand* bij L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, Brugge, 1879-1882, p. 267; en zie n. 5.

3. A. SCHOUTEET, *De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis*, Brugge, 1977, p. 58.

gevestigd. Hun religieuze diensten vonden plaats in de bijhorende kapel van Sint-Joos.

Veel details over deze betrokkenheid van de beurdenaars bij het Sint-Jooshuis zijn tot hertoe niet bekend gemaakt⁴. De kennis betreffende de beurdenaars op zich is trouwens erg schaars, zowel op institutioneel vlak als betreffende hun economische draagwijdte en hun sociale betekenis⁵. Ook over het Sint-Joosgodshuis is nog geen definitieve studie verschenen⁶. Eén aspect dat beide raakt, nl. de inmenging en groeiende inwerking van de beurdenaars in het beheer van het Sint-Jooshuis, kan hier alvast nader worden toegelicht.

Het beurdenaarsofficie

Het beurdenaarschap was een arbeidersofficie, wat betekent dat het een beroep was waar handwerk aan te pas kwam maar dat niettemin tot een door de stad gemonopoliseerde en door haar gereglemen-

4. A. VANHOUTRYVE, a.w., p. 89-90; D. AERTS, *Op zoek naar de ware Jacob. Heilige pelgrims en pelgrimsheiligen in onze streken. I. Sint-Joost*. - *De Pelgrim*, jg. 7 nr. 1 (1991), p. 26-27; H. LOBELLE, *het Sint-Joosgodshuis : schenkingen vermeld in een 15de-eeuws register*. - *Liber Amicorum André Vanhoutryve*, Brugge, 1990, p. 124-125. Als deze artikels raken slechts vluchtig het onderwerp aan. De tentoonstelling "De Godshuizen van Brugge en hun plaats in de armenzorg" in de Kredietbank te Brugge van 1 juli tot 29 aug. 1993 bevatte meer commentaar betreffende de beurdenaars en het Sint-Jooshuis dan in de catalogus werd opgenomen : M. FORMESYN en R. BRUYNSERAEDE, *De godshuizen van Brugge en hun plaats in de armenzorg*, z.p., 1993, 46 p.

5. A. VAN DE VELDE, *De arbeidersofficiën der stad Brugge*, z.p., z.j., p. 7-8; A. VANHOUTRYVE, *Het Brugs stadsofficie der "buerdenaars" of "mandragers"*, - *Vlaamse Stam*, jg. 5 (1969), p. 136-140; ID., *Vis en visverkopers in het middeleeuwse Brugge (4). het Brugs stadsofficie van de "Buerdenaars"*, - *Brugge die Scone*, jg. 14 nr. 2 (1993), p. 12-13; de twee laatste artikels zijn slechts een herhaling van de paragraaf betreffende de beurdenaars door dezelfde auteur in zijn boek *De vishandel*, a.w. (zie in n. 1), p. 87-90 en 96-101 (bijlagen). De hierin gepubliceerde gegevens zijn evenwel op een zeer beperkt aantal bronnen gebaseerd, en blijven derhalve zeer onvolledig en oppervlakkig. Inmiddels werd een meer diepgaande doch nog niet gepubliceerde studie van de beurdenaars gemaakt, in een ruimer verband : A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën van Brugge, ca. 1440 - ca. 1670. Een institutionele studie, met economische en sociale aspecten*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling (K.U.Leuven, 1983) (zie ook n.7).

6. A. MAERTENS, *Gids der Brugsche Godshuizen*, Brugge, 1940, p. 46-48; G. MARECHAL, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugsche hospitaalwezen in de Middeleeuwen*, Kortrijk-Heule, 1978, p. 51-52 en 245-246.

teerde functie was uitgegroeid. In het kader van de achteruitgang van de handel in het 15de-eeuwse Brugge heeft het stadsbestuur door het aan zich trekken van bepaalde diensten, voornamelijk lossen, laden en transporteren, gepoogd de "service" t.o.v. de vreemde kooplui te verbeteren en hen zo in Brugge te houden. De reglementeringen die het stadsbestuur aan de officiehouders oplegde waren bedoeld om de haven- en marktactiviteiten op een goed georganiseerde wijze te laten verlopen. Het monopoliseren van de als officie aangewezen beroepen uitte zich door het strikt vasthouden aan het aantal uitoefenaars, zodat een plaats slechts kon ingenomen worden wanneer ze openviel door overlijden van de vorige houder of door vrijwillige afstand vanwege deze laatste. In beide gevallen diende voor het verkrijgen van de functie een geldsom betaald te worden, in het eerste geval aan de stad, in het tweede aan de persoon die ze afstond⁷.

Vrij snel na de opkomst van het beurdenaarschap werd het officie door een groot aantal personen verworven en uitgeoefend. Hun activiteit deed afbreuk aan de privileges van de vrije viskopers, die hun monopolie zagen verloren gaan. Reeds in 1432 slaagden deze er wel in het aantal beurdenaars door het stadsbestuur te laten reglementeren, maar moesten toch het bestaan van niet minder dan tachtig beurdenaars gedogen, waarvan er dagelijks vijftig naar de markt mochten komen⁸.

De definitieve erkenning van de beurdenaars kwam er in 1456 door de verlening van een keure. De houders van de beurdenaarsofficiës moesten hun vis gaan aankopen bij de vissers aan de kust, en hem vanaf de grenzen van het stadsgebied in een mand op de schouders naar de Brugse markt dragen. Later mochten ze hem met transportmiddelen steeds dichter bij de markt aanvoeren en moesten pas het laatste deel van het traject hun naam van manddragers waarmaken. Vanaf 1495 mochten de manden zelfs tot aan de hoeken van de markt gebracht worden met paard en kar of per boot⁹.

7. A. VANDEWALLE, *De stadsofficiën van Brugge : openbaar ambt of commercie (15e-18e eeuw)*, - G. MACOURS (ed.), *Cornua legum. Actes des journées internationales d'histoire du droit et des institutions*, (Acta Falconis, Faculteit Rechtsgeleerdheid K.U. Leuven, 87/7), Antwerpen, 1987, p. 217-225.

8. Stadsarchief Brugge (verder : SAB.), Oud Archief, reeks 310 : *Charters ambachten*, nr. 204 (dd. 28.03.1508 n.s., met geïnserceerde oorkonde van juni 1495); A. VANHOUTRYVE, *De vishandel. a.w.*, p. 96-98.

9. ID., *a.w.*, p. 99-101.

De manden die de beurdenaars gebruikten moesten beantwoorden aan een model en nauwkeurig geijkt zijn. De aangebrachte vis moest vers zijn en van het kleine soort. Op de markt moest die in de manden zelf of op planken of schotels gepresenteerd worden voor de verkoop. De beurdenaars hadden een standplaats langs de buitenzijde van de eigenlijke markt, die zelf bezet was met de stallen van de viskopers¹⁰. De beurdenaars waren duidelijk ondergeschikte lieden, klein volk dat door de eigenlijke viskopers minachtend gedoogd werd. Hun keure stond trouwens onder de controle van de deken en eed van het visambacht. De beurdenaars moesten ook een taks van 1 grote per verkochte mand aan het visambacht afdragen¹¹.

Het beurdenaarsgezelschap

Ook wat hun beroepsvereniging betreft waren de beurdenaars verre van zelfstandig, en dienden zij bij sterkere instanties aan te leunen. Uiteraard waren zij in meer dan voldoende groot aantal om een eigen gezelschap te vormen. Het lidmaatschap hiervan was trouwens verplicht, en ging in met de aankoop van het officie en de betaling van een intredegeld¹². Bovendien ging een bepaald bedrag van elke verkochte mand vis naar de gezelschapskas. Daarmee werden o.m. de kosten van het verblijf in het Sint-Jooshuis vergoed, want een eigen gezelschapshuis konden de beurdenaars zich niet veroorloven¹³.

Aan het hoofd van het gezelschap stond ook niet een deken zoals bij de volwaardige ambachten. Een "opperzorger" uit eigen rangen stond in voor de dagelijkse leiding. Daarnaast was er een hoofdman van buitenuit, gekozen in de hoogste maatschappelijke kringen van de stad, die als beschermheer en leidsman fungeerde. In 1471 was dit bijvoorbeeld Lodewijk van Gruuthuse, die voor het gezelschap

10. ID., *a.w.*, p. 87-89.

11. ID., *a.w.*, p. 100-101.

12. Archief van het OCMW., Brugge. *St.-Joosgodshuis*, nr. 34, dd. 04.08.1489. In de tweede helft van de 16de eeuw werd het intredegeld niet meer gegeven : SAB., Oud Archief, reeks 358 : *Viskopers*, rekeningboek beurdenaars 1565-1649.

13. Zie het in vorige n. geciteerde rekeningboek.

bij de graaf het voorrecht kon afdwingen om de vismanden met wagens tot aan de stadspoorten te mogen voeren¹⁴.

Een gezelschap zoals dit van de beurdenaars was niet vertegenwoordigd in de structuren waardoor de erkende ambachten een stem hadden in het politieke leven. Toch slaagden de beurdenaars er in 1512 in een lid van hun bestuur te laten opnemen in de eed van de viskopers, die een van de meest vooraanstaande Brugse ambachten vormden. Op die manier konden ze dan toch, zij het onrechtstreeks, aan de politieke medezeggenschap in stadsverband deelnemen¹⁵.

Beheer van Sint-Joos

Het Sint-Joosthuis in de Ezelstraat, waar het beurdenaarsgezelschap onderdak vond, was gesticht als een passantenhuis : voorbijtrekkende reizigers, zwervers en daklozen konden er voor korte tijd onderdak vinden. Het werd beheerd door een gilde waarvan personen met uiteenlopende beroepen, vooraanstaande burgers en ambachtslieden, deel uitmaakten. In 1352 schonken Jan Scalleballe c.s. aan het bestuur een huis en negen aanpalende kamers, afgesloten met een poort, om als "hospitaal van Sint-Joos" te dienen. Een nieuwe kapel bij het complex in de Ezelstraat werd ingewijd in 1449. Het hoofdaltaar was toegewijd aan Sint-Joos, een tweede en een derde altaar respectievelijk aan het Heilig Kruis en Onze-Lieve-Vrouw¹⁶.

Het Sint-Joosgilde had, gezien de aanwezigheid van de beurdenaars in het huis, speciale banden met deze beroepsgroep. Alle beurdenaars waren lid van het gilde, en hun religieuze diensten werden hier gevierd. Toen in 1440 naar jaarlijkse gewoonte een nieuw gildebestuur werd verkozen, bleken daar vier manddragers deel van uit te maken, naast negen zorgers en een deken¹⁷. Dit bracht mee dat

14. Zie het in n. 12 geciteerde rekeningboek, f° 28, 29 en passim; Archief van het OCMW., Brugge, *St.-Joosgodshuis*, nr. 29 (dd. 29.12.1471).

15. Rijksarchief te Brugge, *Charters blauw nr.*, nr. 8567 (dd. 23.06.1512); SAB., Oud Archief, reeks 114 : *Wetsvernieuwingen*, 1503-1534, enz., jaarlijks bij de eed van de viskopers.

16. G. MARECHAL, *a.w.*, p. 51-52; H. LOBELLE, *a.w.*, p. 125-127.

17. Archief van het OCMW., Brugge, *St.-Joosgodshuis*, nr. 178, rekeningen 1449-1476, f° 1; H. LOBELLE, *a.w.*, p. 125.

de beurdenaars inspraak hadden in het beheer van de kapel¹⁸. Maar er kan duidelijk gesteld worden dat ook op het vlak van hun religieuze belangen de beurdenaars niet zelfstandig konden optreden. Ze vormden geen eigen, uitsluitend aan de uitoefenaars van dit beroep voorbehouden vereniging, maar waren opgenomen in een ruimer samengesteld gilde.

In 1440 was ook overeengekomen dat de beurdenaars op elke mand vis die zij op de Brugse markt brachten, een vast recht van 12 miten of een halve groot aan het gilde zouden afstaan. Deze bijdrage moest ten goede komen aan de werking van het Sint-Joosthuis, het verschaffen van onderdak aan armen en het verzorgen van de dienst Gods. Deze overeenkomst werd enige tijd later, in 1452, in een oorkonde vastgelegd. Het is mogelijk dat uit dit alles mag afgeleid worden dat de instelling toen reeds periodiek arme beurdenaars opnam en dus deels als een godshuis fungeerde¹⁹.

De vaste bijdrage van 12 miten werd door de beurdenaars beschouwd als hun "gildegeld", de vergoeding die zij verschuldigd waren voor hun lidmaatschap van het Sint-Joosgilde. Met dit laatste waren hun medebroeders, die wel een echt gildegeld betaalden, het evenwel niet eens. De protesterende medebroeders waren die van de "poortერიj": de verzamelnaam blijkbaar van de vooraanstaande burgers die naast de beurdenaars het andere grote contingent gildeleden uitmaakten²⁰. De overeenkomst die tussen beide partijen in 1519 tot stand kwam regelde hun wederzijdse rechten en verplichtingen in het gilde en in

18. G. MARECHAL, *a.w.*, p. 245.

19. *Ibidem*, p. 245-246; SAB., Oud Archief, reeks 310 : *Charters ambachten*, nr. 187 (dd. 25.01.1452), uitg. E. HUYS, *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamsche gilden*, dl. Bijlagen, Kortrijk, 1926, p. 176-178.

20. Er kan een verband gezocht worden tussen deze "poortერიj" en de poorters die samenkwamen in de Poortersloge. Deze laatste waren een beperkte groep Bruggelingen uit de beleidskringen en de gegoede middenklasse, die echter waarschijnlijk geen echte gestructureerde vereniging of gezelschap vormden. Indien dit wel het geval was geweest, had men kunnen veronderstellen dat de leden voor hun kerkelijke diensten in de Sint-Jooskapel te gast waren. Er zijn echter vooralsnog geen sporen in deze richting gevonden. A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *De Poortersloge van Brugge*, - *Het Belgisch Staatsarchief van 1919 tot 1920*, verslagen uitg. o.l.v. J. CUVELIER, deel : *Het Staatsarchief van Brugge*, z.p., z.j., p. 2 vlg.; M. VANDERMAESEN, *De Poortersloge te Brugge* (publikatie in voorbereiding; met dank aan de auteur voor de toelating tot inzage van zijn manuscript).

het Sint-Jooshuis. De vertegenwoordiging van de beurdenaars in het gildebestuur werd terug op vier leden gebracht, nadat ze blijkbaar in het verleden tot drie was teruggevallen. Voortaan zouden die in de gildezaken evenveel zeggenschap hebben als de vertegenwoordigers van de poorterij. Er zouden geen zaken meer buiten hen om geregeld worden. De beurdenaars zouden nu wel een jaarlijks gildengeld betalen zoals de anderen, nl. 4 groten per lid. Bovendien zou elke beurdenaar die zijn officie verkocht een doodschuld van 2 schellingen moeten betalen ten behoeve van het gilde en de kapel. De gildebroeders van de poorterij beloofden aan de beurdenaars dezelfde rechten in het gilde en hetzelfde gebruik van de kapel als zij zelf genoten²¹.

Onderkomen in het godshuis

De betrokkenheid van de beurdenaars in het Sint-Joosgilde ging zover dat zij in 1559 een aantal schulden van achterstallige renten van het gilde overnamen²². Verder komen in de rekeningen van het beurdenaarsgezelschap herhaaldelijk posten voor van uitgaven voor herstellingen aan het huis en de kapel²³. In 1578 schonk het gezelschap een som van 6 pond groten aan Joos Lambrecht die daar een stichting deed en herstellingen liet uitvoeren. Voor hetzelfde doel stond het toen ook de verkoop toe van een huisje, gelegen ten zuiden van de kapel, dat het gezelschap alleen toebehoorde²⁴. Deze laatste eigendom had duidelijk niet de functie van gezelschapshuis, want de vergaderingen vonden plaats in twee lokalen in het Sint-Jooshuis zelf, de zogenaamde “opperkamer” en de “vertrekkamer”. Zij hadden deze lokalen in gebruik, maar moesten ze ook onderhouden²⁵.

21. Zie bijlage.

22. SAB., Oud Archief, reeks 310 : *Charters ambachten*, nrs. 213, 214, 215 en 216 (alle dd. 15.04.1559).

23. SAB., Oud Archief, reeks 358 : *Viskopers*, rekeningboek beurdenaars 1565-1649, f° 39v, 44, 45, 54, 74, 78, e.a.

24. *Ibidem*, f° 40v-41.

25. *Ibidem*, f° 75v en 76; Archief van het OCMW., Brugge, *Sint-Joosgodshuis*, nr. 83 (dd. 06.03.1580). “Vertrekkamer” zou kunnen betekenen : kamer waar men zich kon terugtrekken voor overleg. Cfr. E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. IX, 1929, kol. 169.

De reeds vernoemde Joos Lambrecht was degene die het Sint-Joosthuis door stichtingen in 1578 en 1585 tot een echt godshuis omvormde. Hij zorgde er voor dertien kamers voor oude mannen, bijgestaan door één oude vrouw. Bij degene die er opgenomen werden moesten ook beurdenaars kunnen zijn, zo werd door het gezelschap door middel van de vermelde steun bedongen. Na het overlijden van de fundateur moesten er steeds twee beurdenaars in het godshuis terecht kunnen. Als gouverneurs van het godshuis werden naast de twee testamentuitvoerders van de stichter of hun opvolgers, ook de hoofdman en de zorgers van de beurdenaars aangesteld²⁶. Een passend onderkomen voor de bejaarde leden van het beurdenaarsgezelschap was op die manier in elk geval verzekerd, en wel in het godshuis waar het gezelschap ook voor de overige groepsactiviteiten reeds lange jaren te gast was. In die periode was echter de economisch-sociale betekenis van het beurdenaarsgezelschap reeds fel achteruitgegaan²⁷.

26. SAB., Oud Archief, reeks 358 : *Viskopers*, rekeningboek beurdenaars 1565-1649, f° 40v-41; Archief van het OCMW., Brugge, *Sint-Joosgodshuis*, nr. 90 (dd. 28.06.1585); vergelijk met het testament van Joos Lambrecht : *Ibidem*, nr. 93 (dd. 14.09.1585) en nr. 100 (dd. 14.04.1587); A. MAERTENS, a.w., p. 46-49; H. LOBELLE, a.w., p. 125.
27. A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën*, a.w., p. 157-187.

BIJLAGE

Overeenkomst tussen de poorterij en de beurdenaars betreffende hun rechten in het gilde van St.-Joos, 6 juli 1519.

- Origineel : Archief van het OCMW., Brugge, *St.-Joosgodshuis*, nr. 41. Perkament, H. 51 cm, B. 27,5 cm. Enigszins beschadigd door vlekken.

In de name des heeren Amen. Kenlic zij allen den ghoonen die dit jeghenwoordich openbaer instrument zullen zien ende hooren lesen dat up den dach van heden den zessten dach van hoeymaend int jaer ons heeren duust vijfhondert ende neghentiene, inde zevenste indictie, ende int zevenste jaer des paeusscips ons helichs vaders in goede ende heeren ons heeren des paeus Lyoen de tienste van dien name, inde jeghewordicheit ende presentie van mij, Jan Bertijn cleerc, openbaer notaris ende tabellioen ende vanden oorconden hier onderscreven, zijn ghecompareert in propren persoene eerbare ende discrete mannen Pieter van Meulebeke abdt, Joes de Ghier deken, Joes Voghaets, Pieter Sey, Jan de Bauffremez, Jan Bassee ende Lodewijc Schier zoorghers ende ghildebroeders vander ghilde van mijnen heere sent Joes staende inde Ezelstraete binnen der stede van Brugghe, over hemlieden ende hemlieden steerc makende oec vervanghende ten zaken onderscreven alle dandere ghildebroeders van mijner heere sent Joes voorseid vander poorterije, ter eender zijde, Ende Adriaen Hacke, Jan Dhessche ende Cornelis Willay burdenaers of mandedraghers binder voorseide stede, ende oec zoorghers vander voorseide ghilde over hemlieden oec hemlieden steerc makende ende vervanghende alle de andere burdenaers ende mandedraghers binder voorseide stede ghildebroeders vander zelve ghilde ter andere. De welke voorseide comparanten inde namen voorseit bij huerlieder vrijen wille bij rippen rade consente ende tusschen sprekene van Edele ende moghende heere mijnen heere Jacop van Halewijn heere van Maldegem, Uutkeerke ende scoutheten vander voorseide stede, als hooftman wesende vanden voorseide burdenaers ofte mandedraghers, kenden ende lyeden, dat omme te remedierne ende of te legghene de... (beschadigd) ende ghescillen die nu of naermaels zouden moghen rijsen tusschen den voorseide abdt, deken, ... (beschadigd) ende ghildebroeders vander voorseide ghilde van mijnen heere sent Joes vander poorterij ter eender zijde, ende den gheselscepe vanden burdenaers of mandedraghers ter andere die nu zijn of naermaels wesen zullen, angaende den regimente ende ghebruke vanden godshuuse ende vander ghilde voorseit met daer ancleeft, uut cause dat de voorseide mandedraghers al zijn zij ghildebroeders bekent jaerlicx gheen ghildeghelt ghegheven en hebben of zo zij pretenderen niet en behooren te ghevene ghelijc dandere ghildebroeders vander poorterije, ghemerct dat zij in redemptie van dien zo zij zegghen gheconsentreert hebben van elcker mande visch die zij brijnghen eenen halven grooten, met andere diversche redenen, zij veraccordeert ende over

een commen zijn inder maniere naervolghende. Te weetene dat voordan de drie zoorghers die ghecooren zullen wesen vander voorzeide ghilde bijden burdenaers of mandedraghers zullen moghen kiezen eenen vierden uutten zelve gheselscepe vanden mandedraghers om mede zoorgher ende toezien-der te wesene vander voorseide ghilde. Ende zullen voordan de zelve mandedraghers of burdenaers gheroupen moeten zijn in alle zaken diemen doen zal der voornoemde ghilde angaende, oec huerlieder zeggghen daer in hebben ghelijc dandere ghildebroeders vander poeterije, ende dat men daer inne of angaende der zelve ghilde voortan niet en zal moghen sluiten ten zij bij wetene ende toezeggghen vanden zoorghers vander voorseide ghilde bij den burdenaers of mandedraghers ghecoren, ofte in ghebreke van dien van mijnen heere van Maldeghen ende Uutkeerke voorseit ofte andere hooftman wesende vanden voorseide mandedraghers ende in huerlieder name. Oec zo consenteerden de voorseide zoorghers ende ghildebroeders inde name voorseit over hemlieden ende over alle huerlieder naercommers burdenaers of mandedraghers ende ghildebroeders van mijnen heere sent Joes inde stede van Brugghe, dat zij ende elc van hemlieden voortan jaerlicx ghildeghelt gheven ende betalen zullen ghelijc andere ghildebroeders vander poeterije voorseit, dats te wetene elc ghildebroeder vier groten vlaemsch, de welcke vier groten vlaemsch over elc ghildebroeder ... (beschadigd) zoorghers vander voorseide ghilde mandedraghers wesende, zullen jaerlicx in huerlieder gheselscip innen ende die over brijngghen den abdt deken ende eed vande poertrije ende ghilde voorseit. Ende daer toe of boven desen, zo hebben de voorseide zoorghers vanden mandedraghers gheconsenteert ende consent-eren over hemlieden ende over alle huerlieden naercommers dat zo wanneer zij of eenich van hemlieden vercoopen zullen huerlieder mande of hem daer of quyte maken, dat de vercoopere werdt ghehouden te betaelne ten prouffijte vander voorseide ghilde ende capelle van sent Joes voor zijn dootscult twee scellijngghen groten vlaemsch munte, de welke twee scellijngghen groten de coopere zal moeten inhouden van den pennijngghen vanden coope, met condition indien dat hij zo niet en dade, zo werdt hij ghehouden in zijnen persoon de voorseide twee scellijngghen groten voordan vercoopere te betaelne zonder exceptie. Ende mids al desen zo hebben de voorseide abdt, deken, zoorghers ende ghildebroeders vander poeterije gheconsenteert ende consenteren over hemlieden ende over oec alle huerlieder naercommers den voornomden ghildebroeders vander burdenaers of mandedraghers voortan inde voorseide ghilde ende capelle met dat daer ancleeft te hebbene alsulc vrijdom ende ghebruuc als zijlieden vander poeterije zelve hebben. Alle welke voorwaerde, punten ende articlen de voornomde comparanten inde namen voorseit ende elc van hemlieden also verre alst hem ende zijne naercommers abdt, deken, zoorghers, burdenaers ende ghildebroeders van mijnen heere sent Joes voorseit angaet of angaen mach, beloofden bij huerlieder trouwe inder handen van mij notaris onderscreven te houdene ende vulcommene goed vast ende ghestade inder maniere voorseit, ende daer jeghen niet te doene of commene in eenigher maniere of bij eenigher wegghen in toecommende tijden, up tverband van al huerlieder goederen vander voorseide ghilde of broederscip van mijnen heere sent Joes meuble ende onmeuble present ende

toetecommene mids der renuntiatie van allen exceptien van fayte van bedroghe ende andere cavillatien ghecostumeert ende daertoe van noode. Up al twelcke voorscreven de voorseide comparanten wilden ende begheerden hemlieden ghemaect ende ghegheven te zijne een of meer instrumenten bij mij notaris voorseit onderscreven. Dit was ghedaen inde stede van Brugghe inden ommeganck van sente Donaeskeerke int jaer, maend, dach, indictie ende paeusscip voorscreven, ter presentie ende bij wesen van eerbare ende discrete mannen meester Jan Careest ende Joris Teerlijnc poerters vander voorseide stede van Brugghe als oorconden daer over gheroupen specialic ende ghebeden.

(getekend) Jacob van Halewijn.

(notarismerk)

Et quia ego Johannes Bertijn clericus Cameracensis diocesis publicus sacra apostolica et imperiali auctoritatibus venerabilisque curie episcopalis Tornacensis notarius juratus premissis monibus et singulis dum sicut premittere agerentur et fierent unacum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri vide scivi et audivi ac in notam sumpsi idcirco hoc presens publicum instrumentum manu alterius fideliter scriptum ydeomate vulgare exinde confeci signoque et nomine meis solitis et consuetis subscripsi et signavi in fidem robur et validius testimonium eorundem premissorum omnium et singulorum rogatus et requiqitus.

ONDER ZEIL MET DE MARINE. DE WERELDREIS VAN J.A. NOTEBAERT, CHIRURGIJN 3e KLASSE, 1824-1826.

L. VALCKE °

Op 7 thermidor an 7 - of donderdag 25 juli 1799 - wordt Jean Augustin Notebaert geboren te Deerlijk. Hij is de zoon van Augustin, "officier de santé" en van Odorade Hoornick. De geboorteangifte gebeurt vóór Jean François Hoornick die niet alleen "agent municipal" is maar ook grootvader van de boreling¹.

Uit een stuk van 1823 vernemen we dat Jean Augustin Notebaert op 20 mei 1818 als loteling uit Desselgem ingeschreven werd in het register van de 6e afdeling infanterie van het Koninkrijk der Nederlanden². In hoeverre hij actief in dienst geweest is, blijft een open vraag.

Wel bekend is dat de "Commission médicale de la Province de la Flandre Occidentale" te Brugge hem op 20 augustus 1821 het "diplôme de chirurgien pour la campagne" verleent³ en op 18 augustus 1823 kent dezelfde commissie hem, na een examen, het diploma van "accoucheur de campagne" toe⁴.

Intussen kan ook zijn spoor gevolgd worden via een aantal "Bewijzen van goed gedrag": uit Deerlijk in 1820⁵, uit Vlamertinge, waar

° Licentiaat geschiedenis; Directeur Provinciale Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, 8200 Brugge.

Dit artikel is gebaseerd op een bundel originele documenten die, door bemiddeling van de auteur, in 1992 geschonken werden aan de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief (voorlopige nummering V..). De schenking gebeurde door mevrouw Maria Elisabeth Notebaert uit Blankenberge, afstammeling in rechte lijn van J.A. Notebaert.

1. Burg. Stand, Deerlijk, geboorten an 7; V27.

2. Paspoort; congé définitif, Koninkrijk der Nederlanden, departement van oorlog; Brugge 15 maart 1823; V22.

3. Diplôme de chirurgien pour la campagne, Bruges 20 août 1821; V24

4. Commission médicale de la Province de la Flandre Occidentale : Bruges 18 août 1823, V21.

5. Deerlijk, 18 oktober 1820; V1.

hij woont sinds 7 december 1821 en waar hij de enige chirurgijn ter plaatse is in augustus 1822⁶.

In januari 1823 komt Notebaert in Reninge aan. Daar levert hij uitstekend werk o.m. door veel kinderen gratis in te enten tegen de koepokken⁷. Lang heeft hij het in Reninge niet uitgehouden want in het najaar 1823 is hij in Zwevegem terug te vinden als heel- en vroedmeester. Ook daar, getuigt het gemeentebestuur, levert hij zeer goed werk⁸.

De vlugge opeenvolging van verschillende vestigingsplaatsen wijst erop dat Jean Augustin Notebaert blijkbaar niet tot het honkvaste type behoort. Op het ogenblik dat de gemeente Zwevegem, nl. op 23 april 1824, een getuigschrift van goed gedrag en zeden aflevert, is er ook al iets nieuws op komst. Veertien dagen vroeger, meer bepaald op 8 april werd hem immers bevolen om naar Utrecht te trekken voor een examen⁹. Uit dit beveldschrift blijkt dat J.A. Notebaert zelf een verzoek had ingediend om een aanstelling te krijgen als chirurgijn 2e klasse bij de krijgsmacht van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Reeds op 27 april 1824 verklaart de Inspecteur-generaal van de geneeskundige dienst van het Rijk dat Notebaert een examen heeft afgelegd en dat hij bekwaam is "om den post van officier van gezondheid der derde klasse met vrucht te kunnen waarnemen"¹⁰. Het blijft niet bij een verklaring want op 1 mei verneemt Notebaert zijn aanstelling bij de marine¹¹. Hij wordt per 16 mei 1824 als chirurgijn 3e klasse geplaatst op het fregat "Maria Reigersbergen"¹². Vanop dit fregat begint Notebaert aan een schrijfmarathon. Voortdurend houdt hij vrienden en familie op de hoogte van zijn beleve-

6. Vlamertinge, 17 augustus 1822; V2 en Vlamertinge 5 februari 1823; V3.

7. Reninge, 16 augustus 1823; V4.

8. Zwevegem, 23 april 1824, V5.

9. De Minister voor de marine aan J.A. Notebaert; 's Gravenhage 8 april 1824; V7.

10. De Inspecteur-generaal van den geneeskundigen dienst des rijks; 's Gravenhage 27 april 1824; V8.

11. De Minister voor de marine aan J.A. Notebaert; 's Gravenhage 1 mei 1824; V9.

12. Maria Reigerbergen : fregat van de Koninklijke Marine, in juni 1808 te water gelaten; 32 stukken; gekoperd in 1809; vaart in 1815 naar Oost-Indië, terug in 1819; opnieuw naar Oost-Indië via Kaap Hoorn en terug tussen 1824 en 1826; later gebruikt als hospitaalschip en in 1842 verkocht voor de sloop. (A.I. VERMEULEN, *De schepen van de Koninklijke marine en die der Gouvernementsmarine 1814-1962*. S.L., S.D., p. 10).

Afb. 1. Schilderij van N. Camillieri, 1827, bewaard in het Nederlands Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Opschrift in goud : Z.M. Fregat Maria Reygersbergen en Corvet Pollux in de storm van 10 feb. 1825 op Z.B. 62°13' en 2° O lengte, bewesten Caap Hoorn.

nissen. Meteen wordt ook enigszins duidelijk waarom hij de stap naar de marine heeft gezet. Hij heeft namelijk schulden gemaakt en die zullen met zijn vast "tractement" als chirurgijn 3e klasse aan-gezuiverd worden. In hoeverre de militaire keuze door zijn ouders opgedrongen werd voor het geld en misschien ook voor de discipline komt niet uit zijn brieven te voorschijn, en antwoorden van de familie zijn er niet of in ieder geval niet bewaard. Komaf maken met zijn schulden wil hij zelf in elk geval ook graag maar dan op zijn manier en tempo. Daarmee zijn zijn ouders het niet helemaal eens en hij wordt onder druk gezet : "het ergste waar over ik kan gestoort wezen volgens schrijven van mijn broeder is alleenlijk de drijgementen van het montant mijner schulden den koning kenbaar te maken"¹³.

Interessanter dan het schuldenprobleem is het antwoord op de vraag wat zijn werk wordt. Het fregat Maria Reigersbergen wordt samen

13. J.A. Notebaert aan zijn ouders te Deerlijk : Texel 26 juni 1824; V33.

met het korvet Pollux¹⁴ op wereldreis gestuurd. “Wij gaen in alle vreemde koninkrijken, direkt in het hof van den koning, blijven daer eenige weken en ervangen weerom onze reis om opnieuw in een ander hof bij eenig ander hof of prins te verschijnen, ‘t is ook de eerste reis welke in dat oogwit gedaan worde...”¹⁵. Op dezelfde dag, 22 mei 1824, schrijft hij aan zijn ouders dat het zijn bedoeling is om “eene roemzugtige reis te doen” om “de hollandsche vlag te laten zien aen de vremde mogendheden”¹⁶. Die vreemde mogendheden waren vooral terug te vinden in Zuid-Amerika waar de Spaanse koloniën volop bezig waren om zich los te maken van het moederland. Het ging ten andere niet alleen daarom. Er werden ook heel wat produkten van eigen bodem meegenomen, monsters om aan mogelijke kopers te laten zien. Het ging dus zowel om een diplomatieke als om een handelsmissie en zoals later zal blijken, kwam er ook een militair facet bij.

Toch is de missie van het fregat en het korvet uiterst zeldzaam in de lange historiek van de Nederlandse Marine. Het aanknopen van handelsconnecties was voordien slechts éénmaal gebeurt met de “Lynx” in 1823. Een jaar later volgden de Maria Reigersbergen en de Pollux en daarbij is het grotendeels gebleven¹⁷.

Vooraleer de wereldreis begint, schrijft J.A. Notebaert een vijftal brieven naar Vlaanderen waarin hij zowel zijn eigen geldproblemen behandelt als nieuws geeft over wat hem te wachten staat. Vanuit Nieuwediep worden de schepen overgebracht naar de rede van Texel om volledig uitgerust te worden. Notebaert wordt lyrisch als hij over de Maria Reigersbergen schrijft. Het fregat is schitterend in orde, binnenin helemaal geschilderd in “een alderschoonste zee-groen koleur”¹⁸.

Er wordt buskruit geladen voor de kanonnen, victualiën voor de 250 mariniers en matrozen en 34 tonnetjes geld. De wind speelt echter het spel niet mee en de afvaart wordt steeds uitgesteld. Zo kan het

14. Pollux : kuilkorvet, op stapel gezet in 1822, gedoopt in 1824; 28 stukken, gesloopt in 1838.

15. J.A. Notebaert aan Van de Moortel, heel- en vroedmeester te Pittem : Nieuwe Diep, 22 mei 1824, V31.

16. J.A. Notebaert aan zijn ouders, Nieuwe Diep, 22 mei 1824; V32.

17. Mededeling van P.H.M. Bosscher, Scheepvaartmuseum Groningen, waarvoor dank.

18. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Texel 16 augustus 1824; V35.

bericht nog doordringen dat er onrust is op de Afrikaanse Goudkust. De beide schepen krijgen meteen de opdracht eerst daarheen koers te zetten.

Op 23 augustus 1824 kiezen de schepen zee en van dan af houdt J.A. Notebaert a.h.w. een reisverslag in briefvorm bij. Iedere mogelijkheid wordt aangegrepen om het relaas mee te geven met één of ander schip dat huiswaarts keert. Zo kunnen zijn avonturen vrijwel op de voet gevolgd worden.

Van Texel gaat het zuidwaarts, voorbij Dover, tot aan de vuurtoren van Dungenes en het eiland Wight. Met "Cap Lizard"¹⁹ in zicht trekken de schepen de volle oceaan op. In de golf van Biskaje is er niet veel te zien maar de Maria Reigersbergen wordt zowel met storm als met windstilte geconfronteerd. Het schip slingert in die windstille periodes soms zo erg door de hoge golfslag dat "de stukken kanon met de muyl in 't water zaten, hetgeen ook ongemakkelijk was om te slapen"²⁰.

Op 10 september 1824 komen de Canarische eilanden en Teneriffe in zicht. Op 11 september wordt geankerd op de rede van Santa Cruz. Na de beschrijving van de reisroute geeft Notebaert zijn indrukken over Teneriffe en Santa Cruz, "de grootte van Harelbeke". Op de hellingen rond de stad zijn er "wijngaarden, vijgenboomen, bananas, citroenen, oranjen, grenaten, jams²¹ en allerhande soorten van ververschende vrugten die in warme landen groeyen"²². Per ezel trekt hij de bergen in en daaraan beleeft hij meer plezier dan aan de bevolking: "De inwoonders zijn lelijk bruin / dog zijn zij wit of blank / zomtijds ziet men er gezigten waer van men zou wegloopen, zij geeven zig meerdendeels over aan de dronkenschap. Zij zijn dieven en men vindt ook op veele plaetsen van de straat witte kruijssen op de muur, dat beduidt dat er iemand vermoord is"²³. Erg positief is iets anders en ook later nog zal blijken hoe Notebaert met de eigen, gekende maten en gewichten meet.

19. Lizard point, Lands End, Cornwall.

20. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Santa Cruz 13 september 1824; V36.

21. "Jams dat is eene lange vrugt die zig peld en van eene goede smaak" zie noot 20., Van Dale : Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, 12e herziene druk, geeft : jam (s; -men), uit het Engels yam, vanuit het Portugees inhame, van het Senegalees hyami (eten) : 1. eetbare wortelknol; 2. soort aardappel.

22. Zie noot 20.

23. Zie noot 20.

Hij is dan ook niet boos dat het verblijf op de Canarische eilanden maar kort is en dat er vrij snel afgevaren wordt, richting golf van Guinea. De brief met zijn verhaal wordt meegegeven met een Hollands koopvaardijchip dat ook in de haven van Santa Cruz ligt en naar huis vaart.

De eerstvolgende echte brief wordt afgemaakt op Sinterklaasdag 1824 terwijl de Maria Reigersbergen aan de rede ligt in de haven van Montevideo "op de rivier Rio dela Plata in Zuid America, 30 mijlen van Buenos Aires"²⁴. Meteen doet hij verslag van zijn voorbije Afrikaanse lotgevallen.

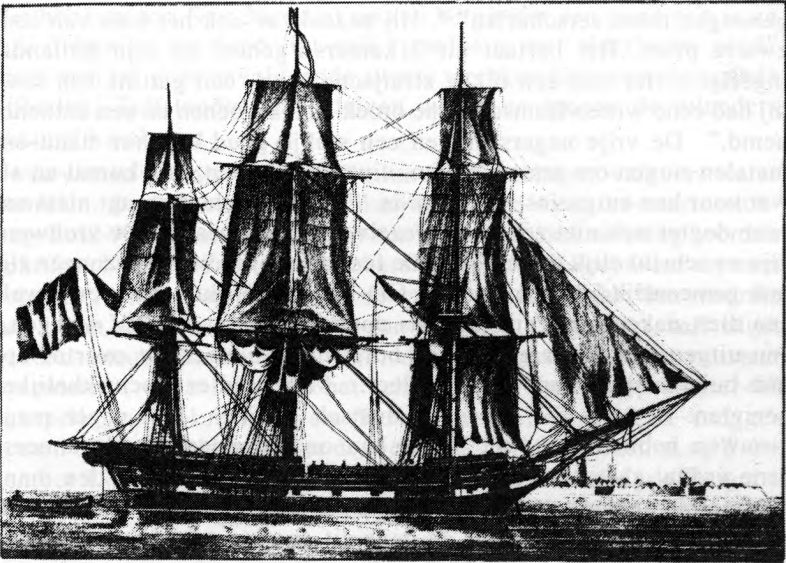
Op 16 september 1824 zijn de Maria Reigersbergen en de Pollux weer naar zee getrokken. Ze zien op 9 oktober de kust in de golf van Guinea en laten op 11 oktober het anker vallen op 1 mijl van de wal, op 1 mijl van "Delmina"²⁵.

Waarom de Nederlandse schepen naar de golf van Guinea gestuurd worden, maakt J.A. Notebaert niet helemaal duidelijk. Wel vermeldt hij dat de zwarten de Engelsen haten. Er waren relletjes geweest. Enkele Ashanti hadden 3 Engelsen vermoord. De Ashantikoning was gearresteerd en voor berechting overgebracht naar één van de Nederlandse forten in Elmina. Wellicht moest de aanwezigheid van de 2 schepen en hun bemanning als een vorm van vlaggevertoon gelden en eventuele nog verhitte gemoederen helpen bedaren. Of moesten de scheepsofficieren één of andere taak vervullen in de rechtszaak?

Zodra de Maria Reigersbergen en Pollux stil liggen, worden ze omzwermd door inlandse kano's. Notebaert wacht echter een paar dagen vooraleer aan wal te gaan maar dan is er geen houden meer aan en komen de gegevens als een waterval.

24. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Monte Video, 6 december 1824, V37.

25. De eerste Europeanen die zich aan de goudkust vestigden en er forten bouwden waren Portugezen. Ze werden gevolgd door de Fransen, Engelsen, Hollanders en Denen, voornamelijk voor de lucratieve slavenhandel. Rond 1700 was Elmina het hoofdkwartier van de Nederlanders, *Christiansborg* van de Denen en *Cape Coast Castle* van de Engelsen. De slavenhandel werd vergemakkelijkt door de vele oorlogen die de plaatselijke stammen uitvochten. De krijgsgevangenen werden verkocht aan de slavenhandelaars. Vooral de stam van de Ashanti was actief. Na de afschaffing van de slavenhandel verloor het gebied veel aan belang. In 1872 verkochten de Nederlanders hun bezittingen aan de Engelsen. In 1957 werd het gebied onafhankelijk als Ghana onder Kwame Nkrumah.

Afb. 2. Oorlogskorvet bij kalme zee (lithografie).

“Del Mina of Lamine²⁶ bestaat uit twee sterke forten waarvan ‘t een omlaag St.-Jorge en ‘t andere op een klein bergje op een quart afstand St.-Jago. St.-Jorge leid bij het strand en ‘t is rondom hetzelfde dat zig de hutten of woningen der wilde bevinden”²⁷. Hij loopt intussen overal binnen, steekt overal zijn neus in, stelt her en der vragen, is overal welkom en beschrijft uitgebreid alles wat hij ziet. De meeste hutten zijn de naam woning niet waard en wijzen op de armoede van de bewoners. “De beste hutten zijn hoog gemaakt. De van onder kamer is hun magazijn en ‘t geen eigenlijk hunne woning is, is 8 à 12 voet van den grond verheven, ‘t geen maakt dat de minste wind er vatbaar is, ‘t wel in zoo een brandend land veel

26. Notebaert schrijft voortdurend Delmina. De correcte naam, die ook nog vandaag bestaat, is Elmina.

27. Zie noot 24.

genoegen moet verschaffen”²⁸. Hij bezoekt er ook het huis van een zwarte prins. Het bestaat uit 3 kamers “geheel op zijn hollands ingerigt... Het was een dikke struijsche kaarl, een gat als een ton, hij had eene witte vlaamsch linne broek aan, schoenen en een katoene hemd.” De vrije negers dragen een stukje goud aan hun hand en metalen ringen om armen, benen, vingers en tenen, ook koraal en al wat voor hen enigszins zeldzaam is. “Een lands slaaf draagt niets en eene dogter ook niet zoo lange dezelve niet huwbaar is. De vrouwen zijn er schrikkelijk en om hun 10e jaar zijn zij huwbaar wanneer zij ook gemeenlijk besteed worden. Om 25 jaar gelijkt eene vrouw wel een dier, nakend, uitgenomen een doek die zij om hun lijf draegen, een uitgemergeld gezigt, drooge borsten die hangen tot over of op hun buik juist als lappen zwart leer... Men vind er afschrikkelijke gezigten. Ja zelfs die aan geen mensch gelijken. Een neger mag vrouwen hebben zoo veel hij er kan onderhouden maar wanneer eene vrouw gaat klaagen dat zij gebrek heeft, dan wordt den man strengelijk gestraft, maar wanneer deze 10 vrouwen heeft en ze moede is, jaegt hij ze maar de deur uit en neemt er nog eens zoo veel als hij kan onderhouden”²⁹.

Na nog wat informatie over het klimaat - dor en droog - en het voedsel - cocosnoten, ananas, pisangs, jams, zeekoraal of zeekrab als groenten, wat kippen, schapen en een zeldzame koe - schakelt Notebaert over op het leven van de daar verblijvende Nederlanders. “S” avonds om 6 uur gingen wij par caleche, getrokken door 6 zwarten, na de societas die een huisje is op de europeesche smaak gebouwd waar de europeezen komen den avond passeren met nog 2 à 3 zwarte die bij d’administratie zijn en hunne opvoeding in Holland ontfangen hebben. Daar staat een billiard, men speelt met de kaart”³⁰. De bezetting bestaat uit 7 blanken, 120 soldaten (inheems !) en 20.000 inwoners. Het klimaat is voor de blanken zo slecht dat er 6 gouverneurs waren in 4 jaar. De 7 blanken die er leven zijn allemaal in min of meerdere mate ziek. Voor wie er moet leven “moet het eene ondraaglijke straf zijn ‘t midden der wilde te leven, waar alle oogenblikken u lichaam aan aldergevaarlijkste ziekten blootgesteld is.”

28. Zie noot 24.

29. Zie noot 24.

30. Zie noot 24.

Het hoogste fort Sint-Jago ligt op een bergje dat een goudmijn is en ook dieper in het land ligt een "goudberg met alderbeste goud" maar men krijgt er onvoldoende zwarte werkkrachten voor een goede uitbating. Zelfstandig goud delven willen en mogen de inlanders natuurlijk ook niet.

Twee weken na aankomst bij Elmina zijn de schepen van vers water voorzien. Op 24 oktober wenden zij de steven weer zeewaarts, richting Zuid-Amerika. De Evenaar en de Steenbokskeerkring worden gekruist, Neptunus ter ere. Er heerst grotendeels koel weer en men beleeft slechts 2 stormen. Bij de tweede storm gaat "het voorste tuig" van de Maria Reigersbergen verloren. Notebaert zelf blijft gezond maar, waarschijnlijk door de aanhoudende koelte, ontstaat dysenterie (roode loop) op het schip. In 14 dagen tijd zijn er 80 schepelingen ziek, 4 sterven. Terwijl de Pollux er eerst van gespaard blijft, breekt ook daar de ziekte los. Bij de aankomst op 6 december 1824, in Montevideo is de bemanning van de Maria Reigersbergen weer op de been maar de Pollux glijdt als een ziekschip de haven binnen.

Dat Jean Augustin Notebaert alle gelegenheden te baat neemt om berichten naar huis te sturen, wordt bewezen door een kort briefje, zonder datum, dat te Deerlijk arriveert op 14 januari 1825 via de Nederlandse consul te Bordeaux. Het stuk werd op zee meegegeven met een Frans schip, gepraaid "in den grooten Zuiderocean zeilende van Delmina kust van Guinée na St.-Catharina, eiland bij America Brasilien". Het is erg kort en vermeldt alleen dat Notebaert gezond en wel is³¹. Van stormen of ziekte is er geen spoor. Toch was de dysenterie reeds losgebroken vermits Notebaert in zijn Sinterklaasbrief meldt dat dit bericht zo kort was omdat hij zoveel werk had met de dysenteriepatiënten op het ogenblik dat een Franse brik, komend van het eiland Bourbon (!) en varend naar Bordeaux hen kruiste en de post meekreeg.³²

Nu terug naar Montevideo waar de schepen een drietal weken zullen blijven. Er zijn immers een compleet nazicht en ook herstellingen nodig vooraleer de gewaagde vaart rond Kaap Hoorn kan aangepakt worden.

31. J.A. Notebaert aan zijn ouders : uyt zee; s.d. Op de tekstzijde met inkt bijgeschreven : "ontfangen den 14 Janry 1825"; V40.

32. Zie noot 24.

De rust in de haven laat Notebaert ook eventjes dromen over later : “Wij verhopen 6 maanden na ons vertrek van hier op Batavia te zijn waar ik verhope van Ued tijding te bekomen poste restante. Indien ik kans zien mijne fortuin in d'oost te kunnen maaken, 't is te zeggen indien men mij goede offers aanbod, dat ik wel een jaar of vier er zou willen doorbrengen, Ued belovende van 't geen tot mijn onderhoud zou mogen overtollig zijn jaarlijks het zelve in Ued handen te stellen. Alles zal zig laten zien als wij er komen maar bidde ued mij in geene ongerustheid te stellen met niet te schrijven”³³.

De onrust blijft dus bij Jean Augustin. Is hij weer in de genade van zijn familie opgenomen of niet ? De brieven in Batavia zullen het moeten bewijzen en bij een positief bewijs wil hij zijn financiële inspanningen voegen.

Na dit persoonlijk intermezzo wordt hij weer de journalist en beschrijft hij “Monto Video, die een schoon plaatsje of steedje is gelegen op de rivier la plata”. Er komt ook een eerste verwijzing naar het onbestendig staatkundig klimaat waarin hele streken van Zuid-Amerika zich op dat ogenblik bevinden.

“De inwoonders van Monto Video zijn nog onzeker of zij portugeesch blijven of spaansch worden; zij hebben een request aan de keyzer van Brasilien om onder zijn directie spaansch te worden”³⁴. “Verders hooren wij dat het in Chili en Peru ook niet al te zuiver is want daar is een inwendige oorlog”³⁵.

“Ue altyt toegenegen liefhebbende zoon” neemt dan afscheid van zijn familie maar tien dagen later is er weer een brief klaar. De herstellingen aan de Maria Reigersbergen zijn veel ingrijpender dan gedacht en duren ook veel langer. Zelfs het tuig van de grote mast heeft geleden in de Atlantische storm en heeft herstellingen nodig. Zo kan hij aan een aanvullende brief beginnen en de thuisblijvers in volle winter laten watertanden met de mededeling dat er in Montevideo al “krieken en aardbezien” te koop zijn³⁶. Ook de beroemde

33. Zie noot 24.

34. Montevideo, hoofdstad van Uruguay. Het land kwam in 1811 in opstand tegen Spanje. Het maakte tussen 1821 en 1828 deel uit van Brazilië, werd in 1828 onafhankelijk en werd in 1830 een republiek.

35. Zie noot 24.

36. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Monte Video, 16 december 1824; V38.

rundveekweek en de wijze waarop het in het wild lopend vee gevangen wordt, komen uitgebreid aan de beurt.

Tijdens een korte jacht werden er 80 "alderschoonste bosch en watersneppen en veel ander wild" geschoten. En er komt nog een bijvoegsel op 3 januari 1825, meteen een gelegenheid voor welgemeende nieuwjaarswensen³⁷. De schepen zijn in orde. De kapitein is "aan de deur des doods geweest door eene obstructie in het spijskanaal het welk wij gelukkig tot resolutie gebragt hebben door de lavementen, de dysenterie houdt op. Wij krijgen geen zieke meer schoon er nog veel zijn die kwijnen door eene groote verzwaktheid". De rest is eerder pessimistische bladvulling over tijgers die de baai overgezwoommen zijn en enkele mensen gedood hebben. Er zijn ten andere zeer veel tijgers, schrijft Notebaert en de vellen zijn dan ook goedkoop. Al de rest is vreselijk duur behalve het "ossevleesch". "Alles is in dit land gevaarlijk. Men kan er nog mensch nog beest vertrouwen, de eene stroopen u uit en vermoorden u en de andere eten u levendig op. Er is geene politie, als men eene erge moord gedaan heeft word men soldaat en alles is vergeven".

Jean Augustijn heeft geen moord begaan maar het is hem nog helemaal niet duidelijk of hij vergiffenis krijgt. Maar hoop doet leven.

De volgende brief komt aan in Deerlijk op 23 september 1825, ruim 6 maanden nadat Notebaert de envelop verzegeld heeft, nl. op 18 maart 1825 "ter rheede van Valparaiso, Westkust van Zuid-America, Landschap Chili"³⁸. In die brief krijgen we het verhaal van de tocht Montevideo, Kaap Hoorn, Valparaiso. De Maria Reigersbergen en de Pollux zijn op 7 januari 1825 vertrokken uit Montevideo. Na een paar dagen puik weer komt de kou opzetten. Tegenwind en storm overvallen de schepen. Even is er een adempauze bij de doorvaart tussen de kust van Zuid-Amerika en de Falkland-eilanden maar dan slaan hagel en ijsregen weer toe in een bijtende koude. Gelukkig zijn er geen ijsbergen zodat uit die hoek geen gevaar dreigt. Het slechte weer noodzaakt de schepen om ver voorbij Kaap Hoorn, richting Zuidpool te varen en dan eerst de kaap te ronden op 62° zb. Dit gebeurt veilig op 29 januari 1825: "de koude was dan geheel streng, de zon kwam voor ons nooyt te voorschijn en het gezigt der

37. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Monte Video, 3 januari 1825, V42.

38. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Valparaiso, 18 maart 1825, V41.

altijd overtrokkene lugt, met allerhande koleurige, dikke donkere wolken was in staat het hart van een mensch te doen schudden en beven”³⁹.

Het slechtste moest echter nog komen. Op 10 februari 1825 breekt een ware heksenstorm los. ‘s Voormiddags steekt “zoo eene ysselijke wind” op dat “met eens het geheel tuijg rescueerde overboord te gaan, alles wierd geborgen, de stormzeilen aangeslagen welke d’een na d’andere stukgeslagen wierden, het galioen of voorste van ‘t schip was geheel weg, de zee kwam hemelhoog aan, alle minute ons dreigende te verpletten, des namiddags nam den storm zoo aen, en den orkaan zoo sterk dat de klampen uit het dek gerukt wierden, ijzere bouten een arm dik wierden verplaetst..., om 4 uur was de orkaanvlaag zoo ontzaglijk dat het tuijg met den grooten mast dreijgde overboord te gaan... de zeeën kwamen hemelhoog aan, en het schip slingerde dat de toppen der raas aan den bodem des waters geraakten”⁴⁰.

De overkomende golven gooien alles en iedereen overhoop en door-drenken het schip volledig. Twee dagen duurt de storm en neemt dan af tot een gunstige bries zodat Notebaert kan schrijven over de “oneyndige menigte walvisschen” die hij gezien heeft en die “ysselijk groot zijn”. Toch is de storm nog niet verwerkt : “‘t is net als of alle de tooveressen der geheele weireld daer hun verblijf hielden, of eerder gelove ik dat het de schuilplaats is van Eole”. Wat hij niet vermeldt - maar wel in een latere brief - is dat de storm de Maria Reigersbergen en de Pollux van elkaar gescheiden heeft. Op het fregat vreest men dat de Pollux vergaan is. Er wordt dan ook ijverig gezocht en gespeurd naar eventuele overlevenden of enig teken van hun lot. Een zoektocht tot aan de Juan Fernandez-eilanden⁴¹ levert niets op. Uiteindelijk wendt men weer de steven, richting kust om in Valparaiso binnen te lopen op 27 februari 1825. Terwijl men daar

39. Zie noot 38.

40. Zie noot 38.

41. Juan Fernandezeilanden, 700 km voor de Chileense kust, quasi recht tegenover Valparaiso, behorend tot de provincie Valparaiso. In 1704 werd Alexander Selkirk (1676-1721), een Schots zeeman die deel uitmaakte van een Zuidpoolexpeditie, op eigen verzoek aan land gezet op een van deze eilanden, Mas à tierra, toen onbewoond. Hij leefde er tot 1709 en leverde met zijn verblijf aldaar stof voor Daniël Defoe's Robinson Crusoe.

de wonden likt, verschijnt ook de Pollux zodat het duo weer compleet is.

Eind goed, al goed, schijnt Notebaert te denken want de warmte heeft iedereen weer op de been geholpen, ook zij die leden aan "eenige scorbutike affectien", of anders gezegd aan een begin van scheurbuik. Dus, terug naar de natuur rond Valparaiso : de vele en hoge bergen met hun eeuwige sneeuw, de paarden en vooral de ezels, de enige "voertuigen voor de commercie". "Het karakter der inwoonders is dat der Spanjaarden dus valsch, bedriegagtig, dief en moordenaar".

Met dit zwaar gekleurd en uitgesproken negatief oordeel over de plaatselijke bevolking en heel de schare van hun voorouders verlaat - en dit is wellicht het veiligste wat hij kan doen - J.A. Notebaert uit Deerlijk Valparaiso, bijgenaamd het paradijs der zeelieden. Beide schepen zijn weer voorzien van vers water en victualiën en verlaten, voor zover mogelijk hersteld, de haven op 20 maart 1825.

Nu volgt de langste brief uit de reeks, gedateerd 24 juli 1825 en met als plaatsbepaling "zeilende in de Stille Zuidzee onder de ligne (evenaar, nvdr) op 134° graaden Oosterlengte meridiaan van Greenwich in 't gezigt der kust van Nieuw Guinée"⁴².

Na Valparaiso bereiken de schepen Lima op 30 maart 1825. Op deze etappe maakt men een zeebeving mee, er is een matroos verdronken - "viel overboord, ging onder 't schip door en verdronk hulpeloos" - en de bemanning heeft kunnen genieten van de berg-ruggegraat van Zuid-Amerika, varend op 30 à 40 mijl buiten de kust van Chili en Peru : "... talrijke andere bergen, alle tot de Andes of Cordelieres behoorende wier schooten met kostbaar goud en zilver, diamanten en andere kostbare gesteenten vervold is". Met name noemt Notebaert de "Simborasseau" die hij het predikaat "de hoogst bekende berg der wereld" meegeeft⁴³.

42. J.A. Notebaert aan zijn ouders, voor de kust van Nieuw Guinea 24 juli 1825; V30. Deze zeer lange en merkwaardige brief is de enige die niet volledig intact is. De tekst is onleesbaar in het midden van elk blad van de brief.

43. De Chimborazo, nu in Ecuador, is 6.267 m hoog. De hoogste berg van Peru is de Huascarán, 6.768 m, in de Cordilla Blanca. De hoogste berg van Zuid-Amerika is de Acancagua, 6.960 m, in het Andesgebergte, op beperkte afstand van en zichtbaar vanuit Valparaiso (en waarschijnlijk gezien door J.A. Notebaert).

Hij is overdonderd en gecharmeerd door Lima, “eene groote en schoone stad. Zij heeft over de 75.000 inwoonders wier agting en vriendelijkheid tot den vreemdeling hun ver boven de andere volken doet verheffen; ... De pragt der inwoonders is zoo groot als men zich van eenige steden in Europa zoude kunnen voorstellen... Er is een groote handel op alle deelen der weireld... Wat kostbaarheid aangaat gelove ik niet dat men in Amsterdam Kalverstraat of Nieuwedijk, in Brussel rue de Madeleine of Gend Langemunt of Veldstraat moet gaan om deszelfs gelijks te vinden. Het goud en zilver wat hier is, is ongelooflijk maar ook dat geen wat wij in tin gebruiken hebben zij in zilver”. En in dezelfde Piet Heijn-Zilvervlootsfeer vertelt Notebaert over een bezoek aan een koffiehuis : “... 2 dronken thee en 2 koffie. Men bragt ons eene groote zilvere schenktalloor, 4 zilvere tassen, een zilver koffijkan, melkkan, theepot, suikerpot en 2 groote zilvere spoelkommen met water, een theebus voor ons beide die the dronken, een groote vaas met kokend water, alles in massief zilver, ook alles wat men er zag was van zilver”⁴⁴.

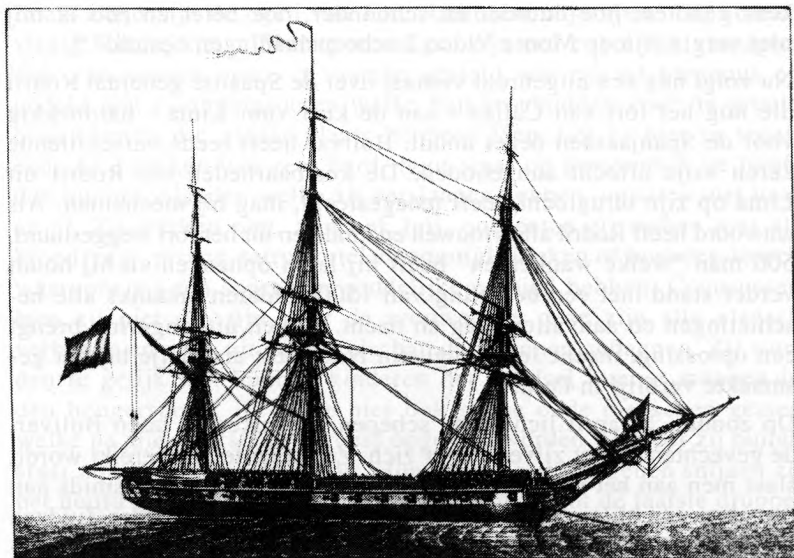
In Lima gaat men ook op bezoek bij Simon Bolivar⁴⁵ : “gebannen Spaansche Generaal welke het leger der patrioten of insurgenten kommandeerde tegen zijne eigene landgenooten. Door zijne hulp hebben de Peruviaanen bijna het geheele juk der Spanjaarden afge- worpen”⁴⁶.

“Bolivar is een man wier uitwendig betuigd geheelijk bekwaam te zijn tot zoo eene netelagtige onderneming, hij is niet groot, bruin van wezen wier zwarte wenkbrauwen zijne donkere oogen overlommeren, hij is zeer spraakzaam en gehoord hebbende bij onze aandiening dat wij tot de hollandsche expeditie behoorden liet ons

44. Zie noot 42.

45. Simon Bolivar (1783-1830), afstammeling van een aristocratische creoolse familie; bracht zijn jeugd door in Europa en werd er gegrepen door de idealen van de Franse Revolutie. Zette zich in Zuid-Amerika in als aanvoerder van de opstandelingen tegen Spanje, vooral in het noordwesten, met hoop op één groot verenigd Zuid-Amerika. Zijn laatste poging daartoe in Panama, in 1826, mislukte en hij trok zich ontgoocheld terug.

46. Het ogenblik waarop de Nederlandse missie met beide schepen aankomt in het noordwesten van Zuid-Amerika is cruciaal in de onafhankelijkheidsstrijd van dit gebied. Peru en Bolivië kwamen in 1824 onder S. Bolivar in opstand tegen Spanje en werden onafhankelijke republieken in 1825. Voordien, in 1819, waren, eveneens onder S. Bolivar, Colombië, Venezuela en Ecuador, voorgegaan. Ze vormden eerst samen de republiek Colombia maar gingen later elk hun eigen weg. Argentinië was onafhankelijk sinds 1810, Paraguay sinds 1811 en Chili sinds 1818.

Afb. 3. Oorlogsfregat (lithografie).

zelfs geen oogenblik wagten, liet ons binnen komen in zijne kamer, gaf ons de hand en betuigde dat het hem veel genoeg zoude gedaan hebben voortaan meer hollandsche koopvaardijfchepen in zijn havens te mogen ontvangen... hij had in zijne kamer het portret van Napoleon levensgroot vlak over zijn secrétaire hangen⁴⁷.

De diplomatieke opdracht wordt door de bezoekers onmiddellijk aangevuld met de "commercie". Van het bezoek aan de invloedrijke Simon Bolivar wordt in een goede handels- en koopmansgeest, met een gebruik gemaakt om met de koopwaar te voorschijn te komen : "Wij hadden van alles staaltjes mede, meest sloegen zij agt op het goede van onze Vlaamsche fabriquen zoo bv. servetten, tafellakens, gekruiste en geperkte goederen, garen, enz. welke van Kortrijk aan 't gouvernement gezonden zijn. Ook Doorniks Porstelein. Op andere plaatsen Monte Video en Buenos Ayros (waar de Pollux naartoe gevaren was zonder de Maria Reigersbergen die een te grote diepgang had voor de river, nvdr.) hebben deze goederen ook de voor-

47. Zie noot 42.

keur genoten, hoe duurder en schoonder, hoe beter en zoo ik mij niet vergis zijn op Monte Video 2 scheepsaadingen besteld”⁴⁸.

Nu volgt nog een uitgebreid verhaal over de Spaanse generaal Rodril die nog het fort van Callao - aan de kust voor Lima - hardnekkig voor de Spanjaarden bezet houdt. Bolivar heeft reeds verschillende keren vrije aftocht aangeboden. De kostbaarheden die Rodril uit Lima op zijn terugtocht heeft meegesleept, mag hij meenemen. Als antwoord heeft Rodril alle vrouwen en kinderen uit het fort weggestuurd. 500 man “welke wankelden” heeft hij laten ophangen en hij houdt verder stand met een bezetting van 1500 soldaten ondanks alle beschietingen en aanvallen, dag en nacht. Alleen uithongering brengt een oplossing, meent Jean Augustin Notebaert als toetje bij het gesmaakte verblijf in Peru.

Op zondag 10 april lichten de schepen het anker en laten Bolivar, de gevechten en het zilver achter zich. Zodra volle zee bereikt wordt, slaat men aan het werk. “De smisse wierd opgerigt en de smids aan ‘t maken van bijlen, piquen en messen voor de eilanders der Zuidzee gezet. ... We stuurden zoo altijd omtrent de 10 graden z.b. en kwamen te Nukaïwa den vrijdag 15 mei in de baai Anna Maria ten anker”⁴⁹.

Eerst durven de eilandbewoners geen contact leggen. Ze hebben nog weinig schepen gezien en zeker geen van dat formaat. Uiteindelijk komen ze toch aan boord en zijn benieuwd naar de geweren - die ze wel kennen - maar vooral de scheepskanonnen krijgen de aandacht. “Ze schenen ons niet te vertrouwen doch ziende dat wij liber en gastvrij waren, begonnen zij meerder vertrouwen in ons te stellen. Want wij gaven ze biscuit te eten en genever te drinken, hetgeen zij zeer graag gebruikten ofschoon zij het zeker noijt geeten of gedronken hadden”.

‘s Anderendaags gaat een detachement aan wal. Het wordt begroet door de koning en de bevolking : “Zij bragten ons kokosnoten, broodvrugt, pisangs en 10 à 12 hoenders en varkens... Wij schonken hem eenige cartouchen met los kruid waarover hij zo wel tevreden was als een kind met een oortje”.

48. Zie noot 42.

49. Nuka Hiva : één van de grootste eilanden van de Marquesas (Frans Polynesië); zeer afgelegen; ontdekt in 1595; Frans sinds 1842. Er heerste een inlandse vorst met beperkte macht; polyandrisch (2,5 keer meer mannen als vrouwen)

Zoals altijd zijn de ogen van J.A. Notebaert wijd open. Hij noteert vlijtig wat hij ziet : “Hunne woningen zijn een enkel dak van agter digt van vooren open, ‘t saemen gesteld van riet of bambous en gedekt met pisangblaaderen welke hun beschudden voor de groote ongeweerten die aldaar plaats hebben. Men ziet er niet in tenzij eene of 2 pieken van zeer hard hout waar op gewoonlijk de hoofden hunner vijanden welke zij verslaagen hebben, opzitten met haar en al. Zij werken niet, zijn ook luij, ook eeten zij anders niet als broodvrugt, pisang, tarwortel en zomtijds varken of hoendervleesch waarvoor zij een soort van goddelijke eerbied hebben. Cocosnoten eten zij niet die zijn voor de vrouwen en deze zijn alle vleesch verboden en zelfs uit het gezelschap der mannen gebannen. Zij worden te gelijk met hunnen kinderen het voedsel hunner mannen in den hongersnood. Ik hebbe hier ook geene oude menschen gezien welke na alle waarschijnlijkheid opgeeten worden wanneer zij buiten staat zijn in den strijd te gaan. Hunnen krijgsgevangenen snijden zij het hoofd van het romp en beurtelings drinken tot de laatste druppel bloed en vervolgens eten hem op”.

Notebaert vertelt dat er een twintigtal jaar vroeger 2 blanken op het eiland leefden. Toen zij de kans kregen om een einde aan hun isolement te maken, weigerden beiden het eiland te ruilen voor een toevallig voorbijkomend schip. Een Engelsman, Robert, leefde intussen samen met een inlandse vrouw waarbij hij kinderen had. Een inlandse zendeling weet de expeditieleiden te vertellen dat Robert het niet lang overleefd heeft en al snel deel uitmaakte van de voedselketen.

“Hunne wapens zijn slingers waar mede zij zeer goed met ronde stenen werpen, knotsen en pieken van 6 à 7 voet lang en van zeer hard hout”. De inlanders zijn overal getatoueed, de koninklijke familie van kop tot teen, zelfs rond de ogen.

“De vrouwen woonen niet met de mannen maar onder een afgezonderd dak. ‘s Avonds wierden zij door hunnen mans gedwongen aan boord der schepen te komen zwemmen en ‘s morgens wachteden de mannen hunne vrouwen af om hun af te nemen hetgeen zij van boord mede genomen hadden, ‘t zij blinkerknoopen of stukjes ijzer waar zij dol op waeren”. Kotzebue⁵⁰, reis om de wereld, schrijft van

50. Kotzebue August, Friedrich, Ferdinand : Weimar 3 mei 1761-Mannheim 23 maart 1819 (vermoord), advocaat. Werkte in Duitsland en Rusland; anti-Goethe; anti-romantiek en anti-Napoleon; beroemd als toneelauteur; schreef meer dan 200 toneelwerken; vooral kluchten en satires die in de 19de eeuw ook zeer veel in Nederland en Vlaanderen gespeeld werden.

de schoonheden der vrouwen op die eilanden maar die voor schoon houdende heeft hij zeker geen van onze belles uit Europa goed beschouwd. Ze zijn bruin, vuil en stinken afgrijzelijk na de klaperolie waar mede zij zig bestrijken”.

Na deze effectvolle verklaring, vertelt Notebaert nog één en ander over de bergen en watervallen op Nuka Hiva. Er wordt verder vers water en fruit aan boord gebracht en op 26 juni 1825 zijn de schepen weer op volle zee. Twee dagen later wordt het westelijk voor het oostelijk half rond geruild. Op die dag, 28 juni, “rekenden wij maandag 13 juni om overeen te komen met de tijdrekening der Europeërs”.

Op 14 juni ‘s morgens schiet de Pollux een kanon af. Het schot waarschuwt de Maria Reigersbergen dat er land in zicht is maar ook dat er gevaar loert. Op korte afstand duikt een atol op met twee ver in zee en onder water uitlopende riffen : “Wij liepen maar 1 1/2 mijl hetgeen ons geluk was, anders zaten we met beide schepen op ‘t strand en zouden noijt meer aan ‘t vaderland hebben mogen denken, midden in de stille Zuid oceaan op een klein eilandje door alverwoestende menseneters bewoond.”

Er worden sloepen uitgezet maar de vijandigheid van de bewoners verhindert een landing. Geweerschoten hebben ook geen effect, wat bewijst dat de inlanders dit gevaar niet kennen en dat het wellicht de eerste keer is dat zij blanken zien. “Omtrent den avond kwamen de sloepen aan boord en na de resolutie van beide kommandanten der schepen wierd het eiland genoemd Nieuw Nederland, het Z.O.-rif Mariarif en het westrif Polluxrif en namen er bezit van in Naam des Konings door 7 kanonschooten en de equipages begroeteden malkaar met een 3 maal houra. Het ligt op 7°9’2" zb en 177°28" ol van Grenwich”⁵¹.

Ruim een maand later, op 16 juli 1825, kruisen de schepen opnieuw de evenaar, nu van zuid naar noord. Laverend gebeurt dit nu vaak omdat er bijna geen wind is. De schepen worden ook regelmatig overvallen door zwaar onweder, meestal zonder regen. Als er al eens regen valt, dan wordt die zuinig opgevangen want er is nood

51. Indien de opgave van Notebaert klopt, gaat het hier om het eiland Nui, één van de Ellice-eilanden. De Gilbert- en Ellice-eilanden werden rond 1800 ontdekt en werden op het einde van de 19de eeuw Brits. Het geheel dat ook vandaag nog Brits is met verregaand zelfbestuur, bestaat uit Oceaan-eiland en vier groepen atollen, nl. de Ellice-, Gilbert-, Line- en Phoenixeilanden. Het zijn allemaal koraaleilanden, maximaal 3 à 4 meter boven het zeeniveau.

aan boord. Bij de eerste regen staan de bemanningen al 21 dagen op "scherp rantsoen". "Bij scherp rantsoen krijgt de man eene halve flesch tot de komende dag, dus verbeeld u, alles wat geeten wordt is zout, gekookt met zoutwater, daarbij gevoegd de brandende hitte der zon waar de matrozen doch den geheelen dag moeten in zijn; alles verwekt dorst".

Ook met de voeding zijn er zware problemen, al is de bemanning daarvan niet helemaal op de hoogte en deelt de Pollux, die blijkbaar beter voorzien is, waar mogelijk mee uit eigen voorraad: "Ons bescuit welke wij te Valparaiso gehad hadden, was opgeeten en reeds sedert eenige weken aten wij het zwart afgekeurd en van de wormen opgeeten hollandsch beschuit. De vaten afgekeurde, verstikte paardeboonen der equipage kwamen voor de lippen en smaakten ons lekker. Daar was niets meer aan boord en hadden ons laatste varken laten slagten den 26 julij. Onzen toestand was allerverschrikkelijkst. Wijn hadden wij ook niet meer en het vooruitzicht van langen stilte deed iedereen koud worden... Dit was het toppunt onzer rampen nog niet. De scorbut⁵² die zich sedert eenige maanden had vertoond barste eensklaps op eene vervaarlijke manier uit. 1/3 der equipage lag in de kooi en verscheidene stierven er aan met verschrikkelijke symptomen ...".

Als de nood het hoogst is, is de redding nabij. Het lot en de wind keren. Op 2 augustus bereikt de expeditie "Amboina"⁵³ waar iedereen aan wal gaat en waar de zieken dankzij "versch vleesch en groentens in overvloed" snel weer op de been zijn.

Op Ambon is er tijd om te recupereren en te passagieren. Zo woont J.A. Notebaert een "boeretrouwfeest" bij, verhaalt hij over de begrafenisgewoonten van op Ambon levende rijke Chinezen, neemt deel aan een bal, georganiseerd door de Gouverneur en meldt ten-

52. Scorbut = scheurbuik; vervorming van het Nederduits schorbuk; komt uit het Oudnoors skyr, zure melk en bjoegr, gezwel. De ziekte is gekenmerkt door zwaar gezwollen tandvlees en inwendige bloedingen en is veroorzaakt door een ernstig en langdurig gebrek aan vitamine C. Scheurbuik kwam vooral bij zeelieden voor die op lange reizen gebrek aan verse groenten en fruit hadden.

53. Ambon, eiland behorend tot de Molukken, Indonesië; in 1605 Nederlands eerste gebied waar de VOC soevereiniteitsrechten verwerft; sterke Nederlandse aanwezigheid; veel Ambonezen traden in ambtelijke of militaire dienst en weken in 1949 uit naar Nederland omdat zij geen eigen onafhankelijkheid kregen maar een deel werden van het nieuwe onafhankelijke Indonesië.

slotte dat “Amboina ons een goed eiland is, brengt ons muscaatnoot en kruidnagelen op”.

Op 17 augustus is het herenleventje voorbij. Het anker wordt gelicht. Zigzaggend tussen de eilanden wordt onder Java doorgevaren om dan, via Straat Sunda, tussen Sumatra en Java met zicht op “de brandende berg”⁵⁴ richting Surabaya te sturen. In één adem vermeldt Notebaert het overlijden van mijnheer Van Hoemaker, chirurgijn-majoor, gestationeerd op het ongezonde tin-eiland Bangka (voor Sumatra) en het einde van “den oorlog van Macassar”⁵⁵.

Op 30 augustus 1825 wordt te Surabaya aangelegd. Daar wachten nog 2 berichten : een overstroming die het thuisland getroffen heeft en een opstand van de voogden van de jonge sultan van “Djoejocarta (Jogjakarta) op Java. Voor de overstroming wordt een omhaling georganiseerd. Naar de opstand worden troepen gestuurd onder leiding van generaal Van Geen. In plaats van rust, wordt de Maria Reigersbergen bij die expeditie naar Semarang betrokken. Op 6 september vertrekt het schip. Op 8 september is men te Semarang om er ingezet te worden⁵⁶.

Het nieuws is niet goed. De Javaan⁵⁷ heeft 50 man aan land gezet, 17 komen gewond terug, de rest is “vermoord en omgebragt op de verschrikkelijkste wijze”. Daarom wordt gewacht op versterking van de Maria Reigersbergen om opnieuw te ontschepen en met een grotere eenheid op te trekken tegen de opstandelingen die in de bergen huizen.

54. Krakatau : grootste van een groep vulkaaneilanden in Straat Sunda. Het eiland dat J.A. Notebaert zag, ziet er nu helemaal anders uit. Na de grote uitbarsting van 1883 bleef van de 3 zeer hoge vulkanen slechts 1 veel lagere vulkaan gedeeltelijk over.

55. Macassar : nu Ujung Pandang op het eiland Sulawesi (Celebes) dat tussen 1677 en 1680 grotendeels in handen kwam van de Nederlanders maar waar tot 1907 regelmatig opgetreden moest worden tegen de lokale vorstendommen.

56. De vloot in Oost-Indië had een eigen opdracht. De zeemacht trad op in combinatie met de nationale marine die vooral belast was met het bestrijden van de veel voorkomende zeeroverij. Bovendien moest assistentie verleend worden aan de landmacht om het Nederlands gezag bij de inheemse bevolking te handhaven. Marine-schepen die aanwezig waren in de Oost werden bij de grote acties ingezet.

57. Javaan : in 1824 op Java gebouwd in plaatselijk djatihout. Dit experiment werd niet meer herhaald. De bouw was zeer duur en het schip voldeed niet; 44 stukken; deed tussen 1824 en 1826 dienst in Indonesië en werd dan naar Nederland gehaald.

Met dit avontuur in het vooruitzicht sluit J.A. Notebaert zijn brief, die in feite meer een dagboek is, af met de belofte dat “indien God mij ‘t leven spaard”, hij niet zal verzuimen om verder “verslag te geven van de andere plaatsen, als ook mijne aantekeningen verzenden en verders u dat geene van mijn bespaarde tractement (te) laten toekomen”.

Tussendoor geeft hij uiting aan zijn groot verdriet dat hij bij zijn aankomst in Indonesië geen nieuws mocht ontvangen van het thuisfront “waarover ik zeer verlegen ben, want denke Ued mij dat kleine plaisier niet zult onttrekken”. Hoe hijzelf over Indonesië denkt, verpakt hij in goede raad. Oost-Indië is niet het luilekkerland waar het goud op straat ligt. “Ook zult gij van nut zijn met iedereen af te raaden, indien zij trek hebben na de oost, indien te komen in welke betrekking ook. Schoon dat onze betrekking er zeer goed is, maar het klimaat is zomtijds ondragelijk voor een Europees. De schrijvers zijn hier slegt af want het is al amptenaar wat hier is en laatst hebben zij alle van hun traktement afgetrokken geweest”.

Met de groeten aan eenieder sluit hij zijn lang verhaal om mee ten strijde te trekken⁵⁸. Op 7 januari 1826 krijgt Notebaert, verblijvend in Jogjakarta, een brief van de Onder-Inspecteur der 2e grote militaire afdeling. Er zijn problemen met zijn “tractement” en dat lust hij natuurlijk niet⁵⁹.

De eerstvolgende brief aan zijn ouders dateert van 15 april 1826 - ontvangen te Deerlijk op 9 oktober 1826, via Utrecht - en is geschreven te Surabaya⁶⁰.

“Reeds hebbe ik Ue zoo veele brieven geschreeven, Ue mede gedeeld van het geene ons op eene reis om de wereld is voorgevallen; reeds zijn wij zoo langen tijd in Oost-Indiën waar het zoo gemakkelijk is van Ue tijding te ontfangen en te vergeefs zuchte ik om eenige letteren uwer hand, waar ik Ue zoo vriendelijk om verzocht heb en het welk dien kerel welke duizende uren van zijn vaderland verwijderd is, zekerlijk veel moet opruimen. Vooral in een land des doods. Dit heeft mij nog zoo veel te harder voorgekomen vermids alle

58. Zie noot 42.

59. De Onder-Inspecteur der 2e Grootte Militaire afdeling aan chirurgijn 3e klasse J.A. Notebaert : Samarang 7 januari 1826; V43.

60. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Soerabaya, 15 april 1826, V45.

heeren bij hunne aankomst alhier tijding hunner familie ontvangen hebben, en nog dagelijks ontvangen, terwijl ik mijne hope en verwachting dagelijks in een chimerique rook zie voorbij gaan.

Mijn laatste tijding meld van Samarang 7ber 1825. Kort na het schrijven van deze brief ben ik gedetacheerd bij de armee van de bovenlanden van Java, waar ik geweest ben tot het begin van maart 1826. Den dood is er het eenigste overblijfsel der stervelingen/voornamelijk der europesen/. De ziekten zijn er alderverschrikkelijkst geweest en zomtjids in eenige uren decideren zij van uwe dagen. De cholera morbus en eene typhus nervosus rukken meest alle onze troepen uit het leven. Ik hebbe zelve de beginselen der cholera gevoeld welke verschrikkelijk is.

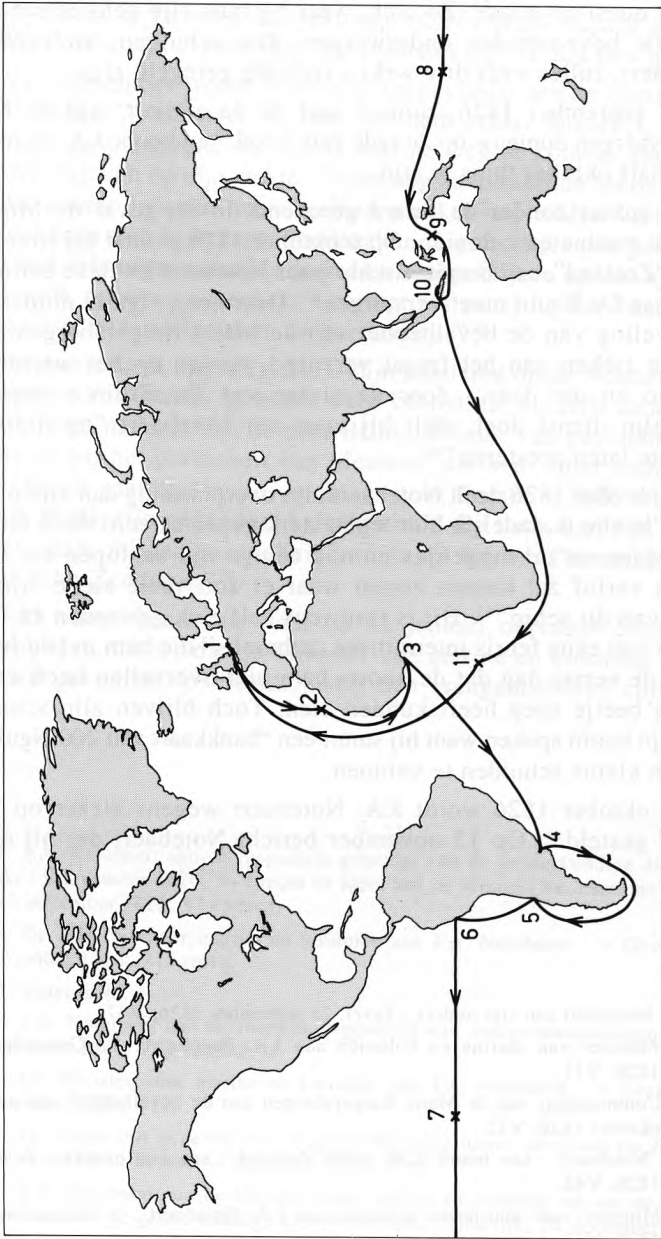
Ik hebbe ook aan obstructiën geleden waaraan ik 17 dagen op Sourabaya in 't hospitaal gelegen heb, maar ben nu God dank hersteld en gaan nu voor eenige dagen na eene residentie genaamd Grissée voor mijne gezondheid. Ons schip doet hier grote voortgank om te repareren waar na wij dadelijk zullen repatrieren en denken tegen april of mej 1827 in Holland te zullen arriveren, waarvan ik ue kennis zal geven. Onnuttig zoude het nu zijn verder aan mij te schrijven”.

In één adem wenst hij de familie een nieuwjaar en een zalig Pasen en wijst hij er nog eens op dat het in Oost-Indië geen paradijs is. Iedereen klaagt, “vooral het schijversvolk” en niemand in Vlaanderen moet het in zijn hoofd halen om “hier na toe te komen”.

De voorspelling van Notebaert dat hij terug is in april/mei 1827 komt niet uit. Hij is veel vroeger terug. Dat zijn familie hem niet schreef, is blijkbaar zeer zwaar gevallen want de hele terugreis handelt hij af op 3 kantjes, verstuurd vanuit Dover op 21 september 1826⁶¹.

De Maria Reigersbergen is eerst van Surabaya naar Batavia gegaan. Op 5 juni wordt de terugtocht aangevat. Er is slecht weer aan Kaap de Goede Hoop, waar men in twee stormen verzeilt. Sint-Helena wordt niet aangedaan omdat de tegenwind dit verhindert en zo wordt Notebaert “de gelegenheid benomen het graf van Vrankrijk’s held te kunnen beschouwen”. Storm tussen de Azoren en Engeland en tegenwind zorgen ervoor dat niet aangelegd wordt in Portsmouth op 17 september maar in Dover op 18 september 1826. Daarmee is

61. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Douvre 21 september 1826; V46.

Afb. 4. Kaart met de reisroute : 1. Texel, 2. Teneriffe, 3. Elmina (Ghana), 4. Montevideo, 5. Valparaiso, 6. Lima, 7. Marquesas-eilanden, 8. Gilbert- en Ellice-eilanden, 9. Ambon, 10. Surabaya, 11. Sint-Helena.

de reis quasi ten einde. Zo dicht weer bij huis zijn geld en schulden opnieuw bevoorrechte onderwerpen. Die schulden, zo verzekert Notebaert, zullen over drie weken volledig geregeld zijn.

Op 25 september 1826, ruim 2 jaar na de afvaart, ligt de Maria Reigersbergen opnieuw op de rede van Texel⁶² en hoopt J.A. Notebaert tegen half oktober thuis te zijn.

Dat is echter zonder de waard gerekend, in dit geval de Minister voor de marine en koloniën. Op 6 oktober 1826 plaatst hij Notebaert op de "Zeeland", een hospitaalschip waar Notebaert de zieke chirurgijn 3e klasse De Bruin moet vervangen⁶³. Daarmee volgt de minister de aanbeveling van de bevelhebber van de Maria Reigersbergen. Vermits de zieken van het fregat verzorgd worden op het wachtschip Zeeland en dat daar - door de ziekte van De Bruin - slechts 1 chirurgijn dienst doet, stelt hij voor om Notebaert "op dit schip dienst te laten presteren"⁶⁴.

Op 25 oktober 1826 deelt Notebaert zijn overplaatsing aan zijn ouders mee : "hebbe ik dadelijk hier tegen sterk geprotesteerd doch moeten aanvaarden en zal mogelijks nu nog eenige tijd aanlopen eer ik bij Ued in verlof zal komen vooral waar er zoo veele zieke zijn aan boord van dit schip"⁶⁵. Hij is trouwens zelf ziek geworden en "aangedaan van eene febris intermittens catharalis" die hem in bed houdt. Het is de eerste dag dat de koorts hem niet overvallen heeft en dat hij een beetje soep heeft kunnen eten. Toch blijven zijn schulden rond zijn hoofd spoken want hij stuurt een "bankkaart van 200 Ngulden" om zijn kleine schulden te voldoen.

Op 30 oktober 1826 wordt J.A. Notebaert wegens ziekte op "non actief" gesteld⁶⁶. Op 13 november bericht Notebaert dat hij op 12

62. J.A. Notebaert aan zijn ouders : Texel, 25 september 1826; V47.

63. De Minister van marine en koloniën aan J.A. Notebaert : 's Gravenhage, 6 oktober 1826; V11.

64. De Commandant van de Maria Reigersbergen aan de bevelhebber van de Zeeland : 6 oktober 1826; V12.

65. J.A. Notebaert - aan boord Z.M. schip Zeeland - aan zijn ouders : Texel, 25 oktober 1826, V48.

66. De Minister voor marine en koloniën aan J.A. Notebaert : 's Gravenhage, 24 oktober 1826; V13.

november in Deerlijk aangekomen is. Hij heeft vrijwel geen koorts meer maar zijn chronische “borstontsteking” is nog niet genezen⁶⁷.

Per 1 december wordt Notebaert toegevoegd aan de bemanning van het schip “Wassenaar”⁶⁸. Dat zint hem echter duidelijk niet en hij start zijn campagne om uit de marine weg te komen. Daarvoor beroept hij zich op zijn ziekte : “eene nog aanhoudende febris quotidiana met eenen droogen hoest welken prikkel mij zelden verlaat en mij veel ongemak bijbrengt, noodzaaken mij zomtijds den geheelen dag ‘t bed te houden; zomtijds doen zich eenige blijken op van hydropisie⁶⁹ ‘t welk mijnen geneesheer weerlegt als zwelling der beenen en des gezigts, benauwdheid op de borst, enz...”⁷⁰.

Notebaert haalt zijn slag thuis. Zijn plaatsing op de Wassenaar wordt ingetrokken⁷¹ maar intussen werd beslist dat hij zich zo snel mogelijk moet melden “bij de heer Brink, officier van gezondheid der 2e klasse bij het garnizoen van Meenen” die hem moet onderzoeken⁷² Notebaert gaat op “visite” en daags voor Kerstmis 1826 meldt hij dat ook Brink zijn gezondheid slecht vindt. Op basis van zijn “kwijnenden staat mijner gezondheid” verzoekt hij om “honorabel ontslag uit Z.M. Zeedienst”⁷³.

1827 vangt goed aan want op 11 januari ontvangt Notebaert het heuglijke nieuws dat de Minister van marine en koloniën het “heeft goed gevonden, overeenkomstig den eregenoemden chirurgijn 3e

67. J.A. Notebaert aan de Inspecteur-generaal van de geneeskundige dienst : Deerlijk, 13 november 1826; V14 recto en idem aan de Minister voor marine en koloniën : 13 november 1826; V14 verso.

68. De Minister voor marine en koloniën aan J.A. Notebaert : ‘s Gravenhage, 20 november 1826; V15 recto.

69. waterzucht.

70. J.A. Notebaert aan de Inspecteur-generaal van den geneeskundigen dienst : 25 november 1826; V15 verso 2.

71. De Minister voor marine en koloniën aan J.A. Notebaert : ‘s Gravenhage, 18 december 1826; V17.

72. De Inspecteur-generaal van de geneeskundige dienst der Land en Zeemagt aan J.A. Notebaert : Brussel, 4 december 1826; V16.

73. J.A. Notebaert aan de Minister voor marine en koloniën en aan de Inspecteur-generaal van de geneeskundige dienst der rijks : Deerlijk, 24 december 1826; V15 verso 3 en 4.

klasse Jean Augustin Notebaert met den 15 dezer maand deszelfs honorabel ontslag uit Zijner Majesteits zeedienst te verlenen”⁷⁴.

En daarmee lijkt de kous af. In de loop van 1827 treedt J.A. Notebaert in het huwelijk. In een gelegenheidsgedicht - zonder plaats of datum - luidt het :

“Gij leide onz’ Bruidegom bij ‘t ziekbed zijner Bruid,
en wederzijdsche min bewerkte in korte dagen,
het huw’lijks bindfluweel dat hun thans samen sluit,
en dat zij tot aan het graf volstandig zullen dragen.”⁷⁵

J.A. Notebaert vestigt zich - voor of na zijn huwelijk is nog niet bekend - te Langemark als chirurgijn. Op 26 maart 1829, 3 maanden voor de geboorte van een zoon, levert de politiecommissaris van Langemark een getuigschrift af waarin hij verklaart dat “J.A. Notebaert, vroed- en heelmester” van goed gedrag is en dat er nooit klachten tegen hem werden neergelegd⁷⁶.

De reden van dit getuigschrift wordt duidelijk aan de hand van een “Extract uit de resolutien van den Minister van marine en koloniën” dat op 1 september 1829 uit Den Haag vertrekt naar Langemark : “Gelezen hebbende eene adres van J.A. Notebaert, gewezen officier van gezondheid bij de Koninklijke Nederlandsche Marine verzoevende eene aanstelling als plaatselijke heelmester in ‘s Rijks Aziatische bezittingen. Heeft goedgevonden en verstaan aan den adressant bij extract dezer te kennen te geven dat er geene gelegenheid is om aan zijn verzoek te voldoen vermits er geen behoefte is aan burgerlijke geneeskundigen in Oost-Indiën”⁷⁷.

Blijkbaar heeft Notebaert geen heimwee naar de marine maar trekt den Oost, ondanks zijn huwelijk en zijn vaderschap van 28 juni 1829. Weer schulden of een te rustig leven ? Hij blijft dan maar in Langemark waar het gemeentebestuur hem op 6 oktober 1830, in volle revolutietijd maar nog in naam van koning Willem een “binnenlandsch paspoort” aflevert. Dit paspoort verzoekt “alle burgerlijke en militaire autoriteiten om - Notebaert - vrijelijk te laten

74. De Minister voor de marine en koloniën aan J.A. Notebaert : ‘s Gravenhage 11 januari 1827; V18.

75. Gedicht, sd, sl. strofe 6, V29.

76. Bureel van politie, Langemarck, 26 maarte 1829, V6.

77. Extract aan J.A. Notebaert te Langemarck, 1 september 1829; V19.

passeren van Langemarck ... naar Brussel en ander Provincien van het rijk en - hem - desnoods alle hulp en bijstand te verleenen”⁷⁸.

Ditzelfde paspoort levert een mooi signalement op van Joannes Augustinus Notebaert :

- oud : 31 jaeren
- lengte : eene el, 6 palmen, 8 duimen, -strepen
- hair : bruin
- voorhoofd : rond
- wenkbrauwen : bruin
- oogen : bruin
- neus : middelmatig
- mond : gemeen
- baard : zwart
- kin : rond
- aangezicht : ovael
- uitzicht : bruin
- merkbare teekenen : nihil

Deze man is minder dan één jaar later te Blankenberghe gevestigd als chirurgijn. Daar bezorgt de Provinciale Commissie van Geneeskundig onderzoek en toezicht hem een Franstalige notitie : “Nous avons l’honneur de vous annoncer que par son arrête du 2 de ce mois monsieur le Gouverneur vous a nommé membre de la commission temporaire de santé à Blankenberghe”⁷⁹. Dit document werd tenslotte bij zijn brieven en andere bescheiden gevoegd en generaties lang bewaard.

Ergens blijft de vraag waarom een chirurgijn uit Deerlijk de stap zette naar het leger en op een schip terecht kwam dat op wereldreis ging. De stap naar het leger is niet uniek. Kort nadat J.A. Notebaert een einde kon maken aan zijn contract met de marine, vertrok Ferdinand Augustijn Snellaert naar het groot Rijkshospitaal te Utrecht voor zijn opleiding als officier van gezondheid, d.w.z. tot militair arts. Zijn opleiding eindigde op 21 december 1829 toen hij officier van gezondheid der 3e klasse werd en hij diende in het leger toen de Belgische revolutie uitbrak⁸⁰.

78. Binnenlandsch Paspoort, Langemark, 6 oktober 1830, register 1, nr. 13; V20.

79. Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en toezicht nr. 924 aan J.A. Notebaert te Blankenberghe : Bruges, 9 July 1831; V25.

80. A. DEPRez, *Kroniek van dr. F.A. Snellaert 1908-1872*. Brugge, 1972, p. 13-15.

De weg naar “Oost-Indiën” was in de familie Notebaert - Hoornick niet onbekend. Tussen de documenten bevindt zich een brief van Johannes Franciscus Hoornick, grootvader van moederszijde van Jean Augustin Notebaert en aanwezig als “agent municipal” te Deerlijk bij de geboorteaangifte van Jean Augustin.

Grootvader Hoornick schrijft op 26 oktober 1773 of 1775 vanuit Batavia een brief aan juffrouw Anna Fransosa Moons, eerwaarde zuster in den Berckenboom tot Sinte-Nicolaas. Aan zijn “zeer eerwaarde en veel geaghte Tante” deelt hij mee dat hij gezond is en dat hij “hier op batavia bescheijden is op de equipasie werf als onderchirurgijn van twintig guldens per maandt...”. Hij leeft “als een heer” en wordt “opgepast als een baron van de slaven”. Toch verlangt hij naar huis terug want er is in Batavia geen katholieke kerk of priester.

Het is duidelijk dat Hoornick in ballingschap gestuurd werd en dat hij naar tante-non schrijft op hoop van clementie, en vooral in de hoop nieuws van zijn familie te krijgen. “Ue moet niet op kinsejaren dencken want ick segge met den profeet in dien tijd dat ick een kint was spraeck ick als een kint, ick dede als een kint, mijn wercken waaren als kinderij... maar nu doen ick als een kerel ... en versoeck aan ue alles wat ick aan ue misdaan heb excuus”⁸¹.

Wellicht oordeelde men dat grootvader “gecorrigeerd” terug naar Vlaanderen kwam. Waarom zou dit dan ook niet met de kleinzoon kunnen lukken ? De benoeming in 1831 tot lid van de Blankenbergse gezondheidscommissie wijst erop dat de operatie geslaagd was !

81. Johannes Franciscus Hoornick aan juffrouw Anna Fransosa Moons : Batavia, 26 8ber anno 177(3) of 177(5); V28.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekekerke 60, 8200 Brugge.

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : L. Devliegheer (voorzitter), L. Valcke (secretaris), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), M. Vandermaesen (penningmeester); M. Cloet, D. Dalle, A. Janssens de Bisthoven, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuytens, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke en R. Van Eenoo.
